

«ЖАС ҒАЛЫМ»
Студенттердің II ғылыми-теориялық
конференциясының МАТЕРИАЛДАРЫ
28.11-02.12.2022 ж.

«МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ»
СБОРНИК
II научно-теоретической конференции студентов
28.11-02.12.2022 г.

“YOUNG RESEACHER”
PROCEEDINGS
of II Scientific-theoretical conference of students
28.11-02.12.2022 y.

Түркістан 2022 ж.

Редакциялық алқа мүшелері: К.Адилова, Т.Абдрасилов, Ж.Акимов, Б.Мырзаев, Г.Аширбек

Члены редакционной коллегии: К.Адилова, Т.Абдрасилов, Ж.Акимов, Б.Мырзаев, Г.Аширбек

Members of Editorial board: K.Adilova, T.Abdrasilov, Zh.Akimov, B.Myrzayev, G.Ashirbak

«**Жас ғалым**». Студенттердің II ғылыми-теориялық конференциясының материалдары. – Түркістан, 2022 жыл. – 172 бет.

«**Молодой ученый**». Сборник II научно-теоретической конференции студентов. – Туркестан, 2022 год. – 172 стр.

“**Young reseacher**”. Proceedings of II Scientific-theoretical conference of students. – Turkistan, 2022. – 172 pages.

«Жас ғалым» мақалалар жинағына жүлделі орын алған және үздік жұмыс деп танылған университетіміздің білім алушыларының еңбектері енгізілді. Ғылыми зерттеумен айналысуға қызығушылық танытқан білім алушыларымыздың ғылыми еңбектері Республикалық байқауларға ұсынылды.

В сборник статей «Молодой ученый» включены труды обучающихся университета, занявшие призовые места и признанные лучшими в «II научно-теоретической конференции студентов университета». Научные труды студентов и магистрантов, интересующихся научными исследованиями, представлены на республиканские конкурсы.

The conference proceedings «Young reseacher» includes the scientific papers, which were awarded in «XXIX Scientific-theoretical conference of students» of the University. Scientific papers of students aimed at research works were presented at Republican competitions.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИСТІК РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аят Ақмарал

ТҚИҰ 22-02 тобының студенті

e-mail: a.aiat@iuth.edu.kz

Нахипбекова Сымбат Абдраимқызы

PhD, қауымдастырылған профессор м.а.

Түйін. *Мақаланың зерттеу мақсаты* - туристік-рекреациялық аймақтарды салыстырмалы талдауды, сондай-ақ аймақтардағы туристік-рекреациялық қызметтердің таралу дәрежесін қолдана отырып, Қазақстан аймақтарындағы туристік-рекреациялық қызметтердің даму мәселелерін анықтау болып табылады.

Зерттеу барысында авторлар танымның жалпы *ғылыми әдістерін*: диалектикалық, талдау және синтез, сауалнамалар, арнайы *зерттеу әдістері*: аналитикалық және графикалық тәсілдерін қолданды.

Қазақстанның туристік және рекреациялық аймақтарын жалпыланған түрде салыстырмалы талдау нәтижелері *мақаланың ерекшелігі* болып отыр.

Зерттеудің негізгі нәтижелері - Қазақстанның туристік және рекреациялық қызметтерін дамытудың басым түрлерін анықтау болып табылады.

Қорытындылай келе, авторлар туристік және рекреациялық аймақтарды дамыту бүкіл әлемнен туристерді тартатындығына, сондықтан барлық халықаралық стандарттарды ескере отырып, Қазақстан аймақтарындағы туристік-рекреациялық қызметтердің тиімді дамуына кедергі келтіретін мәселелерді шешу қажет деген қорытындыға келді.

Кілт сөздер: туризм, рекреация, ресурстар, қызметтер, аймақ.

Аннотация. *Целью исследования статьи* является выявление проблем развития туристско-рекреационных услуг в регионах Казахстана с использованием сравнительного анализа туристско-рекреационных зон, а также степени распространения туристско-рекреационных услуг в регионах.

В ходе исследования авторы использовали *общенаучные методы познания*: диалектический, анализ и синтез, опросники, *специальные методы исследования*: аналитический и графический.

Особенностью статьи являются результаты сравнительного анализа туристских и рекреационных зон Казахстана в обобщенном виде.

Основными результатами исследования является определение приоритетных видов развития туристской и рекреационной деятельности Казахстана.

В заключение авторы пришли к выводу, что развитие туристско-рекреационных зон привлекает туристов со всего мира, поэтому необходимо решать проблемы, препятствующие эффективному развитию туристско-рекреационных услуг в регионах Казахстана с учетом всех международных стандартов.

Ключевые слова: туризм, отдых, ресурсы, услуги, регион.

Annotation. *The purpose of the article* is to identify the problems of the development of tourist and recreational services in the regions of Kazakhstan using a comparative analysis of tourist and recreational zones, as well as the degree of distribution of tourist and recreational services in the regions.

In the course of the study, the authors used *general scientific methods of cognition*: dialectical, analysis and synthesis, questionnaires, *special research methods*: analytical and graphic.

The main results of the study are the identification of priority types of development of tourist and recreational activities in Kazakhstan.

In conclusion, the authors came to the conclusion that the development of tourist and recreational zones attracts tourists from all over the world, therefore it is necessary to solve problems that hinder the effective development of tourist and recreational services in the regions of Kazakhstan, taking into account all international standards.

Keywords: tourism, recreation, resources, services, region.

Қазақстанның туристік-рекреациялық аймақтарына туристер мен саяхатшыларды тарту және халықаралық туризмнің өсуі үшін туристер арасында қызығушылықтың дамуына әртүрлі факторлар әсер етеді. Бүгінгі таңда туристік-рекреациялық саладағы қызметтерде мынадай проблемалар бар:

- туризм инфрақұрылымының нашар дамуы;
- қыста кең аумақтардағы қолайсыз табиғи жағдайлар;
- шетелдік және жергілікті туристерге кедергі келтіретін қызмет көрсететін персоналдың сапасыздығы;
- елдің рекреациялық аймақтары туралы хабардарлығының төмендігі;
- тарифтердің көтерілуі және валюта бағамының тұрақсыздығы;

Осы проблемаларды талдау және терең зерделеу өңірлік саясатты неғұрлым егжей-тегжейлі қалыптастыруға және еліміздің туристік саласын дамыту бағдарламаларын түзетуге мүмкіндік береді. *Бұл мақаланың мақсаты* курорттық-рекреациялық қызметтердің қазіргі жағдайы мен даму тенденцияларын бағалау болып табылады. Ең алдымен, осы аумақтарды кеңейтудің одан әрі мүмкіндіктерін және келешекте дамудың негізгі бағыттарын анықтау үшін рекреациялық аумақтарды дамытудың төмендеуіне әкелген себептерді талдау қажет. Бұл зерттеу еліміздің курорттық-рекреациялық кешенін дамытудың қажетті алғышарты ретінде осы мәселеге кешенді көзқарасты дамытуға арналған.

Сондықтан ерекше қорғалатын табиғи аумақтағы туризмнің басым түрлері ретінде экотуризм, этнотуризм, танымдық, далалық сафари, экскурсиялық саяхаттар болуы мүмкін, өйткені елімізде белгілі бір ресурстар ғана емес, сонымен қатар отандық және шетелдік туристерді қызықтыратын тарихи ерекшеліктер бар. Елімізде экотуризмнің дамуы халық арасында экологиялық мәдениеттің қалыптасуына ықпал етуде. Этнотуризмді, далалық сафариді, танымдық туризмді дамыту – төл ұлттық мәдениетті сақтауға мүмкіндік, өз халқының тарихына деген қызығушылықты арттыруға, патриоттық сезім мен өз еліне деген мақтаныш сезімін тәрбиелеуге ықпал ететін ынталандырушы фактор.

Гипотеза: *Нөлдiк гипотеза.* Қазақстанда рекреациялық туризм қызметтерінің даму бағыттары жүзеге асырылмаған.

Балама гипотеза. Қазақстанда рекреациялық туризм қызметтерінің дамуының жаңа мүмкіндіктері жүзеге асырылуда.

Негізгі ережелер. Рекреация латын тілінен аударғанда *recreatio* – қайта қалпына келу деген, яғни адамның қара (физикалық) және рухани күштерін еңбек әрекеті процесінде жұмсалудан қайта қалпына келтіру, оның ден саулығының және жұмыс істеуінің деңгейін көтеру [2].

Ұзақтығы бойынша рекреацияны тұрақты тұрғылықты жеріне түнде қайтарумен «қысқа мерзімді рекреация» және тұрақты тұрғылықты жерінен тыс жерде түнейтін «ұзақ мерзімді рекреация» деп бөлуге болады. Аумақтық жағынан қысқа мерзімді рекреация бір екі сағаттық жаяу немесе көлік қолжетімділігі шегінде қала маңындағы аймақпен шектеледі, ал ұзақ мерзімді рекреацияны жүзеге асыру аумақтық практикалық тұрғыдан шектелмейді. Өзінің мазмұны бойынша ұзақ мерзімді рекреация туризм сияқты ауқымды ұғыммен сәйкес келеді. Қазіргі ғылыми әдебиеттерде туризм адамдардың тұрақты тұрғылықты жерінен тысқары жерлерге саяхаттауы және тұруы кезінде туындайтын қатынастар мен құбылыстардың жиынтығы ретінде түсіндіріледі.

Ал біздің елдің заңы бойынша: туризм – туристің тұрақты тұрғылықты жерін ауыстыруға байланысты емес саяхатта уақытша болуы [1].

Рекреация әдетте, туристік бағыттар бойынша туристік ұйымдар арқылы жүзеге асырылады (ұйымдастырылған немесе әуесқой туризм түрінде). Халықтың рекреациялық қажеттіліктерін қанағаттандырудың ең тиімді құралдарының бірі болып табылады, өйткені ол сауықтыруды, танымды, қарым - қатынасты және т.б. біріктіреді. Экскурсиялық туризм түрі де кең таралған. Саяхат мақсатына қарай туризм танымдық, спорттық, табиғи, әуесқойлық, әлеуметтік туризм, іскерлік (жәрмеңке, конгресс), діни және т.б. болып бөлінеді. Халықаралық статистикада курорттар мен саяжайларға туристік саяхаттарды, сондай-ақ бригадалардың, жеке топтардың және жеке адамдардың арнайы демалыс орындарына жаппай қысқа мерзімді саяхаттарын қарастыру әдетке айналған. Тасымалдау құралдары мен құрал-жабдықтарды немесе көліктің басқа түрлерін пайдалануына қарай: су, жаяу, шаңғы, ат, темір жол, велосипед, мотоцикл, авто және әуе туризмі, тау туризмінің бір түрі – альпинизмді жатқызамыз.

Рекреациялық туризм – адамның физикалық және психикалық күшін қалпына келтіру үшін қажетті демалыс мақсатында адамдардың бос уақытында қозғалысы. Әлемнің көптеген елдері үшін туризмнің бұл түрі ең кең таралған және жаппай болып табылады. Туризмнің бұл түрін дамыту үшін рекреациялық ресурстар қажет. Рекреациялық ресурстар аймақтың табиғи әлеуетінің ең маңызды бөлігін құрайды. Сонымен қатар, олардың аймақтағы заманауи туризмнің қалыптасуы мен дамуындағы рөлі, әсіресе экологиялық-географиялық тұрғыдан алғанда, үнемі артып келеді.

Рекреациялық ресурстар әрбір құрамдас бөліктердің факторлық бағалауы негізінде бағаланады: рельеф, су объектілері мен топырақ және өсімдік жамылғысы, биоклимат, гидро-минералды және бірегей табиғи емдік ресурстар, тарихи-мәдени әлеует және т.б. , оны туризмнің белгілі бір түрімен пайдалану тұрғысынан қарастырылады [3].

Рекреациялық туризмді бірнеше түрге бөлуге болады:

- Туристік және рекреациялық
- Когнитивті-туристік

Рекреациялық және туристік қызметтер – тұтынушыларға демалыс, емдеу және білім беру мақсатында саяхаттарды ұйымдастыруға байланысты кешенді қызметтерді ұсынатын нақты қызметтер. Рекреациялық және туристік қызметтердің күрделі сипаты тұтынушыға әртүрлі профильдегі өзара байланысты қызметтерді алуынан көрінеді (турды ұйымдастыру, іс қағаздарын жүргізу, көлік, қонақ үйлерді басқару, қоғамдық тамақтандыру және туристік заттармен, кәдесыйлармен саудалау және т.б.). Рекреациялық және туристік қызметтердің ерекшелігі олардың әртүрлілігі мен біркелкі еместігінен көрінеді.

Материалдар мен әдістер, нәтижелер

Қазақстан тиімді геосаяси жағдаймен қатар, елеулі табиғи-рекреациялық қызметтері мен әлемдік мәдени және тарихи мұра объектілеріне ие болып табылады. Қазақстанның туристік-рекреациялық аймақтарына сипаттама бермес бұрын, еліміздегі туризмнің қазіргі жағдайына тоқтала кетсек.

2020 жылы әлемді таң қалдырған коронавирустық пандемия адамдар өмірінің көптеген салаларына, соның ішінде туризмге де түзетулер енгізді. Сол қиын-қыстау жылы бүкіл әлем бойынша туристер ағыны сөзбе-сөз тоқтап, Қазақстан да шет қалмады. Вирусты жұқтырудан қорғану үшін адамдар үйде отыруға мәжбүр болды, ал билік мемлекеттер арасындағы шекараларды жауып тастады.

Дүниежүзілік туристік ұйымның (ЮНВТО) мәліметі бойынша 2020 жыл жаһандық туризм үшін тарихтағы ең нашар жыл болды, халықаралық саяхат 2019 жылмен салыстырғанда 74%-ға төмендеді және халықаралық туризм 2024 жылға дейін қалпына келмейді деген тұжырымға келген болатын.

Бірақ уақыт өтіп, әлемдегі жағдай өзгере бастады. Ғалымдар вакциналар жасады, ДДҰ инфекциядан қорғауға көмектесетін ұсыныстар әзірледі, ал адамдар, жалпы алғанда, жаңа шындықта өмір сүруді үйренді. 2020 жылдың ортасынан бастап туристер қайтадан өздерінің саяхат бағыттарын құра бастады. Туризм саласы біртіндеп қалпына келе бастады. Дегенмен, COVID-19 вирусы әлі де кейбір түзетулер енгізгенін мойындау керек. Мәселен, қазақстандықтар шетелге қарағанда ел ішінде демалуды таңдай бастады.

2021 жылдың өзінде-ақ жалпы әлемде, оның ішінде Қазақстанда туризм саласы қалпына келе бастады. Дегенмен, саланың алдында жаңа міндеттер пайда болды: шетелдік және отандық туристердің назарын Қазақстанға аудару, демалу үшін қолайлы және қауіпсіз жағдай жасау, мемлекет экономикасына қосатын үлесін арттыру.

Осылайша, ішкі туризм көрсеткіштері екінші жыл қатарынан тұрақты өсуде деп айтуға болады. Ресми статистикаға сәйкес, 2022 жылдың 1-тоқсанының қорытындысы бойынша орналастыру орындары қызмет көрсеткен отандық туристер саны 2021 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 121,5%-ға өсіп, 1,13 млн адамды құрады (2021 жылғы 1 тоқсан – 931,1 мың).

Дүниежүзілік экономикалық форумның 2021 жылғы жаһандық туризм рейтингінде Қазақстан өз позициясын жақсартып, 117 елдің арасында 66-шы орынды иеленді (2019 жылы – 140 елдің ішінде 80-орын). Республика «Баға бәсекеге қабілеттілігі» (1 орын), «Туризмнің маусымдылығы» (26 орын), «Табиғи ресурстар» (33 орын), «ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мәдени мұра нысандарының саны» (42 орын) сияқты көрсеткіштер бойынша жоғары бағаланды [4].

Британдық Brand Finance компаниясының бағалауына, Қазақстан 2019 жылы өз орнын сақтап қалды және ең жылдам дамып келе жатқан ұлттық брендтердің бірі болды. Жүздікте еліміз 7 сатыға көтеріліп, 44-орынға тұрақтады. Euromonitor International тұрақты туризм рейтингінде Қазақстан 99 елдің ішінде 62-орынға тұрақтады. ТМД елдері арасында Беларусь 26-шы, Украина 30-шы, Грузия 41-ші, Ресей 65-ші орында.

2021 жылы ұлттық саябақтарға келушілер санының тарихи өсімі тіркелді. Олардың саны 2019 жылмен салыстырғанда 300 мың адамға өсіп, 1,5 миллион адамды құрады.

Саланы цифрландыру және маркетинг шеңберінде онлайн платформалар мен танымал әлеуметтік желілердің ресурстары және әлемге әйгілі ақпараттық порталдардың платформалары пайдаланылды. Серпінді цифрлық шешім шетелдік туристерді орналастыру орындарында тіркеуге арналған E-Qонақ өнімі болды. Шындығында, E-Qонақ қазір көші-қон органдарына өзекті ақпарат береді және нақты уақыт режимінде туристердің статистикалық қимасын ұсынады.

Қазіргі таңда Қазақстанда 77 елдің азаматтары үшін визасыз режим бар, оның ішінде Қытай, Үндістан және Иран азаматтары үшін 14 күнге дейін визасыз режим бар. 111 бағыт бойынша 28 елмен халықаралық рейстер қалпына келтірілді.

Алматы облысы туристік-рекреациялық аймақтар мен өнімдердің шоғырлануы бойынша республикада көш бастап тұр.

Туризм саласы – аймақтың экономикалық дамуының маңызды саласы. Алматы облысының басым туристік аймақтарының тізіміне Алматы тау кластерінің объектілерін қоса алғанда, 10 бағыт кіреді:

республикалық деңгейде: «Ой-Қарағай Лесная сказка» тау курорты-қонақ үйі, «Ақбұлақ» халықаралық туристік орталығы, «Арасан» санаториялық-курорттық аймағы, «Хан тәңірі» халықаралық альпинистік лагері, «Шарын» МҰТП, «Іле Алатауы», «Көлсай» көлдері, «Түрген» тау шаңғысы курорты;

облыстық деңгей: Қапшағай су қоймасы, «Таңбалы» мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи қорық-мұражайы (ЮНЕСКО Бүкіләлемдік мұра нысаны).

Статистикалық мәліметтерге сәйкес, 2022 жылдың бірінші тоқсанында орналастыру орындары қызмет көрсететін келушілер саны 62 мың адамды құрады. Өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда өсім 20%-ды құрады (2021 жылғы 1 тоқсан – 52 мың адам). Осы кезеңдегі орналастырулар саны 231 бірлікті құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 6%-ға көп (2021 жылғы 1 тоқсан – 217 бірлік). [5]

Ақылы туристік және сауықтыру қызметтерінің көлемі 1,5 есе өсіп, 1,2 млрд теңгеге жетті (2021 жылдың 1 тоқсаны – 776,5 млн теңге).

ҚР Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің мәліметінше, биылғы жылдың бірінші жартыжылдығында Іле-Алатау, Шарын, Көлсай көлдері ұлттық саябақтарына 435,7 мың адам барған.

2022 жылғы қаңтар-мамырда Алматы облысының туризм саласына негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі 7,2 млрд теңгені (2021 жылдың қаңтар-мамырында – 17,9 млрд теңге) құрады.

2019 жылдан бері жалпы құны 10,5 млрд теңгені құрайтын 91 туристік нысан пайдалануға берілді. 2022 жылы 1,6 млрд теңгеге 11 орналастыру нысанын, 147 жұмыс орнын пайдалануға беру жоспарлануда.

2021 жылы Экология министрлігімен бірлесіп Іле-Алатау, Көлсай көлдері және Шарын ұлттық саябақтарының аумағына зәкірлік инвесторлар шақырылды. Бұл 800-ге жуық жұмыс орнын құру арқылы 20,6 млрд теңгеге жеке инвестиция тартуға мүмкіндік береді деп күтілуде.

Алматы облысын тартымды туристік бағыт ретінде маркетингтік ілгерілетуге келетін болсақ, мұнда ішкі нарықта да, халықаралық нарықта да белсенді жарнама жұмыстары жүргізілуде. Сонымен, тұрақты негізде облыстағы туристік сайттардың Google street, Wikipedia және Яндекс қызметтері туралы ақпараттарын жаңарту жұмыстары жүргізілуде.

Инвестормен бірге Шарын ұлттық саябағында базалық туристік инфрақұрылым нысандары орнатылды: беседкалар, жабық орындықтар, су бұрқақтар, көру алаңдары жабдықталған. Төтенше жағдайлардың алдын алу мақсатында Алматы қаласындағы «Қазгидромет» республикалық мемлекеттік қазыналық кәсіпорнымен, «Шарын» мемлекеттік ғылыми-өндірістік кәсіпорнымен және «QazaqGeography» РҚБ-мен бірлесіп, Шарын ұлттық саябағының аумағында аэрометеостанция орнатылды.

Ақмола облысы Қазақстандағы туризмді дамытудың бес драйверінің бірі болып табылады. Облыстың туристік қызмет көрсетудегі үлесі 10% дерлік (26,3 млрд теңгенің 2,6 млрд.) құрайды. Мұнда республикадағы барлық орналастырулардың 9%-дан астамы шоғырланған (республикадағы 3756 бірліктің 348-і).

Аймақтың табиғи ресурстарының алуан түрлілігі туризмнің әртүрлі түрлерін өсіруге мүмкіндік береді, осыған байланысты аумақты аймақтарға бөлу туристік ресурстардың тартымдылық дәрежесіне қарай жүргізілді:

- Щучинско-Боровская курорттық аймағы (Бурабай ауданы, Біржан сал ауданы);
- астана маңындағы демалыс аймағы (Аршалы, Ақкөл, Шортанды, Целиноград аудандары);
- сакральды-қорық аймақ (Қорғалжын және Ерейментау аудандары);
- табиғи аймақ (Зеренді, Сандықтау және Бұланды аудандары).

Облыста 600-ге жуық туристік кәсіпорын жұмыс істейді (348 орналастыру орны, 16 санаторий, 186 жол бойындағы қызмет көрсету субъектісі, туристік қызметті жүзеге асыру құқығына лицензиясы бар 45 туристік фирма).

Ресми статистикаға сәйкес, ағымдағы жылдың бірінші тоқсанының қорытындысы бойынша орналастыру орындарының саны 348 бірлікті құрады (өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 109%-ға өсті), онда 5469 нөмір бар. Бұл ретте бір реттік сыйымдылық 15 060 төсек-орын (өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 115,2%-ға өсті). Олар 68,1 мың адамға қызмет көрсетіп, 2576,2 млн.теңгеге қызмет көрсетті. Бұл республика бойынша үшінші орынды қамтамасыз етеді (Алматы – 7,6 млрд теңге және Нұр-Сұлтан – 5,5 млрд теңге) [5].

Курорттық аймақтардағы орналастыру орындарының саны өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 7 пайызға артып, 213 бірлікті және де көрсетілген қызмет көлемі 2262,7 млн теңгені құрады.

Шығыс Қазақстан облысында ауыл туризмі дамып келеді. Өткен жылы облыста 500 мың турист пен демалушы тіркелген (2020 жылы – 239 мың адам). Көрсетілген қызмет көлемі 1,5 есеге өсіп, 3,4 млрд теңгені құрады.

2021 жылы туризм секторындағы негізгі капиталға салынған инвестиция көлемі 18,5 млрд теңгені (оның ішінде Абай ауданы бойынша 26,7 млрд теңге) құрады. Ағымдағы жылдың қаңтар-мамыр айлары үшін бұл көрсеткіш 2,4 млрд теңгені құрады [5].

Туризмді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы аясында облыстың 4 нысаны – Бұқтырма су қоймасы, Катонқарағай ұлттық саябағы, Риддер қаласының шаңғы кластері және Глубоковский ауданы.

Катонқарағай өңіріндегі еліміздегі ең ірі ұлттық парктің экологиялық және ауылдық туризмді дамытудың болашағы зор. Жалпы ұзындығы 680 км болатын 14 туристік маршруттар мен соқпақтар бар, оның ішінде: ат – 333 км, жаяу – 247 км, автокөлік – 100 км.

Облыс әкімінің тапсырмасы бойынша ауыл туризмін дамыту бойынша жұмыстар жүргізілуде. Кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп, Берел ауылының 24 тұрғыны кәсіпкерлік негіздеріне оқытылды.

Сондай-ақ, «Катонқарағай ауданының тұрақты дамуы» қоғамдық қоры тарапынан әрбір кәсіпкерге 500,0 мың теңгеден гранттар берілді. Гранттардың жалпы сомасы 9,0 млн. теңгені құрады. Бұл қаражатқа кәсіпкерлер ағымдағы жөндеу жұмыстарын жүргізіп, жиһаздарды жаңартып, атшабарларды ұйымдастыру үшін жылқылар сатып алды. Биыл маусым айының басынан бері алғашқы туристерді қабылдау басталып та кетті.

Үлкен Нарын ауылында Туристік ақпарат орталығын құру жобасы жүзеге асырылуда. Ол 10 тұрақты жұмыс орнын құрумен өзіндік туристік хабқа – жергілікті туристік өнімдер туралы ақпарат беретін қызметке айналады деп жоспарлануда. Жобаның құны 269,3 миллион теңге болса, 134 миллион теңге бөлінді. Орталықтың ашылуы ағымдағы жылдың желтоқсан айына жоспарланған.

12 млрд теңгеге 20 ірі инвестициялық жобаны жүзеге асыру бойынша жұмыстар жалғасуда. Соның ішінде жыл басынан бері Катонқарағай ауданы Урыл ауылында 1,5 млрд теңгеге 150 орындық «Мұзтау» туристік кешені ашылды. 20 жұмыс орны ашылды.

Глубоковский ауданында «Алтай Альпі» тау шаңғысы кешені аумағында 5 жұмыс орнын құру арқылы 250 млн теңгеге асыл тұқымды марал шаруашылығы ұйымдастырылды. Риддер қаласында 14 жұмыс орны ашылып, 10 млн теңгеге «Күміс таға» демалыс базасын қайта жаңғырту жұмыстары жүргізілді. Өскеменде 50 млн теңгеге «Ертіс Сервис» ЖШС қонақүйі қайта жаңғыртылып, 44 жұмыс орны ашылды, 50 жұмыс орны ашылып, 230 млн теңгеге 2 ірі қоғамдық тамақтандыру нысаны ашылды.

Ағымдағы жылдың соңына дейін Өскеменде 2,5 млрд теңгеге 200 орындық 3 қонақүй, Бұқтырма су қоймасында 900 млн теңгеге демалыс базасының құрылысын аяқтау жоспарлануда.

Туризмді дамытудың маңызды бағыттарының бірі – ақпаратты насихаттау. Осылайша, visiteast.kz аймақтық туристік порталы мен ақпараттық терминалдар жаңартылды. Виртуалды тур 360, аймаққа арналған гидтер мен карталар, интерактивті веб-қосымша әзірленді. Сондай-ақ, жалпы аудиториясы 1,0 миллионға жуық адамды құрайтын танымал блогерлердің қатысуымен вирустық бейнероликтер түсірілді. Еліміздің ірі туроператорлары үшін Катонқарағай және Күршім аймақтарында ақпараттық тур ұйымдастырылды. Нұр-Сұлтан, Алматы, Доха, Анкара қалаларындағы халықаралық туристік көрмелерге қатысу, оған қатысу шетелдік келушілер санының 90%-ға артуына ықпал етті (осы жылдың I тоқсаны). Катонқарағай ұлттық саябағында, Батыс Алтай және Марқакөл қорықтарында маңдайшалар, ақпараттық стендтер орнатылып, толық үйлер орнатылды.

2022 жылы туристік саланы мемлекеттік қолдаудың 7 жаңа шарасы күшіне енгенін, оның 4-ін кәсіпкерлік әкімшілік қамтамасыз еткенін атап өткен жөн:

- туристік қызмет объектілерін салуға, реконструкциялауға кеткен шығындардың 10%-ын өтеу;
- сыйымдылығы 8 және одан да көп орындық туристік автобустарды сатып алу құнының 25%-ын өтеу;
- жол бойындағы қызмет көрсету объектілерін салу кезіндегі шығындардың 10%-ын өтеу;

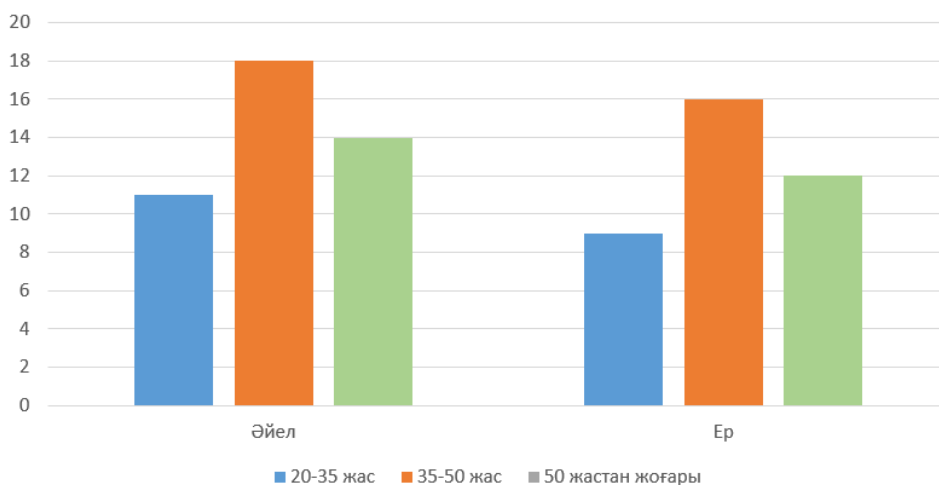
Талқылаулар

Жоғарыда келтірілген статистикаға сүйенер болсақ, Қазақстанның туристік-рекреациялық қызметтерінің даму қарқыны жақсы деңгейде деген тұжырым жасасақ

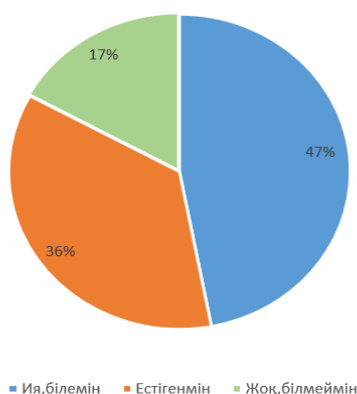
болады. Алайда, қаншама іс атқарылып, статистика жоғары деңгейде сөйлегенімен туристік-рекреациялық аймақтарда не себептен туристтер әлі де аз? Туристік-рекреациялық қызметтердің дамуының негізгі мәселелері қандай?- деген сұрақтарды қамтитын сауалнама жүргізілген болатын. Сауалнама гугл формамен жасалып, онлайн таратылды. Сауалнама жалпы саны 100 адамға таратылды, кері жауап бергендер саны 80.

Сауалнама қорытындысы бойынша төмендегідей статистиканы ұсынамын:

Диаграмма - 1. Жас ерекшелігі

Сауалнамаға жас ерекшеліктеріне қарай 20-35 жас аралығындағы 11-әйел адам, 9-ер адам, 35-50 жас аралығындағы 18-әйел адам, 16-ер адам, 50 жастан жоғары 14-әйел адам, 12-ер адам жауап берді. Жауап берушілердің жалпы саны – 80 адамды құрайды.

Диаграмма - 2. Туристік-рекреациялық аймақтар жайлы білесіз бе?

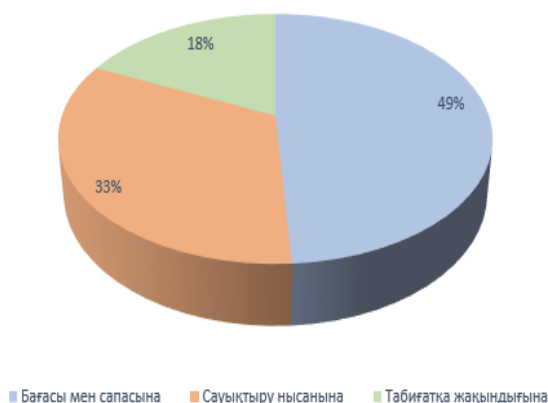

Диаграмма - 3. Туристік-рекреациялық аймақтарда демалуды жоспарлау кезінде не нәрсеге назар аударасыз?

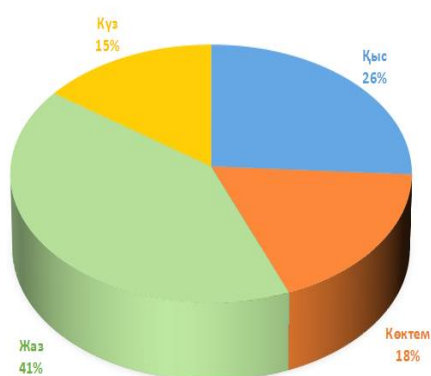

Диаграмма - 4. Жылдың қай мезгілінде демалғанды ұнатасыз?

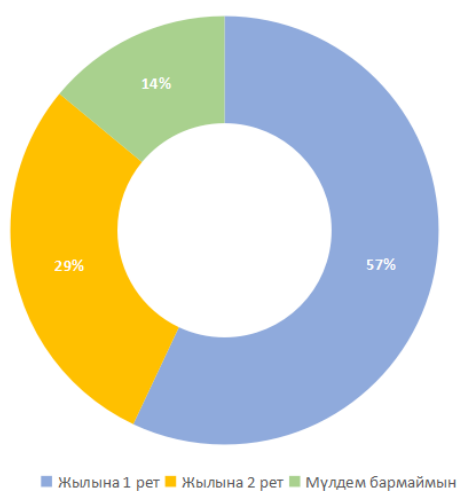

Диаграмма - 5. Туристік-рекреациялық орындарға қаншалықты жиі барасыз?

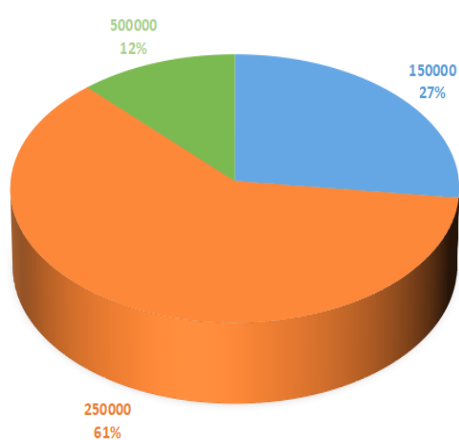

Диаграмма - 6. Туристік-рекреациялық орындардағы қызметтерге қанша төлем жасай аласыз?

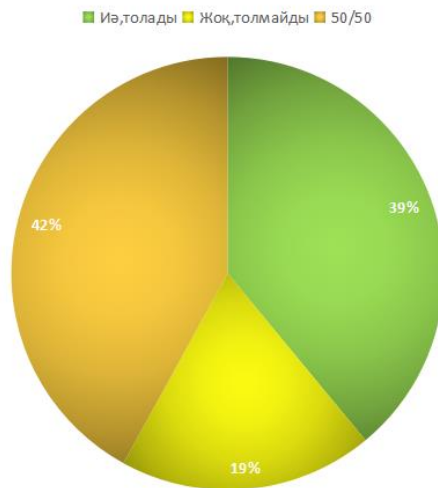

Диаграмма - 7. Туристік-рекреациялық қызметтің сапасына көңіліңіз толады ма?

Мамандандырылған жұмысшының сапалы қызмет көрсетуі туризмнің негізгі элементтерінің бірі болып табылады.

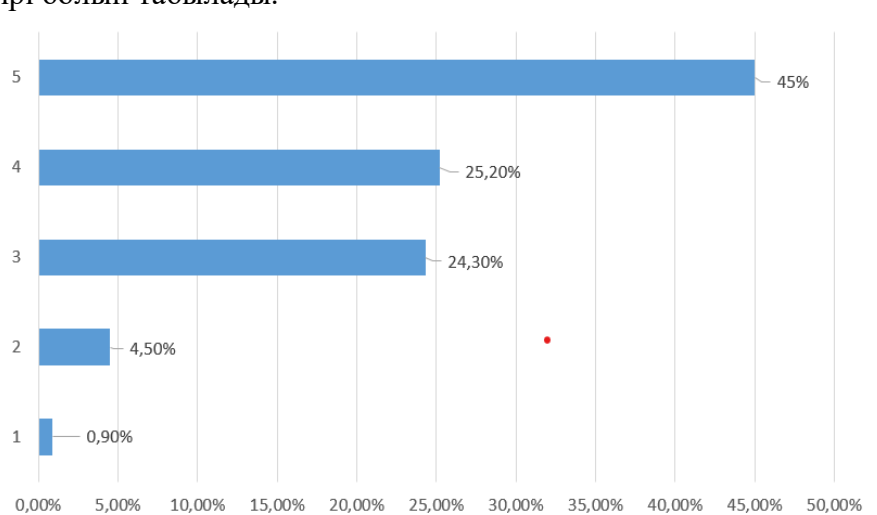

Диаграмма - 8. Арнайы білім деңгейі туризм саласында жұмыс істейтін қызметтердің сапасына қалай әсер етеді?

- 5-45%:** өте маңызды;
- 4-25,20%:** маңызды;
- 3-24,30%:** маңыздылығы орташа 50/50;
- 2-4,50%:** аса қатты маңызды емес;
- 1-0,90%:** мүлдем маңызды емес.

Ескерту: анкета талдауы негізінде маңыздылық шкаласы мүлдем маңызды емес дәрежесінен (1) абсолютті маңыздылық дәрежесіне дейін (5).

Жүргізілген сауалнама нәтижесінде, туристік-рекреациялық қызметтердің негізгі даму мәселелері: шетелдік және жергілікті туристерге кедергі келтіретін қызмет көрсететін персоналдың сапасыздығы және де елдің рекреациялық аймақтары туралы хабардарлығының төмендігі болып табылады.

Рекреациялық кешенді дамытудың айқын экономикалық орындылығына және өткір әлеуметтік қажеттілігіне қарамастан, бүгінде Қазақстанда курорттық, рекреациялық және экологиялық мақсаттарға арналған жерлердің курорттарды, рекреацияларды дамытуға арналған резервтік аумақтардың қажеттіліктерінің көрсеткіштері жоқ. Курорттық-рекреациялық және табиғатты қорғау аймақтарының дамуының құлдырауына әкелген объективті себептердің ішінде мыналарды атап өткен жөн: Қазақстан халқының курорттық және туристік-рекреациялық қызметтерге қажеттілігінің 20-дан 8%-ға дейін төмендеуі (жалпы өмір сүру деңгейінің төмендеуіне, демалыс ауылдары мен бау-бақша бірлестіктерінің жеке секторының қалыптасуына байланысты); курорттық және туристік-

рекреациялық ұйымдар желісін қайта құрылымдау, олардың санын қысқарту; курорттық және туристік-рекреациялық құрылыстың тоқырауы, инвестицияның аздығы, қызметтің осы түріне салық салуда, жерді жалға беруде, энергия ресурстарын пайдалануда жеңілдіктердің болмауы (бұл бірқатар елдерде – Түркияда, Тунисте, Украинада қолданылады); кейбір ұйымдардағы жайлылық деңгейінің төмендігі, олардың жұмыс істеуінің рентабельсіздігі, туристік нарықта бәсекеге қабілетсіздігі салдарынан бар қордың бір бөлігін басқа мақсаттарға (кеңселер, шағын кәсіпорындар) пайдалануы.

Ландшафттық-табиғи ресурстардың аумақтарын перспективалық кеңейтуді жоспарлаудың негізгісі олардың құндылығы мен одан әрі инвестициялық саясатты қалыптастырудағы басымдықтарын анықтау болуы керек. Осы тұрғыдан алғанда, ең алдымен, бірегей бальнеологиялық, балшық және жағажай теңіз ресурстарының аумақтарын, сондай-ақ болашақ табиғи-қорық қорының аумақтарын резервтеу қажет. Барлық осы мәселелерді шешу үшін, ең алдымен, аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, курорттық-рекреациялық аумақтарды резервтеудің, функционалды пайдаланудың және қорғаудың ғылыми негізделген басымдықтарын анықтау қажет. Жерді қорғау мәселелерін ойдағыдай шешу үшін, нақты іс-шараларды жүзеге асырумен қатар, олардың табиғи ресурс ретіндегі кешенді, құндық бағасы үлкен маңызға ие. Жерді табиғаттың кешенді ресурсы ретінде ақшалай бағалау аймақтық даму жүйесін қалыптастыруда жерді мақсатты пайдалануға қатысты Қабылданатын шешімдердің негізділік деңгейін арттыру, нақты аумақтарды экономикалық пайдалану стратегиясын анықтауда олардың экологиялық және әлеуметтік-экономикалық рөлін есепке алу қажеттілігін тудырады. Ақырында, жерді ақшалай бағалау оны нарықтық ортадағы басқа капиталдармен бірге әрекет ететін өндірістік капиталға айналдыру негізінде жерді тиімді пайдаланудың экономикалық нарықтық механизмін құрудың негізгі мәселесі болып табылады.

Мемлекеттік деңгейдегі курорттар үшін мемлекеттік бюджетпен өзара қарым-қатынас, орталықтандырылған қаржыландыру көлемі мен жүйесі, мемлекеттік қолдаудың басқа да нысандары мен әдістері мәселелері ерекше өзекті болып табылады. Осылайша, рекреациялық саланың нақты кәсіпорындарын басқарудың өзгертін нарықтық жағдайларына бейімделу үшін тек өзінің даму бағдарламасын құрумен шектелу жеткіліксіз. Экономиканың нарықтық моделі курорттық - туристік кешенді дамытудың ұйымдастырушылық - экономикалық тетігін қалыптастырудың түбегейлі жаңа тәсілдерін әзірлеуді талап етті. Бұл процесс өте күрделі және осы кешендегі экономикалық және әлеуметтік қатынастарды күрделі қайта құруды қажет етеді. Рекреациялық саланы мемлекеттік реттеу және қаржылық қолдау тетіктерін әзірлеу және жетілдіру қажеттілігі шиеленісуде. Мұнда болып жатқан жекешелендіру және акционерлеу процестері неғұрлым мұқият назар аударуды және терең талдауды талап етеді, олар әрқашан қолданыстағы құқықтық және нормативтік базаға сәйкес жүзеге асырыла бермейді. Курорттық-туристік кешен объектілеріне инвестициялар тартудың нақты тетігі жоқ, рекреациялық ресурстарды пайдаланудың экстенсивті, тиімсіз әдістері сақталуда.

Курорттық және туристік-рекреациялық құрылысқа инвестицияларды ұлғайту, сондай-ақ қызметтердің осы түріне салық салуда, жерді жалға алуда және Қазақстанның туристік нарықта ықтимал және тезірек бәсекелестігін құру үшін энергия ресурстарын пайдалануда жеңілдіктер беру қажет. Осы проблемалардың барлығын шешу үшін барлық өңірлік ерекшеліктерді ескере отырып, курорттық-рекреациялық аумақтарды резервтеудің, функционалды пайдаланудың және қорғаудың ғылыми негізделген басымдықтарын айқындау қажет. Жерді табиғи ресурс ретінде кешенді, құндық бағалауды айқындау қажет, бұл Өңірлік даму жүйелерін қалыптастыру кезінде жерді нысаналы пайдалануға қатысты Қабылданатын шешімдердің негізділік деңгейін арттыруға алып келеді. Шешімдердің ғылыми негізділігінің деңгейін көтеруді оңтайландыру мақсатында жерді (кадастрлық та, нарықтық та) барлық жерде (курорттық-рекреациялық кешеннің барлық аумақтары бойынша) ақшалай бағалау жүргізу қажет. Бұл бағалау жерді тиімді пайдаланудың экономикалық нарықтық тетігін құрудың негізгі мәселесі болып табылады. Бұл мақала курорттық-туристік кешенді дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігін қалыптастырудың түбегейлі жаңа тәсілін әзірлеудегі алғашқы қадамдардың бірі болып

табылады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, ел экономикасының курорттық-рекреациялық саласын мемлекеттік реттеу және қаржылық қолдау тетіктерін әзірлеу және жетілдіру қажеттілігі туралы сенімді түрде айтуға болады [6].

Қорытынды

«Қазақстан – 2030» стратегиясының ұзақ мерзімді басымдықтарының бірі – азаматтардың денсаулығы. Осы стратегия негізінде «Халық денсаулығы» Мемлекеттік бағдарламасы әзірленді. Республиканың денсаулық сақтау саласындағы саясаты санаториялық-курорттық емдеуді дамытуға бағытталған [7].

Қазақстанның рекреациялық ресурстарының сапалық параметрлерін осылайша қысқаша сипаттау тек санаториялық-курорттық туризмді ғана емес, сонымен қатар осы аумақтардағы туристік қызметтің басқа да түрлерін дамытудағы зор мүмкіндіктерді бағалауға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты Қазақстанның туристік рекреациялық қызметтерін одан әрі дамыту үшін атқарылуы қажет шаралар мен ұсыныстарымды білдіремін:

– кәсіпкерлерді курорттық қызмет көрсету түрлері бойынша тіркеуді жүргізу (тұрғын үйді жалға алу, сауда, қоғамдық тамақтану, мүкәммалды жалға алу, тұрмыстық қызметтер және басқа да курорттық қызмет көрсету нысандары);

– курорттық бизнеспен айналысатын қызметкерлерді оқытуды жүргізу, туристік фирмалар мен санаторийлерді ауқымды аттестаттаудан өткізу;

– жалға алу, сенімгерлік басқару және басқа да нысандар құқығымен шағын кәсіпкерлік субъектілеріне курорттық мекемелердің бос емес алаңдарын беру;

– курорттық мекемелердің жыл бойғы жұмысының шетелдік тәжірибесін енгізу, сервис сапасын арттыруды және қызмет көрсету саласын ұлғайтуды қамтамасыз ету. Электр, жылу және сумен жабдықтау жүйелерін жақсарту;

– қала аумағын көгалдандыру, саябақ ансамбльдерін жайластыру, санаторийлерден және өңірдің барлық көлдеріндегі басқа да сауықтыру мекемелерінен кәріз ағындарын әкету үшін арнайы автокөлік сатып алу;

– қатты және сұйық тұрмыстық қалдықтар полигондарын жабдықтау, облыстың барлық шаруашылық жүргізуші субъектілері мен табиғат пайдаланушыларын тарта отырып, жағажай аймағын және барлық көлдердегі санаторийлердің іргелес аумағын тазалауды жүргізу;

– тұрғындарды емдеу және демалу үшін табиғи-климаттық, бальнеологиялық факторлардың тиімді пайдаланылуына бақылау жүргізу;

– демалушыларды қабылдауға арналған шипажайларды дайындау барысына бақылау жүргізу;

– демалыс үйлерінде, санаторийлерде, балалар сауықтыру орталықтарында мәдени-ағарту, спорттық-сауықтыру және туристік іс-шаралар жоспарын әзірлеу;

– ұлттық кәдесыйлар, курорттық аймақтың түрлері бар ашық хаттар сату бойынша сауда нүктелерінің желісін ұйымдастыру, жол желісіне қажетті жөндеу-қалпына келтіру жұмыстарын жүргізу;

Әдебиеттер тізімі:

1. Г. Р. Дуйсембекова, А. К. Сабадина, Ж. Е. Абилгазиева // Оценка туристско-рекреационного потенциала Республики Казахстан// Вестник Университет Туран. № 3(83) 2019 г.

2. Рекреацияны сипаттаушы негізгі түсініктер мен терминдер.//(электронды ресурс).// URL:<https://lektcii.net/1-129071.html>// (қаралған күні 19.11.2022ж).

3. Ягодка А.Г.// Әлеуметтік инфрақұрылым және саясат: Оқу құралы/ А.Г.Ягодка. - Қ.: КНЭУ, 2000. - 212 б.

4. Travel&Tourism Development Index 2021 – TTDI.

5. Қазақстан Республикасы Премьер – Министрінің ресми ақпараттық ресурсы.// (электронды ресурс)// URL;<https://primeminister.kz>// (қаралған күні 19.11.2022ж).

6. Рекреация: әлеуметтік-экономикалық және құқықтық аспектілері.// Монография. Реп. Қызыл В.К. Мамутов, А.И. Амоша:// 2003.–142 б.

7. Назарбаев Н.Ә. Қазақстандықтардың денсаулығы – аса маңызды басымдық/ Қазақстан қаржысы. 2003. № 1.

«ТУРИСТІК ПАКЕТТІ» ЖОБАЛАУДАҒЫ ЖАҢА БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ЕҢГІЗУ

Сатыбалды Сабина
ХІТ 22-03 тобының студенті
e-mail: s.sabina@iuth.edu.kz
Сәбидолла Ерсайын
Аға оқытушы, магистр

Түйін. «Туристтік пакеттерге» өзгерістер мен қосымшалар еңгізудің өзектілігі келіп, негізгі үш факторға тіреледі. Ең алғашқысы – қазіргі таңдағы туристік пакеттердің негізгі функциялары Дүниежүзілік Туристтік ұйым қабылдаған кескінмен жасалуында, бірақ Қазақстан Республикасының «Ұлттық турпакетін» жасау арқылы шет ел туристтерін тарту мақсатында турпакетке жаңа реформалар еңгізу еліміздегі «Туризм» саласына тұрақтылық алып келмек. Екінші мәселе – жобасы мен бағдарламаларына өзгеріс еңгізілген «Ұлттық турпакетті» жүзеге асыруды қолға мақсатында мемлекет тарапына инфрақұрылымның жаңа идеясы ұсынылды. Үшінші – «Ұлттық турпакет» өнімін тиімді түрде сату жолдарын, «App store немесе Play Market» желілерінде арнайы бағдарламаны ұсыну, туристік пакеттен түскен пайданы қайырымдылықпен байланыстыру, шет елдік туристік компаниялармен байланыс орнату арқылы ұсынысты дамыту мәселелері қаралды. Туризм саласында тек бір өнім саудаға түседі және қолданысқа енеді, ол туристік пакет. Егер туристік пакетке жаңартулар мен қосымшалар еңгізбеген жағдайда туризмнің де өсімі түседі, ал аталған мәселелер туристік пакеттерді қайта жаңғыртуға мүмкіндік береді!

Кілт сөздер: Туристтік пакет, фактор, функция, Дүниежүзілік Туристтік ұйым, «Ұлттық турпакет», реформа, Туризм, инфрақұрылым.

Аннотация. Актуальность внесения изменений и дополнений в «Туристские пакеты» приведёт к трем основным факторам. Начнем с того, что основные функции современных туристских пакетов заключаются в том, что они выполнены только с определёнными функциями, который принял Всемирная Туристская организация, но внедрение новых реформ в турпакет с целью привлечения иностранных туристов путем создания «Национального турпакета» принесет стабильность отрасли на сферу «Туризм» в Республике Казахстан. Вторая проблема - для реализации «Национального турпакета», в министерство предложена новая идея инфраструктуры. Третье – были рассмотрены пути эффективной продажи турпродукта «Национальный турпакет», специальная программа в «App store или Play Market», соединение прибыли от турпакета с благотворительностью, развитие предложения путем установления контактов с зарубежными туристскими компаниями. В сфере туризма торгуется только один продукт, это туристский пакет. Если, всё будет продолжаться не внедряя обновлений и дополнений в туристский пакет, это приведёт к падению роста туризма, но вышеуказанные предложения позволят турпакету выйти на новый этап!

Ключевые слова: Туристский пакет, фактор, функция, Всемирная Туристская организация, «Национальный турпакет», реформа, Туризм, инфраструктура.

Annotation. The relevance of making changes and additions to the "Tour Packages" is reduced to three main factors. Let's start with, the main functions of modern tour packages are that they are performed only with certain functions, which was adopted by the World Tourism Organization, but the introduction of new reforms in the tour package in order to attract foreign tourists by creating a "National Tour Package" will bring stability to the "Tourism" industry in the Republic of Kazakhstan. In addition, for the implementation of the "National Tour Package", a new idea of infrastructure was proposed to the Ministry. Furthermore, the ways of effective sale of the «National Tour Package», we suggested special program, and the combination of profit from the «National Tour Package» with charity, the development of the proposal by establishing contacts with foreign travel companies. In conclusion, in the field of tourism only one product is traded, this is a travel package. If everything continue without introducing updates and additions to the travel package, this is will lead to a drop in tourism, but the above suggestions will allow the tour package to reach a new stage!

Key words: Tour package, factor, function, World Tourism Organization, National Tour package, reform, Tourism, infrastructure.

«Туристтік пакетті» жобалаудағы жаңа бағдарламаларды еңгізу жобасының мәні - Қазақстан Республикасының Туризм саласына арналған, өзге елдерден айрықша, бірқилылықтан аулақ болатын, қазақ мәдениетін жаңғырту жолымен жаңа бағдарламаларды қоса отырып «Ұлттық турпакет» өнімін ұсыну. 2022 жылға дейін Туризмнің басты және жалғыз туристік өнімі «Турпакет» жайлы көптеген мақалалар жазылды, оның ішінде доцент Ақтымбаева Ә.С., аға оқытушы Кожаметова Н.С., аға оқытушы Ошанова Г.А. Алматы технологиялық университетінде жазылған «Ұлттық туристік өнімді құрастыру және оны нарықта жылжыту» туралы мақаласын тірек етсек, ұлттық туристік өнім туралы айтылғанымен, нақты құрастырылған жобасы бар туристік өнімді көрмедік деуге болады. Осы мәселені негізге ала отырып, қарастырылмаған мәселені ашуды жөн санадым. Әрбір өнімнің жүзеге асуы үшін міндетті түрде оның нақты сызбасы мен сұрпаты болуы қажет емеспе? Біз жаңартылған турпакеттің сату жолы мен жүзеге асырылу жолын нақтылау арқылы Қазақстан Республикасында әлі жүзеге асырыла қойылмаған «Туризм» саласына арналған сату приложениесін ұсыну 2 млн 724,9 мың шаршы километрді алып жатқан еліміз үшін міндеттілігін ескере отырып сату жолдарының ең тиімді жағын қарастырдық. Қазіргі таңда, әлем бойынша турпакетті құрастыру мен оны жүзеге асырудың қатып қалған бір ғана жолымен туристік пакеттер құрылады. Бірақ, болшақ Қазақстан үшін өзгешелікті талап ететін және туристтердің назарын аударту мақсатында Турпакетке өзгеріс еңгізуіміз өзекті мәселеге айналып отыр. Егер, дәл осы қарқынмен бір өнімді қайталау арқылы, тек аналогтармен Туризм саласын дамытамыз деген ой қалыптасып кететін болса, Туризмде

ешқандай дүмпу мен жаңа белестер болмайды. «Ұлттық турпакет» бұл қауіптің алдын алмақ, сол арқылы алдағы 10 жылдықта туризм саласы бойынша біраз биіктерді бағындыруға және қазақ жеріне шетелдік туристтердің келіуін, валюталық кіріс пен эконотмикалық өсімнің боларын да болжауға болады, тіпті қазақ елінің мүмкіндігінің жоғары екендігін болжаудың орнына нақты сенім туғызуда. Біздің мақсатымыз – Туризм саласына жаңа Турпакет қалыптастыру арқылы елімізге туристтердің назарын аударту мен этнотарихымызды жаңғырту.

Зерттеу әдісі: XX-ғасырдың 50-ші жылдардан бастап қарқынды дамып келе жатқан бұқаралық туризм туристік қызметтердің стандартталуын, алдын ала дайындалған, жоспарланған және есебі жасалған «қызметтер пакетін» қажет етті. Қызметтердің осындай жиынтығы бір бағамен туристік фирма каталогында тұтынушылардың назарына ұсынылады [1]. «Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 13 маусымдағы №211 Заңы бойынша туризм терминдеріне анықтама берілді. Тур - белгіленген мерзімдер шеңберінде белгілі бір маршрут бойынша жасалатын саяхатты қамтитын туристік қызмет көрсетулер кешені. Туристік агенттік қызмет (бұдан әрі – турагенттік қызмет) – жеке немесе заңды тұлғалардың қосымша көрсетілетін қызметтерді қосу құқығынсыз туристік өнімді өткізуге арналған агенттік шарт негізінде Қазақстан Республикасының туристік операторы қалыптастырған туристік өнімді ұсыну және өткізу жөніндегі кәсіпкерлік қызметі. Туристік операторлық қызмет (бұдан әрі – туруператорлық қызмет) – қызметтің осы түріне лицензиясы бар жеке немесе заңды тұлғалардың шығу туризмі саласындағы туристік өнімді қалыптастыру, турагенттер арқылы ұсыну және өткізу және келу туризмі мен ішкі туризм саласындағы туристік өнімді қалыптастыру, туристерге, оның ішінде турагенттер арқылы ұсыну және өткізу жөніндегі кәсіпкерлік қызметі [2]. Турпакетті құрастыру үшін көрсетілуі қажет қызметтерің құрамы қалай, қандай қызметтерден құрылады? Туристік қызметтер негізгі, қосымша және қосалқы қызметтер болып үшке бөлінеді. Негізгі қызметтер туристік жолдамадағы келісімшартпен шектеледі. Ондайларға орналастыру, тамақтандыру, көлік қызметтері, экскурсия қызметтері жатады [3]. Орналастыру орындарыны: қонақ үй, қонақ үй, мотель, пәтер, ботель, флайтель, флотель, бунгало, ротель, акватель, вилла, кемпингті жатқызамыз. Оның ішінде тамақтанудың келесі комбинациясы қолданылады: төсек таңғы ас (BB); таңғы және кешкі ас (NB); таңғы ас, кешкі және түскі ас (FB); барлық қосындылардан (AI); толық инклюзивті (UAI). Тамақтану орындарына: гастрономиялық мейрамханалар, күнделікті мейрамханалар, кафе, бар, fast food, street food, дәмхана, кейтерингті жатқызамыз [4]. Транспорттық қызметтер үш мақсатта қолданылады:

- туристерді бір нүктеден екінші нүктеге тасымалдау (межелі жерге жеткізу);
- трансфер (туристерді қарсы алу және шығарып салу);
- экскурсиялық қызмет (көліктік немесе көліктік-жаяу экскурсияларды жүзеге асыру).

Транспорттық түрлерге тоқталсақ: әуе көлігі (ұшақ, вертолет, әуе шаралары, аэростат, дельтапландалар жатады), су көлігі (круиздер, паромдар, лайнерлер, теплоход, катер), теміржол көлігі (электропоездар, монорельсті көлік жүйесі, панорамды пойыздар), автокөліктер (көліктер, автобус, велосипед, мотоцикл, караванды көлік құралдары) жатқызамыз [5]. Қосымша қызметтерге негізгі қызметтерге кірмейтін қызметтерді, сауықтыру қызметін, медицина қызметін, мәдени, ойын-сауық шараларын және т.б. жатқызуға болады. Қосалқы қызметтерге сауда, валюта-кредит, жеке сейф ұсыну, ақпарат және басқа да қызметтер жатады. Жоғары дәрежедегі қонақ үйлерінде қосымша қызметтердің саны 500-ге жетуі мүмкін [3]. Жоғарыда айтылған мәліметтерге сүйене отырып туристік өнім негізгі 3 элементтен құралу пайызын көрсетейік:

$$ТҚ (100\%) = ТӨҚ (30\%) + ТТ (30\%) + ҚҚ(40\%)$$

Қайда: ТК (100%)-туристік өнімнің құны;

ТӨҚ (30%)-турпакеттің өзіндік құны;

ТТ (30%)-туристік тауарлардың құны;

ҚҚ (40%)- қосымша туристік қызметтердің құны.

Туристік өнімнің құнының 30% құрайтын турипакеттің өзіндік құнын базалық модель бойынша бір саяхатшыға есептеу (формула 1)

$$\text{Ц} = \frac{\text{ТӨҚ} + \text{С} + \text{П} - \text{Ж} \pm \text{К}}{\text{ТС} - \text{Г}} \quad (1)$$

Анықтама: Ц - бір туристке арналған турпакет тарифі;

ТӨҚ- турпакеттің өзіндік құны;

С - жанама және тікелей салықтар, баждар мен алымдар;

П - туроператордың пайдасы;

Ж - бағадан жеңілдіктер, жеңілдіктер және бонустар;

К - турагентке комиссиялық аударым;

ТС - туристер саны;

Г - еріп жүретін адамдардың саны (гид, экскурсовод) [6].

Аталған формуладан туристік пакет құнын есептеу жолын анық байқауға болады. Қазіргі таңда әлем бойынша барлық туристік өнімнің өзіндік құнын есептеу дәл осы формулаға сәйкес жүреді. Бірақ, турпакетті құрастырмастан бұрын сол өнімге сұраныстың және оған ұсыныстың болуын ескеру міндетті. Тұтыну сұранысының категориясы ретінде туристік сұраныс туристердің әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын заттық (тұтыну заттары) және заттық емес (қызметтер) тұтыну құндылықтарының тұтас жиынтығын қамтиды. Туристің қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған тұтыну құндылықтарының жиынтығы «туристік өнім» деп аталады. Туристік сұранысқа туристердің қажеттерін қанағаттандыра алатын оған сәйкес туристік ұсыныс болуы қажет. Ұсыныс жетіспейтін жағдайда, сұраныс болған кезде де немесе сұраныс өте шамалы немесе тіпті жоқ болған жағдайда туристік ұсыныс бар болып тұрса туристік функция орындалмайды. Бірақ, нарықта туристік ұсыныс туристік сұраныстан озып тұруы қажет және туристік ұсыныста міндетті түрде қаралуы керек:

- баратын жерінің қасиеттері мен ерекшелігі;
- баратын жерінің инфрақұрылымы мен қызмет көрсету сапасының жоғарылығы;
- баратын жерінің көлікпен жету тиімділігі [7].

Ұсыныс жасау барысында туристердің сұранысын ескеру міндетті және шетелдік туристер үшін қазақ халқының дәстүрі мен мәдениетінің ерекшеліктерін көру өте қызықты, өйткені қазақ мәдениетінде шетелдік турист үшін көптеген қызықты және танымдық ерекшеліктер бар. Жыл сайын әлемнің түкпір-түкпірінен Қазақстанға туристер ағыны артып келеді. Шетелдіктерді қазақ халқының ұлттық мұрасы қызықтырады. Қазақстанға шетелдіктер ағыны экономиканың дамуы үшін қуатты серпін береді [8]. XX ғасырға дейін қазақтар көшпелі ұлт болып келді, бірақ бұған қарамастан халықтардың күрделі және қызықты мәдениеттерін дамыту жолынан өтті. Әр мәдениеттің қалыптасуы үшін ең алдымен әдет қалыптасады. Әдет - дәстүрлі түрде қалыптасқан мінез-құлық тәртібі. Егер әдеттер қайталану арқылы бір ұрпақтан екінші ұрпаққа ауысса, олар дәстүрге айналады. Дәстүр – мұраға қалған байлық деуге болады. Оған наным-сенімдер, мінез-құлық үлгілері, қоғамдық көзқарастар жатады. Дәстүрдің әртүрлілігі - бұл рәсім. Рәсім - әдет-ғұрыппен немесе рәсіммен белгіленген әрекеттер жиынтығы, оларға діни, тұрмыстық дәстүрлер жиынтығын жатқызамыз. Ерекше дәстүрлер, әдет-ғұрыптар қазақ мәдениетінің ажырамас, негізгі бөлігі және ел туризмін дамытудың да ең тиімді жолы. Аталған әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді этникалық туризм арқылы танып, білуге болады. Этникалық туризм -

мәдени-танымдық туризм бағыттарының бірі, қазіргі уақытта көптеген елдерді қызықтыратын. Ең маңыздысы этникалық туризмді ұйымдастыруда қатысушыларды дәстүрлермен таныстыру және әр түрлі этностардың мәдениетімен таныстыру [9]. Мәдениет мемлекеттің негізі, тіпті тұрақты туризм үшін де әлеуметтік-мәдени қндылықтарды сақтау, тәуелсіздікті, егемендікті нығайту және халықтың өзіндік ерекшеліктерін қалыптастыру үшін алғашқы орында [10]. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының туризмін дамыту үшін де жетіспейі, ол «қазақ» халқының мәдени құндылықтарына емес шет елдік әдеттерге, мәдениетке еліктеудің салдарынан болуда. Шетелдік туристтер елімізге біздің ерекшелігімізді білуге, тарихымызбен танысуға, мәдениетімізді тануға, халықтың тұрмысы мен дәстүрін білуге келері сөзсіз. Ал бізде дәл сондай мақсатта ұсынарлық турпакет, туристік өнім барма? Жоқ, сол себептен де «Ұлттық турпакет» өнімін шығаруды дұрыс деп таптым, аталған туристік өнімнің құрылымы басқа турөнімдерден ерекшеленетіні және жаңартылатыны сөзсіз, еліміздің экономикасын өсіру және валюталық кірісті арттыру, ең бастысы мәдениетімізді жаңғырта отырып оны сақтауға арналған тиімді әрі тұрақты туристік өнім қалыптастыруымыз қажет деген тұжырымға келдім. Ұлттық турпакеттің құрылымы стандарттарды сақтай отырып, бірақ жаңартулар мен өзгешеліктерді жоғарғы сатыға қоя отырып қалаптасады. Жоғарыда атап өткендей турпакетті қалыптастыруға кіретін негізгі қызметтердің орнын ұлттық, мәдени туристік қызметтермен алмастыру арқылы «Ұлттық турпакет» құрылымы құрылады:

Кесте - 1. «Лотос гүлі» арқылы идеяны қалыптастыру әдісі

Ұшақ, пойыз,автобус, көлік, ат үстінде серуен		Тарихи ескерткіштер, Ұлы Жібек жолы, Ұлытау, «Gunny_aul», «Etno_auyl_shymkent », «Когез», «Жайлау», «Этонаул в Туркестане», «Этноаул в Астане»		«Киіз үй» глэмпингі
	Тасымалд ау түрі	Туристік орындар. Этноауылдар	Орналасты ру орны	
Қазақ ұлтының киімдері, сувенирлер, ұлттық аспаптар	Туристік тауарлар	«Ұлттық туризм» турпакетін дамыту	Гид, экскурсово д қызметі	Қазақ тілі, орыс тілі, ағылшын тілінде жүргізу
	Қосымша қызметтр	Сату жолдары	Тамақтану	
Қазаки ойындар,қыш ыдыстар жасау, атта шабу,тарихи базар аралау, мәдени мастер-		Қазақстан туризмiне арналған бағдарламаны/прог		«Sandyk», «Astau», «Sybaga», «Mura», «Tarih»,

класстар, ұлттық киімдерді жалға алу		рамманы құрастыру		«Тагу» ұлттық тағамдар желісі
--------------------------------------	--	-------------------	--	-------------------------------

Орналастыру қызметтері мен орнына – қазақ үй сипатындағы глэмпингтер қалыптастыру. Қазақстан глэмпинг нарығы дамуының астапқы сатысында тұр. Глэмпингтерді Еуропа елдерінен алып келуге болады, бірақ арақашықтықты ескеру керек. Қазіргі кезде елімізде киіз үйлер тігілген этноауылдар саны артып келеді, ол шетелдік туристтердің қазақ мәдениетімен танысуға, дәстүрді тануға басымдылық беріп ғана қоймай, қайталанбас әсерлерді олжалап қайтауға мүмкіндік береді. Бірақ, әрбір жатын орын белгілі бір стандарттарды қамтуы керек, ол үшін:

Кесте - 2. Қолданыстағы стандарттар тізімі [11]

ҚР СТ 1632-2007	Туристтік-экскурсиялық қызмет көрсету қонақ үйлерде «Халал». Жіктеу (ksm.kz)
ҚР СТ 18513-2010	Туристтік қызметтер. Қонақ үйлер және басқа орындар туристерді орналастыру орындары. Терминдер мен анықтамалар. (ksm.kz)
ҚР СТ UNE 182001-2015	Қонақ үйлер мен туристік пәтерлер. Қойылатын талаптар. (ksm.kz)

2 - кестенің жалғасы

ҚР СТ UNE 184001-2015	Лагерлерде туристік қызметтерге және туристік демалыс базаларына және қызметтеріне қалақойылатын талаптар. (ksm.kz)
ҚР СТ 2846-2016	Мүмкіндігі шектеулі туристтерге арналаған қолжетімді орындарға. Жалпы талаптар (ksm.kz)
ҚР СТ 2847-2016	Орналастыру орындарының (құралдарының) қызметтері. Жатақханаларға жалпы талаптар (ksm.kz)
ҚР СТ 2848-2016	Орналастыру орындарының (құралдарының) қызметтері. Бизнес-қызметтер. Жалпы талаптар мен жіктеу (ksm.kz)

Аталған стандарқа сай болу арқылы қонақ үй, хостель, мотель, пәтерлердің орнына «Киіз үй» сипатындағы глэмпингтерді жүзеге асыру. Жобаны құнсыздандырмау мақсатында ең тиімді өңірлерге салу жөн болады. Ол үшін біз қазіргі таңда туризм саласын дамыту бойынша қарастырылуы керек Ұлы Жібек жолы бойын Қазақстан Республикасының территориясында инфрақұрылымды дамытуда дамыту, арнайы мамандар дарырау, сонымен қатар Ұлытау өңіріне аталған глэмпингтерді салу қажет, бұл өңірді таңдауымның басты себебі мұнда 736-дан астам тарих және мәдениет ескерткіштері тіркелген. Айта кетейік, олардың 12-сі республикалық маңызы бар және 10 мыңнан астамы мемлекет тарапынан тіркелмеген. Қазіргі уақытта Ұлытау өңірінде тұтынушылар үшін жақсы дайындалған этно-туристік өнім жоқ. Олар Гидсіз немесе туристік агенттіктерсіз өз бетінше саяхаттайтындықтан, Ұлытауға баратын туристердің нақты саны туралы ресми статистика жоқ [12]. Бірақ, Қазақстан Республикасы бойынша соңғы 2018, 2019, 2020, 2021 жылдары, яғни ең өзекті әрі айырмашылықтары байқалатын жылдарды алу арқылы Қазақстан Республикасының мәдени-демалыс ұйымдарының қарқынын байқауға болады, төмендегі кесте соның дәлелі. Бірақ, бұл тек мәдени-демалыс орындары, одан бөлек мұражайлар, театрлар, цирктер, кітапханалар, концерттік ұйымдар қаншама. Біз этнотуризм үшін ең жақын «Мәдени-демалыс ұйымдарын» алдық:

Кесте - 3. Мәдени-демалыс ұйымдарының көрсеткіші [13]

Мәдени-демалыс ұйымдары				
Жылы	Барлығы, бірлік	Өткізілген мәдени-көпшілік шаралар саны, мың бірлік	Көркемөнерпаздардың ұжымдар саны, бірлік	Қатысушылар саны, адам
2018	3 136	304,9	13 973	182 970
2019	3 092	308,3	13 889	183 119
2020	3 077	87,1	13 821	179 118
2021	3 098	125,2	13 920	179 208

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары салынып жатқан «Барлық бірлік» пен «Көркемөнерпаздардың ұжымдар санының» артуы қуантады, бірақ «Өткізілген мәдени-көпшілік шаралар санының» және «Қатысушылар саны, адамның» күрт төмендеуі 2020-2021 жылдары болған COVID-19 жұқпалы ауруы салдарынан болғанын ескеруіміз қажет, дегенмен қазақ халқы үшін мәдениет үлгісін сақтаудың 2018-2019 жылдары тұрақты дамуы ұлтымыздың, дәстүріміздің сақталуы мен әрі мәдени мерекеміз «Наурыз мейрамының» жыл сайын тойлануы Қазақстан Республикасының этнотуризмін жаңғыртауға мүмкіндік беретіні сөзсіз. Одан бөлек, қазір жұмысын бастап, тарихи-мәдени бағытта жұмыс жасаудағы Qamal_Shymkent жобасына және қазіргі таңда туризм саласына баса назар аударып жүрген Түркістан қаласының этноауылына қонақ үй сипатындағы «Қазақ үй» глэмпингтерін салу тиімді болмақ.

Турпакет бағдарламасына - қазақи ойындарды, мәдени мастер-кларстарды, тағамдардың дайындалуын, салт-дәстүрлерді, ұршық иіру, киіз тарту, алтыбақан тебу, бесікке бөлеу секілді қазақ халқының мәдениетімен, салт-дәстүрімен таныстыратын бағдарламалардың болуы міндетті. «Ұлттық турпакетке» туристік орындар: 1. Тарихи-мәдени орындар:

Кесте - 4. Республикалық маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімі[14]

Қала мен облыстар	Тарихи және мәдени ескерткіштің атауы	Ескерткіштің түрі	Орналасу орны
Астана қаласы	Мұсылман мектебі, қазір-тарихи-мәдени мұра ескерткіштері мен объектілерінің сақталуын қамтамасыз ету дирекциясы, XIX ғасырдың аяғы	қала құрылысы және сәулет	Отырар көшесі, 1/3
Астана қаласы	Тың игерушілер сарайы, қазір - "Астана" концерт залының ғимараты, сәулетшілер П. Ю. Фогельс, О. Н. Крауская, Д. К. Даннеберг, 1963 жыл, қайта жаңарту 2000-2001 жылдар	қала құрылысы және сәулет	Кенесары көшесі, 32
Астана қаласы	Бозоқ қалашығы, VIII-IX ғасырлар	археология	Нұр-сұлтан қаласының оңтүстік-батыс жағы, Бузықты көлінің шығыс жағалауы

Барлығы: 3 Тарих және мәдениет ескерткіштері (2-қала құрылысы және сәулет, 1-археология)

Алматы қаласы	Қазақстан Республикасы Ғылым Академиясының бас ғимараты, сәулетші А. Щусев, 1948-1953 жылдар, қосымша 1980 жыл	қала құрылысы және сәулет	Шевченко көшесі, 28
Алматы қаласы	А. Пушкин атындағы Мемлекеттік кітапхана, қазіргі Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы, сәулетшілер в. п. Ищенко, В. Н. Ким, К. К. Кальпой, В. Н. Тютин, э. к. Кузнецова, 1970 жыл	қала құрылысы және сәулет	Абай даңғылы, 14

Барлығы: 33 тарих және мәдениет ескерткіштері (25-қала құрылысы және сәулет, 8- монументалды өнер ғимараты)

4 – кестенің жалғасы

Түркістан қаласы	Қожа Ахмет Ясауи кесенесі, сәулетшісі белгісіз, XIV ғасырдың аяғы	қала құрылысы және сәулеті	Түркістан қаласының, қаланың оңтүстік-шығыс бөлігі, Түркістан қалашығының аумағы.
Түркістан қаласы	Рабия Сұлтан Бегім кесенесі, сәулетшісі белгісіз, XV ғасыр Түркістан қаласының	қала құрылысы және сәулеті	Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің оңтүстік-шығысында, ортағасырлық Түркістан қорымының аумағында.
Түркістан қаласы	Есім хан кесенесі, сәулетшісі белгісіз, XVII ғасыр Түркістан қаласының	қала құрылысы және сәулеті	Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің батыс мұнарасынан оңтүстікке қарай 12 м., ортағасырлық Түркістан қорымының аумағында.
Түркістан облысы	Сауран археологиялық-архитектуралық кешені, I-XIX ғасыр	археология	Кентау қаласы, Сауран ауылы, ауылдан солтүстік-батысқа қарай 9 км, Түркістан

			қаласынан солтүстік- батысқа қарай 40 км.
Барлығы: 31 тарих және мәдениет ескерткіші (24-қала құрылысы және сәулет, 7-археология)			

Бұл тізімнің жалғасы бар, ол «Республикалық маңызы бар тарих және мәдениет ескерткіштерінің мемлекеттік тізімін бекіту» туралы Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрінің 2020 жылғы 14 сәуірдегі № 88 бұйрығымен, Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2020 жылғы 15 Сәуірде № 20397 тіркелді, тізім бойынша 250 мәдени ескерткіштер мен тарихи орындар Қазақстан Республикасының территориясынан табылып, тіркелген [14]. Мұның бәрі қазақ халқының өткен тарихының толығырақ және объективті көрінісін қайта құруға, ең алдымен, өсіп келе жатқан ұрпақты қазақ батырларының өміріне, қызметіне және жауынгерлік ерліктеріне қоғамның қызығушылығын қалыптастыруға мүмкіндік туғызады, ал Қазақстан өңірлері қазақстандықтар үшін, сондай-ақ шет елдік туристер үшін тартымды туристік орындарға айналады [15]. Этноауылдарға саяхат жасау, оларға: «Gunny_aul», «Etno_auyl_shymkent», «Когез», «Жайлау», «Этноаул Түркістан қаласында», «Этноаул Астана қаласынада». Тамақтану орындары ретінде: «Sandyk», «Astau», «Sybaga», «Mura», «Tarih», «Taryu» ұлттық тағамдар желісі. "Сандық" мейрамханамыздың мақсаты – қазақ халқының ұлттық тағамдарын дайындауды, жалпы қонақжайлылықты, ғасырлық дәстүрлерді көрсету, сондай-ақ тарихи-мәдени маңызы бар бірегей заттарды, Оңтүстік Қазақстан өңірінің тұрмыс бұйымдарымен таныстыру. Көрсетілген мейрамханалардың басты айырмашылығы «Ұлттық турпакет» жобасын дамытуға, арнайы таңдалып алынған мейрамханалар мен тамақтану орындары.

«Ұлттық турпакетті» сату жолдары:

1. Іс-шаралар ұйымдастыру, шет елдік туристік компаниялар мен гидтерді шақырту мен Қазақстан Республикасында тіркелген, лицензиясы бар туристік компаниялардың басын қосу және «Ұлттық турпакетті» жарнамалау мақсатында шаралар ұйымдастыру.

2. Қазақстан Республикасының ішкі туризм бойынша жұмыс жасайтын туристік компаниялардың турпакеттерін жарнамалау мақсатында арнайы Play Market, App Store желілерінде арнайы бағдарламаны құру. Бағдарламада лицензиясы бар Қазақстандық туристік компаниялар мен олардың турпакеттері, іс-шаралар, жеңілдіктер, Қазақстан Республикасының туризмі жайлы ақпараттар енгізу жоспарлануда. Бағдарламаның атауын «Kazakh country» немесе «BluEl» деп қою, тегін форматтағы бағдарлама ретінде қолданысқа енгізу. Кез-келген уақытта туристтердің турпакеттерді таңдауына, сатып алуына, шетелдік туристтердің еліміз туралы көбірек ақпарат алуына, әрі валюталық кірісті арттыруға арналған ең тиімді бағдарлама боларына еш күмәнім жоқ.

Менің қатысуыммен және ұйымдастыруыммен сараптамадан өткен Jolga.with.bluel жобасын негізге ала отырып, болашақта да осы жобаны қолдансақ деген ниетім бар. Себебі, біздің жобаның нақты 5-мақсаты бар:

- 1- Туристтерін саяхатын ізгі істермен байланыстыру;
- 2- Қазақстан Республикасын тансыту мен мәдениетмізді жаңғырту;
- 3- Жаңа туристік орындарды ашу;
- 4- Еліміздің табиғатын қорғау;
- 5- Ең бастысы: адамдарға жылулық пен қуаныш сыйлау.

Соңғы абзацқа назар аударсақ, бұл мақсаттың артында еліміздің Туризмін дамытумен қатар үлкенді-кішілі халқымызға көмек ету болатын. Турпакеттен түскен пайданы қайырымдылықпен байланыстыру біздің мақсатымыз.

Нәтижесі: Турпакетке өзгерістер мен жаңашылдықтар мақсатын 2-жолмен шештік.

1 – Қазақстан Республикасының туризмін дамыту мақсатында туристік орналастыру орнына қонақ үйді емес мәдени туризмді жаңғырта отырып қазақ үй глэмпингтерін салу әрі турпакетке еңгізу, оны Қазақстан Республикасының турөнімдерінің ажырамас бөлігіне айналдыру. Турпакеттерді жобалауға барынша ұлттық нақыштағы қазақи ойындар мен мастер-класстар, атқа міну, қолөнер бұйымдарын жасау, салт-дәстүрлерді нақыштау секілді ойындарды қосу. Туристік орындар қатарына көне ескерткіштер немесе этноауылдарды қосу арқылы «қазақ» атты халықтың ерекше, тарихы терең, мәдени өркениетінің кең екендігін көрсетеміз, стандартты турпакеттерден ерекшеленетін тұстарыда осы. Турпакеттен түскен пайданы қайырымдылықпен байланыстыру арқылы Туризмнің болашағын нық әрі берік қалыптастыра аламыз.

2 – жолы, аталған жаңашылдықтарды қосу арқылы этнотуризмнің дамуына, әрі рухани жаңғыру мен қазақ мәдениетін сақтап қалу, өзге халықтың мәдениетімен танысуға құштар туристтерің сұранысын өтеу мақсатында керемет ұсыныс ретінде «Ұлттық турпакет» өнімін қалыптастырдым. Турпакетті жүзеге асыру үшін алғашқы әрі негізгі бағытты Түркістан облысының орталғы болған Түркістан қаласынан бастауды жөн деп шешетім, бұл шешімді қабылдаудың нақты дәлелі бар - 2021 жылы 92.3 млрд теңге инвестиция салынды, Түркістан қаласында 2021 жылы 11 туристік нысан эксплуатацияға берілді, оның нәтижесі ретінде «Керуен-Сарай», «Каганат» «Күн» «Emir Plaza» «Grand Vella» «Olympic Hotel» қонақ үйлері, демалыс орындары «Қайнар», «Бекзат бак», «Жандарбек», «Этнопарк курорты», «Топ Резорт» пайдалануға берілді. 2021 жылы 11 ақпанмен 22 ақпан аралығында 50 гид-экскурсовод дайындалды. Түркістан қаласында халықаралық аэропорт салынды «Hazret Sultan» әуежайы салынуы, 21 сәуірде 131 шетелдік туроператорлардың Түркістан қаласына келуі мен қаланың туристік орындары, соның ішінде Керуен Сарайға келуі, туристтердің санының мен қалаға қызығушылықтың артқанын байқауға болады [16].

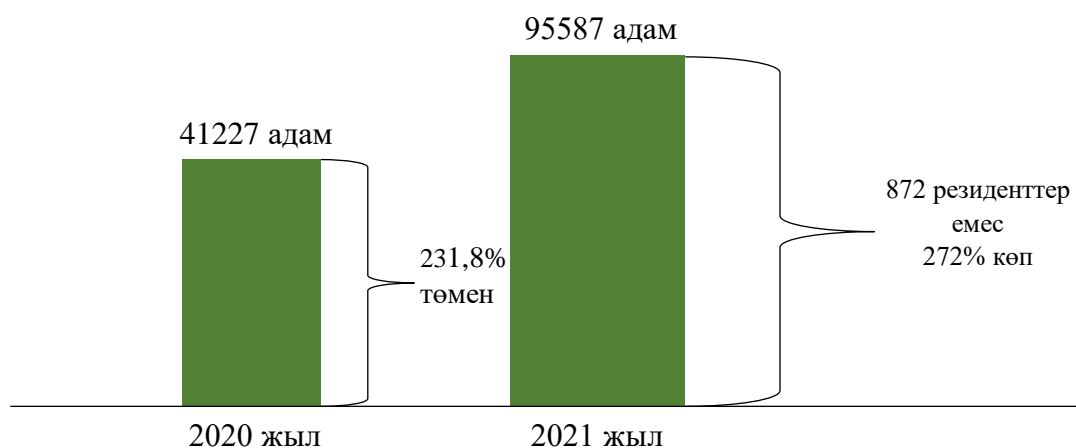

Диаграмма - 1. Түркістан қаласына соңғы 2 жылда келген туристтер саны [16]

Көрсетілген нәтиже Қазақстан Республикасының ресми сайтынан алынған және Ұлттық турпакетті дамытуға, әрі Түркістан қаласындағы туризмді дамытуға ең тиімді ұсыныс. Ұлттық турпакеттің басты беретін тиімділіктері мен кемшіліктері, туристік потенциалымызды өсіруге көмек беретін тұстарын талдауға SWOT анализін пайдаландық.

Кесте - 5. Ұлттық турпакетті қолданысқа еңгізу орталығы ретінде Түркістан қаласы SWOT анализімен таңдалды

«Strengths» Әлді жақтары	«Weaknesses» Әлсіз жақтары
--------------------------	----------------------------

<ul style="list-style-type: none"> - Түркістан қаласындағы ҚР тарихи, мәдени ескерткіштерінің көптеп орналасуы, 7 археологиялық қазба орындары бар. - Қалада «қазақ» халқының мәдениеттері мен салт-дәстүрі, тарихы жақсы сақталған. - Туризм саласында кадрлар дайындауға арнайы алғашқы оқу орны орналасқан. - ЮНЕСКО құрамына кіретін Қожа-Ахмет Яссауи кесене Түркістан қаласының бет-бейнесі. - Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан қала ретінде, ежелгі түркі халқының орталығы ретінде танымал. - Түркістан облысының туризмі Катарда өткен көрмеде таныстырылды, ол Катар елінің шақыртуымен Қазақстанның барлық түркі халықтарына ортақ орталығы Түркістан облысының көрмеге шақыруы шетелдік туристтерді тартудың ең әлді жағы. 	<ul style="list-style-type: none"> - Туристік агенттіктер мен туроператорлық компаниялардың әлі қалаға жете қоймағандығы. - Жергілікті тұрғындардың туризм саласына жеке пайда ретінде қарауы. - Туристік объектердің алшақ орналасуы мен жету мәселесі қиыншылық туғызады.
---	--

5 - кестенің жалғасы

«Opportunities» Мүмкіндіктері	«Threats» Қауіп - қатерлері
<ul style="list-style-type: none"> - Жаңа жұмыс орындары мен жұмыспен қамту есебі өседі. - ҚР туризмін ерекшелікпен, ұлттық дәстүрімізді нақыштай отырып даму мен сақтап қалу мүмкіндігі. - Туристердің келу мен ішкі туризм бойынша санын арттырудың ең тиімді тәсілі. - Шетелдік туристерге Қазақстан туризмі туралы белгілі бір пікір мен нақты көзқарасты қалыптастыруға мүмкіндіктің жоғарылығы. - Туристердің сұранысын өтеуге бәсекеге қабілетті туристік өнімдер (туристік ресурстар: мұражайлардың, тарихи және мәдениет ескерткіштерінің, театрлардың саны мен сапасы) қалыптастырылады. 	<ul style="list-style-type: none"> - Инфляциялық өсімге алып келеді. - Тарихи ескерткіштердің сақталу ұзақтығын кемітеді. - Түркі халықтарының мәдениеті мен салт-дәстүрлері (Өзбекістан, Қырғыстан) ұқсас болуы, үлкен бәсекелестік тудыру қауіпі бар.

Туристерді барынша қызықтыру үшін әртүрлі ерекшеліктерді қоса отырып, туристік өнімдерге баса назар аударып, шетелдік саяхатшыларға еліміздің мәдениетімен танысуына, білуіне барынша жағдай жасау арқылы ерекшелітерімізді көрсетсек Қазақстан Республикасына валюталық түсімнің артары сөзсіз.

Талқылау: Ұлттық турпакетті таңдауымының да өзіндік дәлелі бар, ол үшін арнайы сауалнама жүргізілді:

Q2 Саяхат жасау барысында сізге туризмнің қандай түрі қызықтырады

n = 12

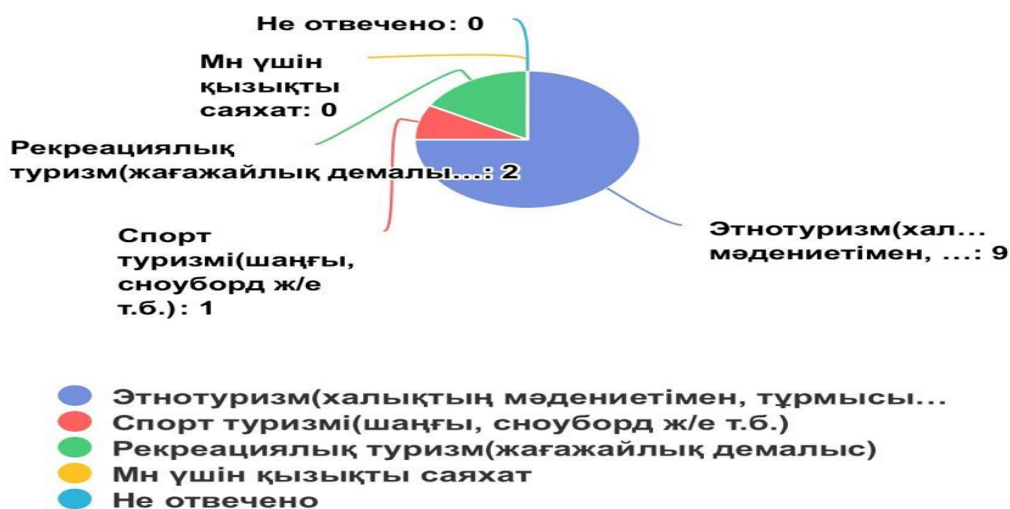

Диаграмма - 2. Турпакетті талдау мақсатында жасалған сауалнама нәтижесі

Q4 Турпакеттердің, турлардың кемшіл тұстары ретінде байқағаным

n = 11

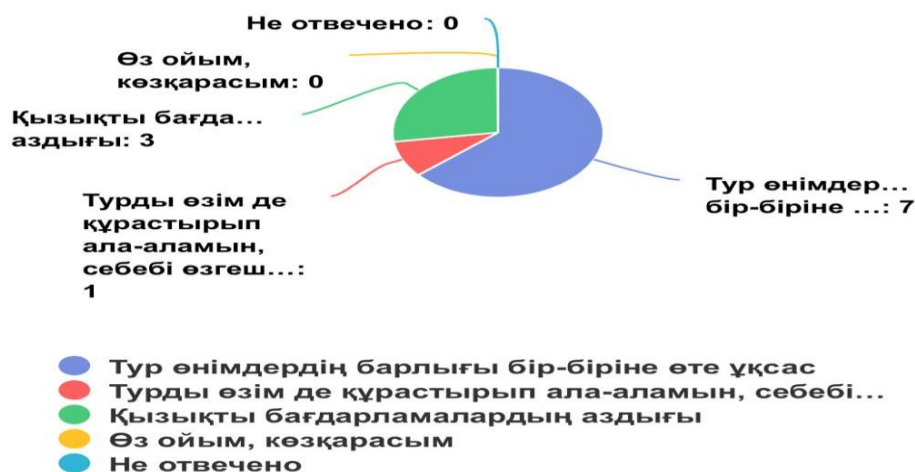

Диаграмма - 3. Турпакеттердің, турлардың кемшіліктерін талдау

Бұл сұрақтардың нәтижесі этнотуризмнің көрсеткішінің және сұраныстың жоғарылығын көрсетті. Спорт туризмі мен рекреациялық туризмнің немесе туризмнің басқа да түрлі салаларына қарағанда саяхатшылардың басты саяхат мақсаттары белгілі бір елдің мәдениеті, ұлттық тағамдары мен салт-дәстүрімен танымал, қызықты болып отырғанан байқауға болады. Ұлттық турпакет өнімі мен турпакетке қосымша қазақ халықының ұлттық нақышын бейнелейтін өнімдерді қолдану арқылы жаңартулар мен өзгерістер еңгізу туристтердің сұранысына таптырмас ұсыныс болатынын осы сауалнама нәтижесінен байқауға болады. Туризм статистикасының көрсетуі бойынша 2022 жылдың қараша

айының көрсеткіші бойынша Қазақстанда туристтердің саяхаттау жас көрсеткіші 18-24 жасқа дейін 11,22% құраса, 25-34 жас аралығы 42,57% құрап отыр, 35-44 жас 24,98% құрап, 45-54 жас 10,58%, 55 және одан одан жоғары егде жастағы адамдардың 7,48 туризм саласы бойынша саяхат жасағанын байқауымызға болады [18].

Қорытынды

Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, Туризм саласында турпакетті жоспарлауға көзгерістер енгізуіміз қажет екенін сауланма нәтижесінде үлкен тірек болды. Демек, нарыққа тұрақты, тиімді, туристтердің қызығушылығын қанағаттандыра алатындай өнімнің сұранысқа ие болып отырғана айқын көзіміз жетті.

Осы сұранысқа жауап ретінде ұсынысым бірден екі мәселенің таптырмас шешімі болмақ:

1. Қазақстан Республикасының «Туризм» саласын биіктерге көтеру үшін турпакетке жаңашылдықтар, өзгерістер енгізу. Бұл шешім, менің мақаламның басты мақсаты болды және дәл осы мақсат мәселенің шешімі болып отыр.

2. «Ұлттық турпакет» – қазақ халқының ұлттық нақышын жаңғырту мақсатында, бірден жаңартулар мен өзгерістер енгізілген турпакетті ұсынбақпын.

Екінші мақсатым осы өнімді өз қолыма алып, жүзеге асыру, еске сала кетуді жөн көріп отырмын, соңғы шешім менің кіріспе бөлімінде алдыма қойған жоспарларымның алтын кілті десем қателеспегендігім. Турпакетке жаңашылдықтар енгізуде, орналастыру орны мен қосымша қызметтерге баса назар аудару, тамақтану орындары мен туристерге қазақи ұлттық тағамдардың дайындалу жолын көрсету бойынша қызметтер жүргізілу туралы мәселер шешілді. «Ұлттық турпакетті» құрастырумен ғана шектелмей оның сату, даму, таныту жолын нақыты қадамдармен анқытап бердім. Өнімді тұтынудың ортылығы ретінде ең тиімді аумақ анықталды. Турпакетті жүзеге асыруға Түркістан қаласының потенциалы жоғары екендігін нақты фактілермен, SWOT талдауымен, статистикалық дәйекпен дәлелденді. Туризм саласы бойынша саудаға түсетін өнім, турпакетті пайдаға жаратарлықтай, туристтердің көңілінен шығарлықтай етіп құрастырып, оны нарыққа шығаратын болсақ ұсынысты толық өтей алғандығымыз және туризм кадрларының жұмысы өзекті мәселерді шеше алатындығына көзіміз жетеді. Ұлттық турпакет турал жасалған болжам сауланама арқылы халық сұранысын ескере отырып, оған дәлелдемелер келтірілу мен ішінде статистикалық және өнімді сату жолын көрсету арқылы, онымен қоса ұлттық турөнім сарқылмайтын ресурс екендігін тілге тиек ете отырып оның болашақ 10 жылдықта нақыты сұраныста боларын дәлелдедік. Осы уақытқа дейін өз шешімін таппай жүрген, әрі нақты тақырып ретінде көтерілуден тыс қалған, турөнімде қамтылуы қажет мәселелер осы мақалада өз шешімін тапқанына нық сенімдімін! Турпакет – елді таныстыруға, танытуға, туристтерге дұрыс пікір қалдыруға әсер етуші туризм кадрларының «Туризм» саласын тұрақты түрде қалыптастыруына арналған негізгі, жалғыз турөнім. Ұлттық турпакет – Қазақстан Республикасының болашақ туризмін қамтушы басты құрал.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ердаулетов С. Р., Алиева Ж. Н., Жұмаділов А. Р. Е 69 Туризм географиясы: «Туризмология негіздері» пәні бойынша оқу құралы.— Алматы: «BOOK PLUS» баспасы, 2012.— 356 б. ISBN 9965-29-761-4

2. Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы// Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі [электронды ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000211> (қаралған күні 27.11.2022 ж.)

3. Сапрунова В.Б. Туризм: эволюция, структура, маркетинг. – М., 1997.

4. Эшенкулова Г.И., Баймбетова А.Б., Муканов А.Х., Гиззатжанова А.Г., Подсухина О.В. Основы туризма Текст.: учеб. Астана: Национальный университет имени Л. Н. Гумилева, 2017. - 385 с. СО 3. ISBN 978-9965-31-853-5

5. Осипова О.Я. Транспортное обслуживание в туризме : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / О. Я. Осипова. — 6-е изд., перераб. — М. :

Издательский центр «Академия», 2012. —400 с. — (Сер. Бакалавриат). ISBN 978-5-7695-8514-2

6. Искаджян С.О. Свойства и методы формирования стоимости турпакета//Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ», Россия, Москва, 2014. – 12 с. –С. 3.

7. 40 Wobejko S. Ekonomiczne zagadnienia turystyki. – Warszawa: PWSN, 1997.

8. В. Н. Шатнева. Состояние и перспективы развития этнического туризма в Республике Казахстан//Научная статья. Томск, 2018.

9. Кононенко, Б.И. Большой толковый словарь по культурологии / Б.И. Кононенко. – М.: Вече 2000; АСТ, 2003. – 512 с

10. Андрианов Б.В. Этническая история и хозяйственно-культурное развитие древних и средневековых народов Средней Азии и Казахстана. // Проблемы этногенеза и этнической истории народов Средней Азии и Казахстана. Выпуск III. – М., 2007. – 169 с.

11. Республиканское государственное предприятие «Казахстанский институт стандартизации и метрологии» Комитета технического регулирования и метрологии Министерства торговли и интеграции Республики Казахстан создано в соответствии с постановлением Правительства Республики Казахстан от 2 октября 2020 года № 639 «О некоторых вопросах республиканских государственных предприятий, находящихся в ведении Министерства торговли и интеграции Республики Казахстан» [электронды ресурс] <https://ksm.kz/institute/> (қаралған күні 26.11.2022 ж.)

12. R.A.Mukatova., K.R.Mussina., M. Rodriguez., Innovative development of ethno-tourism in Ulytau// Научный журнал «Вестник университета «Туран». – 2022. – 16 с.

13. Мәдениет статистикасы. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі. Ұлттық статистика бюросы [электронды ресурс] <https://www.stat.gov.kz/official/industry/21/publication> (қаралған күні 26.11.2022 ж.)

14. Тарих және мәдениет ескерткіштері. Алматы қаласының мәдениет басқармасы [электронды ресурс] <https://www.gov.kz/?lang=kk> (қаралған күні 27.11.2022 ж.)

16. К. К. Закирьянов, Г. А. Құлахметова, А. Н. Макогонов. Сакральная география Казахстана. Мифы и реальность в истории казахского народа// Научный журнал «Вестник университета «Туран». – 2022. – 6 с.

17. Иностранные инвестиции, институт гостиничного сервиса, уникальные парки развлечений — как развивается туризм в Казахстане. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [электронды ресурс] <https://primeminister.kz/ru> (қаралған күні 27.11.2022 ж.)

18. Портрет иностранного туриста. Возраст туриста. [электронды ресурс] <https://tourstat.kz/touch-bord> (қаралған күні 27.11.2022 ж.)

**ЕРЕКШЕ ҚОРҒАЛАТЫН ТАБИҒИ АУМАҚТАРДА ТУРИСТІК ҚЫЗМЕТТІ
ДАМУ ЖОЛДАРЫ
(Қаратау қорығы мысалында)**

Сейдинбек Нұрасыл

ТҚИҰ 22-04 тобының студенті

e-mail: nurasy1_077@mail.ru

Асан Досмаханбет

Э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Түйін. Бұл ғылыми жобада Қазақстандағы ерекше қорғалатын аумақтар сипаттама және Қаратау қорығында туристік қызметті дамыту жолдары айтылады. Қаратау қорығында экотуризмді дамытқандағы ерекшеліктері мен пайдасы толығымен қарастырылды.

Қаратау қорығының экотуризмді дамытуды зерттеу нәтижелері жасалады. Ерекше қорғалатын аумақтарда экотуризмді дамытудың тиімділігін арттыру жолдарына ғылыми нәтижелерінің жолдары ұсынылды.

Кілт сөздер: туризм, табиғат, Қаратау қорығы, экотуризм, туристік қызмет

Аннотация. Этот исследовательский проект описывает охраняемые территории в Казахстане и пути развития туризма в Каратауском заповеднике. В полном объеме учтены особенности и преимущества экотуризма в заповеднике Каратау.

Приведены результаты исследования развития экотуризма в заповеднике Каратау. Предложены пути научных результатов о путях повышения эффективности развития экотуризма на особо охраняемых территориях.

Ключевые слова: туризм, природа, Каратауский заповедник, экотуризм, туристская деятельность

Annotation. This research project describes the protected areas in Kazakhstan and ways to develop tourism in the Karatau Nature Reserve. Features and benefits of ecotourism in the Karatau Nature Reserve are fully considered.

The results of the study of the development of ecotourism in the Karatau reserve are made. Ways of scientific results on ways to increase the efficiency of ecotourism development in specially protected areas were proposed.

Key words: tourism, nature, Karatau Reserve, ecotourism, tourist activities

Адамзаттың шаруашылық іс-әрекеттері Қазақстанның табиғи ландшафтарының келбетін өзгертті. Әсіресе, дала және орманды дала аймақтарының ландшафтары қатты өзгеріске ұшыраған. Тірі табиғат та үлкен өзгерістерде: өсімдіктердің сиректенуі, жануарлар ареалдарының қысқаруы, тіпті, кейбір түрлерінің жойылуына әкелді. Ормандар, сексеуілдер, тоғайлар ауданының қысқаруы байқалуда.

Берілген жұмыста Түркістан облысының осындай ерекше қорғалатын табиғи территорияларында туризмнің қазіргі жағдайы және оны дамыту үшін мүмкін жолдар қарастырылуы жұмыс өзектілігін анықтайды.

Зерттеудің мақсаты: Түркістан облысының ерекше қорғалатын аймақтарында туризмді дамытуға болатындығын көрсету. Сонымен қатар Түркістан облысының ерекше қорғалатын территорияларында туризмді дамыту мақсатында ең тиімді және осы қоршаған табиғи ортаға зиянды әсер етпейтін жолдар табу және ерекше қорғалатын табиғат территорияларын классификациялау; қазіргі таңда бар инфрақұрылымды талдау; туризмді дамыту үшін еңбек күші бола алатын халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын талдау, табиғат территорияларының даму жағдайына анализ жасау; табиғат территорияларында туризмді дамыту үшін ең альтернативті жолдар табу.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың ұғымы мен маңызы.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар мен қоршаған ортаның соларда орналасқан экологиялық, ғылыми және мәдени жағынан ерекше құнды объектілері ҚР ұлттық байлығы болып табылады.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға ерекше құқықтық қорғау режимі бар не мемлекеттік табиғи-қорық қорын сақтау мен қалпына келтіруді қамтамасыз ететін шаруашылық қызметі режимімен реттелетін жер, су, орман және жер қойнауы учаскелері жатады.

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың түрлері, құру тәртібі, қорғау режимінің түрі, сондай-ақ ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жекелеген түрлерінің қызметін ұйымдастыру ерекшеліктері «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленеді.

Мемлекеттік табиғи-қорық қоры-дегеніміз қоршаған ортаның ғылымизерттеулерге, білім беру ісіне, туризмге және экологиялық, ғылыми және мәдени жағынан ерекше құнды, мемлекеттік қорғауға алынған объектілерінің жиынтығын айтамыз.

Мемлекеттік табиғи-қорық қорының объектілері «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» Қазақстан Республикасының Заңында белгіленеді.

Мемлекеттік табиғи-қорық қорын қорғау ерекше қорғалатын табиғи аумақтар құру жолымен, сондай-ақ қоршаған ортаның экологиялық, ғылыми, тарихи-мәдени және рекреациялық жағынан ерекше құнды объектілерін пайдалануға тыйым салу мен шектеулер белгілеу арқылы қамтамасыз етіледі.

Мемлекеттік табиғи-қорық қорына мына объектілер енгізіледі [1]:

1. Зоологиялық объектілер – жануарлардың сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлері; жануарлардың құнды түрлері және сирек кездесетін тобы.

2. Ботаникалық объектілер - өсімдіктердің сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлері; өсімдіктердің құнды түрлері және сирек кездесетін тобы.

3. Орман объектілері – ерекше қорғалатын табиғи аумақтардағы ормандар.

4. Дендрологиялық объектілер – ғылыми және мәдени-тарихи маңызы бар жекелеген ағаштар немесе олардың топтары.

5. Гидрологиялық объектілер – ерекше мемлекеттік маңызы бар немесе ғылыми жағынан ерекше құнды су қоймалары.

6. Геологиялық, геоморфологиялық және гидрологиялық объектілер – жер қойнауының экологиялық ғылыми, мәдени және өзге де жағынан ерекше құнды учаскелер.

7. Топырақ объектілері - әр түрлі топырақ аймақтарындағы типтік, бірегей және сирек кездесетін топырақтар.

8. Ландшафтық объектілер – типтік, бірегей және сирек кездесетін ландшафтар.

Түркістан облысының ерекше қорғалатын аймақтарға сипаттама. Біздің елімізде ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың негізгі түрі - мемлекеттік табиғи қорықтар. Қорық дегеніміз - аумағындағы барлық табиғи кешен толығымен шаруашылыққа пайдаланылудан алынған және үкіметтің қорғауында болатын жер не су кеңістігі; типтік, сирек кездесетін және бірегей табиғи кешендерді бүкіл компоненттерінің жиынтығымен қоса, сол қалпында сақтауға арналған, арнайы қорғау режимі бекітілген ерекше қорғалатын табиғи аумақ. Қорықтар ғылыми мекемелер қатарына жатады. Қорық аумағында ешқандай шаруашылық жұмыстары жүргізілмейді, онда тек ғылыми-зерттеу жұмыстары ғана жүргізіледі. Сондықтан, қорық аумағында жоғары білімі бар арнайы мамандар ғылыми зерттеу жұмыстарымен айналысады. Қазір Қазақстанда 10 мемлекеттік табиғи қорық бар. Қорық аумағындағы барлық табиғат байлықтары түгелдей қатан түрде қорғалады. Сонымен бірге қорықтар белгілі бір экожүйелерді қорғау мақсатында арнайы ландшафтылық аумақтарда ұйымдастырылады [2].

Ерекше қорғалатын аймақтардағы экотуризмді дамыту мәселелері. Қазақстан Республикасында экологиялық туризмді дамыту қажеттілігі тек экономикалық фактормен - жаңа жұмыс орындарын ашу, шалғай өңірлердегі жергілікті қоғамдастықтарды дамытумен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тапсырыспен - халықтың денсаулық және бос уақытын пайдалану проблемасына тұтастай әрі жүйелі түрде мән берумен де түсіндіріледі. Дүниежүзілік туристік ұйым сарапшыларының деректері бойынша соңғы он жылда экологиялық туризм неғұрлым танымал және кез келген мемлекеттің тұрақты даму құралы болып табылады. Расында, экономиканың қарыштап дамуында туризмнің алар орны айрықша.

Қаратау мемлекеттік қорығына экологиялық туризмді дамыту жолдары. Жұмыста келтірілген мәліметтерге сай ерекше қорғалатын территорияларында туризмді дамыту мақсатында мықты туристік инфрақұрылымды құрған дұрыс. Бұл мақсатта келесі екі бағытта нұсқа бергім келеді:

1) Қаратау қорығын жарнамалау мақсатында жұмыстар жасау керек. (Мысалы; әлеуметтік көздері арқылы жарнамалау; Қаратау қорығы туралы телебағдармалар, Турлар ашса болады және тағы басқалары)

2) Қаратау мағында көптеген құрылыс нысандарын салу қажет. Туристерге ыңғайлы болу үшін арнайы көлік қатынастарын ұйымдастыру қажет. Қаратау тауында қонақ үйлерді Хантағы ауылында салуға болады, тауға өте жақын орналасқан, табиғаты өте керемет жер. (Мысалыға Алматы облысындағы Саты ауылын айтсақ болады). Ол жерде Саты ауылы Көлсай мен Қайыңды жерлеріне жақын орналасқан, әрі ыңғайлы орта болып табылады. Сол секілді Хантағы ауылы туристерге өте ыңғайлы орта болып табылады.

Ал енді Қаратау тауының ішінен Соқпақ желісін құру қажет.

Соқпақ желісін құру.

Ерекше қорғалатын табиғи территориялының негізі дұрыс құрастырылған және дамыған жоспарлы түрде пайдаланатын соқпақтар болып табылады.

Туристердің келу саны мен табиғи территорияға түсетін ауыртпалығына байланысты соқпақтар желісі нысан айданының 2-5 пайызын құрауы керек. Серуендеу соқпақтары жердің ландшафт ерекшеліктеріне байланысты таңдалуы қажет [3].

Жаппай қозғалысы үшін магистральды серуендеу жолдары кем дегенде ені 3 метр болуы қажет. Соқпақ ұзындығы 5 шақырымнан аспай, жаяу маршруттар неғұрлым қызықты аймақтар арқылы өткізілген дұрыс.

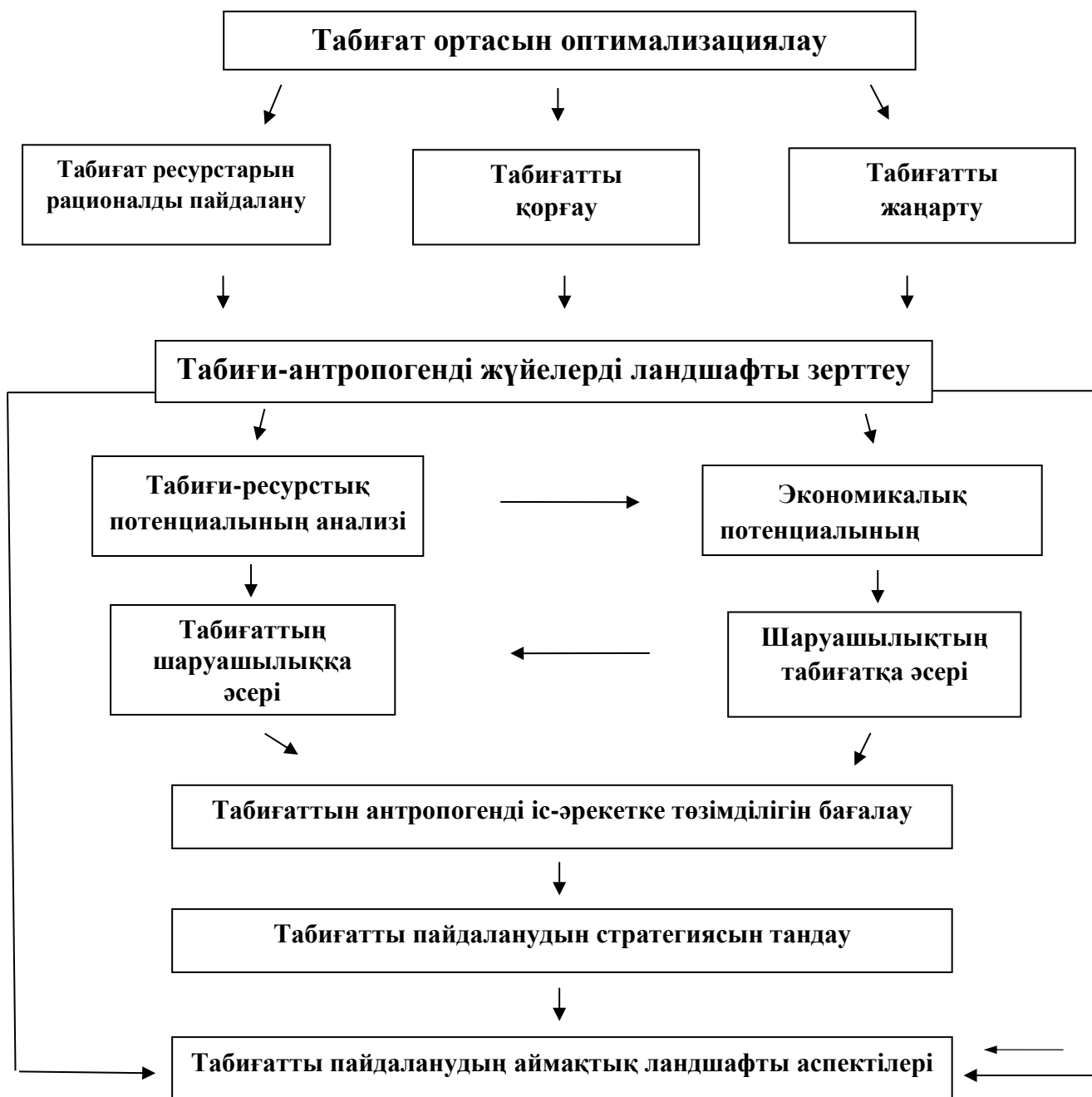
Қаратау мемлекеттік қорығы аумағында туристік-экологиялық маршруттарды ұйымдастыру жолдары

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтың экологиялық ағарту жұмысының көрсеткіші жергілікті халықтың табиғатқа, табиғат қорғау қызметіне және қорық ісі идеяларына деген көзқарасынан білінеді. Қазіргі экология сын көтермейтін заманда, табиғатты қорғау

кажеттігі ешкімнің де күмәнін тудырмауы қажет. Жахандық жылу үрдісі орын алып, дүниежүзі халықтары көмір, отын, газ пайдалануды азайтып, баламалы энергия көздеріне көшіп жатқанда, халықтың экологиялық мәдениетін көтеру – экоағарту және туризм бөлімінің басты міндеті. Осы Түркістан облысындағы ерекше қорғалатын Қаратау қорығының туристік-экологиялық маршрутын жасап, қызметті көрсетуге тырыстық.

Зерттелініп отырған территориясы бойынша автобус, ат, жаяу маршруттары, сондай-ақ, түйемен маршруттар, рафтинг, су экскурсиялары ұсынылады. Туристер үшін қонақ үй қызметі көрсетіледі.

Кесте - 1. Табиғат ортасын оптимизациялау жолдары

Табиғат ортасын оптимизациялау жолдары

Туризмді дамытуда біздің Қаратау тауымыздың және қорығымыздың мүмкіншілігі мол. Мен сол мүмкіншілікті пайдалан отырып, туризмді орналастыруды екі бағытта бөліп қарастырдым.

Бірінші бағыт Хантағы-Құсұя деп аталса, ал екінші бағыт Хантағы-Тастынбауыдеп аталады. Бұл экскурсиялық соқпақтардың (маршруттардың) жолы.

Экскурциялық соқпақтың I-бағыты.

1. Соқпақтың (маршруттың) атауы: Хантағы-Құсұя.

2. Соқпақтың (маршруттың) жүктемесі:

а) бағыты бойынша: ғылыми-танымдық, оқу-ағартушылық;

ә) орналасу түрі бойынша: жаяу жүріс, атпен;

б) қолданыс уақыты бойынша: маусымдық;

в) ұйымдастыру нысаны бойынша топтық, ара.

3. Кардон - Ханның тағы:

- Ханның тағы - Жасар бұлақ;

- Жасар бұлақ - Құлжабай сайы;

- Құлжабай сайы - Тастың бауы.

4. Ұзақтығы 6,5 шаршы метр, аялдаманы ескере отырып, уақыт ұзақтығы 6 сағат 20 минут.

5. Соқпақтың (маршруттың) жұмыс істеу мерзімі 25 наурыздан 30 маусымға дейін және 1 қыркүйектен 25 қазанға дейін.

6. Топтағы адамдардың ең көп саны 20 адам. Экскурсия топтарының аптасына немесе айына жүктемесінде (рекреациялық жүктеме) шектеу жоқ.

Шілде айында ауа температурасының - 40°C жетіп және одан асуына байланысты ерт қауіпсіздігі үшін рекреациялық жүктемеге және туризмге қатаң тиым салынады

Қорытынды

Қазақстан Республикасы алдына 50 дамыған мемлекеттер қатарына кіруді мақсат ретінде алға қойды. Қазақстан дамыған елдер қатарына кіру үшін туризмді айтарлықтай жақсы дамыту керек. Ал Қазақстанда туризм айтарлықтай жақсы дамымаған. Осы мәселені шешу үшін қоршаған ортаны қорғау мәселесін шешуды талап етеді. Бұны экологиялық туризм арқылы жүзеге асыра аламыз.

Қоршаған ортаның экологиялық жағдайы қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты дұрыс пайдалану шараларының әсерлілігімен анықталады.

Қазақстанның туризмнің, оның ішінде, экологиялық туризм дамуының маңызды серпілісі 1993ж Бали қаласында өткен ДТҰ-н 10-шы Бас Ассамблеясына мүше болып кіруі болды.

Қорытындылай келе Экотуризмнің дамуды тежейтін факторларының бірі маман кадрларының жетіспеуі, Қазақстан территориясын дұрыс игерілмеуі, мемлекет тарапынан қолдаудың аздығы, яғни құқықтық-нормативті базаның дамымауы, экотуризм объектілерінің бір-бірінен алшақ орналасуы, яғни географиялық фактор да маңызды орын алады. Сонымен қатар, еліміз индустриалды-аграрлы ел болғандықтан, басты бағыты шикізат (мұнай, газ,көмір, мыс, т.б.) болып табылады. Сол себепті мемлекет тарапынан қолдаудың жетіспеушілігі байқалады.

Әдебиеттер тізімі:

1. География және геодезия. - Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007 жыл;

2. Тонкобаева Ә. «Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту жөніндегі жетекшілік» /Алматы, 2009ж./

3. Қазақстандағы экотуризм халықаралық конференциясының материалдары /Қарағанды, 2010 ж./

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Нұрбаева Әниел

ХІТ 20-06 тобының студенті

e-mail: aniel.nurbaeva@iuth.edu.kz

Асан Досмаханбет Сейдінбекұлы

Э.ғ.к., қауым профессор

Түйін. Мақалада Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың ағымдағы проблемалары мен перспективаларына талдау ұсынылған. Сала қызметіне, туристік ағын көлемінің динамикасына, қызметкерлер санына және т.б. талдау жүргізіледі.

Сонымен қатар, мақалада Қазақстанның туристік саласының жеткілікті деңгейде дамымауының себептері мен актуалды мәселелері мен оларды шешу жолдары ұсынылады.

Кілт сөздер: туризм, даму, перспектива, туристік әлеует, проблема, Қазақстан, болашақ.

Аннотация. В статье представлен анализ текущих проблем и перспектив развития туристской отрасли Республики Казахстан. Проводится анализ деятельности отрасли, динамики объема туристского потока, численности персонала и др.

А также, в статье представлены причины и актуальные проблемы недостаточного развития туристской отрасли Казахстана и пути их решения.

Ключевые слова: туризм, развитие, перспектива, туристский потенциал, проблема, Казахстан, будущее.

Annotation. The article presents an analysis of current problems and prospects for the development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan. The analysis of the activity of the industry, the dynamics of the volume of tourist flow, the number of staff, etc. is carried out.

Also, the article presents the causes and current problems of insufficient development of the tourism industry in Kazakhstan and ways to solve them.

Keywords: tourism, development, perspective, tourism potential, problem, Kazakhstan, future.

Туризм-экономиканың белсенді дамып келе жатқан саласы. Қазақстанның туристік дестинациялары әлемдік туризм нарығында әлі кеңінен ұсынылмағанымен, бірегей табиғи ресурстар мен мәдени-тарихи мұра объектілеріне ие бола отырып, еліміз әлемдік туризмде лайықты орын алу үшін зор әлеуетке ие.

Қазақстанда ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра нысандарының тізіміне енгізілген үш мәдени мұра нысаны және екі табиғи мұра нысаны орналасқан. Дегенмен, туристік индустрияның тартымдылығы әдемі табиғи ландшафттармен және тарихи көрікті жерлермен ғана емес, сонымен қатар дамыған инфрақұрылым мен қызмет көрсетумен, көлікке қол жетімділікпен және қауіпсіздікпен сипатталады.

Бүгінгі таңда Қазақстандағы туризм бизнестің жоғары табысты және инвестициялық тартымды бағыты болып табылмайды. Қазақстанның ЖІӨ құрылымында туризм тек 1,8% -

алады [1]. Covid-19-ға байланысты шетелдік туристер қозғалысының шектеулері, әрине, Қазақстанның келу туристік ағынына кері әсерін тигізеді, бірақ сонымен бірге Шығыс туристік ағымды ішкі туризмге қайта бағыттауға, сондай-ақ сала қызметіне талдау жүргізуге, туристік қызмет тиімділігінің олқылықтарын анықтауға және мемлекеттік реттеуші органдар мен жеке инвесторлардың күш-жігерін неғұрлым өткір проблемаларды шешуге бағыттауға мүмкіндік береді. Қазақстанның туристік саласын дамытудың одан әрі басымдықтарын айқындау.

Бұл мақаланың мақсаты Қазақстанның туристік саласының негізгі проблемаларын талдау және перспективаларын анықтау. Осы арқылы еліміздің туристік әлеуетін дамыта отырып, ел экономикасын жоғары сатыға көтере аламыз.

Қазақстанның туристік әлеуетінің қазіргі жағдайы

Бүгінгі таңда Қазақстандағы туризм бизнестің жоғары табысты және инвестициялық тартымды бағыты болып табылмайды. Яғни, туристік мол ресурсымыз бар бола отырып, одан түсетін қаржылай табыс деңгейі ЖІӨ- де аз ғана пайызды қамтып, экономикалық үлесі жеткіліксіз деңгейде десек те болады.

2019 жылы Қазақстанда туризм саласының түрлі компаниялары ұсынатын қызметтер көлемі 17% - ға, келушілер ағыны 14% – ға, Қазақстан бойынша сапарлардағы шетел азаматтарының шығыстары 5,6% - ға өсті [1]. Туристік дестинациялар дамуда, орналастыру орындары мен мәдени-ойын-сауық нысандарының саны артып келеді.

Дүниежүзілік экономикалық форумның мәліметінше, 2019 жылы Қазақстан туризм саласындағы әлемдік бәсекеге қабілеттілік индексында 140 елдің ішінен 80-ші орынға ие болып, көрсеткішті 2017 жылмен салыстырғанда 1 позицияға жақсартты [2].

Туризм Қазақстан Үкіметі дамытуға көп көңіл бөлетін басым салалардың қатарына енгізілген:

- туризмді дамытудың 10 аумағы анықталды;
- "e-visa" электрондық визалары енгізілуде;
- туристердің қауіпсіздігін арттыру және кәсіби ақпараттық сүйемелдеу бойынша шаралар іске асырылуда;
- қазақстандық курорттарда демалу үшін демалыс уақытында 18 жасқа дейінгі балалардың "kids go free" тегін әуе саяхаты бағдарламасы жүзеге асырылады.

Қазақстанның туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында мынадай басым бағыттар айқындалды [3]:

- Алматы өңірінің тау кластері-жылына 2,5 млн турист әлеуеті бар;
- Алакөл көлі-жылына 2 млн турист әлеуеті бар;
- Щучье-Бурабай курорттық аймағы-жылына 2 млн турист әлеуеті бар;
- Түркістанның тарихи-мәдени туризмін дамыту-жылына 1,5 млн турист әлеуетімен;
- Нұр-сұлтан қаласында MICE туризмін дамыту-жылына 1 млн турист әлеуеті бар;
- Маңғыстау жағажай туризмін дамыту-әлеуеті жылына 750 мың турист;
- Баянауыл курорттық аймағы-жылына 450 мың турист әлеуеті бар;
- Имантау-Шалқар курорттық аймағы-жылына 400 мың турист әлеуеті бар;
- Балқаш көлі-жылына 400 мың турист әлеуеті бар;
- "Байқоңыр" туристік аймағын ойын-сауық туристік хаб ретінде дамыту-әлеуеті жылына 250-ден 500 мыңға дейін турист.

2022 жылғы қаңтар-маусым айындағы қорытынды бойынша бойынша орналастыру орындарының саны 3831 бірлікке жетті, оның ішінде 2095 бірлік – қонақ үйлер, 1736 бірлік – басқа орналастыру орындары. Сонымен қатар, төмек-орын жайы бойынша Қазақстанның бір тәулік ішіндегі сыйымдылығы 199 316 туристі қамтып тұр. ҚР-ғы қонақ үйлердің толымдылығы 22,8% ғана құрайды екен, демек қалған бөлігі туристермен толтырылмаған десек те болады [4].

Туристік қызметтердің сапасы тек мәдени-тарихи нысандар мен орналастыру орындарының болуына ғана емес, сонымен қатар туристік салада білікті кадрлардың болуына да байланысты.

2019 жылдың қорытындысы бойынша салада 46,2 мыңға жуық адам жұмыспен қамтылды [1]:

- туристік агенттіктер мен операторлардың қызметінде, брондау мен ілеспе қызметте-орташа айлық жалақысы 109 мың теңге болатын 7,4 мың адам;
- уақытша тұру бойынша қызмет көрсетуде-орташа айлық жалақысы 133 мың теңге болатын 30 мың адам;
- санаторий-курорттық ұйымдарда-8,8 мың адам орташа айлық жалақысы 102 мың теңге.

Жыл сайын еліміздің оқу орындары 2 мыңнан астам жас маман шығарады. 2019/2020 оқу жылының қорытындысы бойынша дайындалып, шығарылды [1]:

– ЖОО түлектері-621 адам, оның ішінде бағыттар бойынша:

- туризм-227 адам;
- мейрамхана және қонақ үй бизнесі - 394 адам;
- ТжКБ түлектері (техникалық және өндірістік оқыту) -1708 адам, оның ішінде бағыттар бойынша:
  - туризм-797 адам;
  - қонақ үй шаруашылықтарына қызмет көрсетуді ұйымдастыру-911 адам.
- Туристік инфрақұрылым. Туристік инфрақұрылымды дамыту туристік дестинациялардың бәсекеге қабілеттілігіне және туристік ағындардың көлеміне айтарлықтай әсер етеді.

Инфрақұрылым

Туризм инфрақұрылымын дамыту үшін мына элементтерді дамыту қажет:

- материалдық-техникалық базаның жалпы сипаттамасы;
- орналастыру орындары;
- тамақтандыру;
- көлік-коммуникациялық база;
- тасымалдаудың негізгі түрлері және туристік көлікті дамыту мәселелері;
- телекоммуникациялық желілер, тұрмыстық және инженерлік коммуникациялар.

Мұнда, айта кететін біршама мәселе бар. Соның бірі- туристік инфрақұрылымды дамытудың төмен деңгейі туристер ағынын тартуда елеулі қиындықтар туғызуда. Қазақстанда туристік ресурстар өте көп, бірақ инфрақұрылымның дамымауы, сол жерлерге туристерді алып баруды мүмкін қылмай отыр. Мысалға алатын болсақ, Түркістан облысын тарихи-мәдени туризмнің нысаны ретінде алдық, бірақ тарихи мәні, маңызы бар Отырар, Сайрам, Сауран қалалрына апаратын жол жасалмаған, апаратын көлік мәселесі шешілмеген. Одан бөлек, 10 дестинацияның бірі ретінде алынған Алакөл су демалысы орнына да апаратын жолдың жағдайы нашар, жол бойын туристерге түнеме орын мен тамақтандыру базалары қарастырылмаған.

Бірінші кезекте коммуникациялық жүйелерді, интернет желісімен Қапшағай су қоймасындағы жағажай туризмі мен ойын - сауық индустриясын дамыту аудандарында, Алматы облысындағы Алакөл көлінің жанында, Маңғыстау облысындағы Каспий теңізінің жағалауында (Кендірлі ауданы), Жібек жолының қазақстандық орталығында- Түркістан қаласында және облысында, Шарын каньоны маңында қамтамасыз ету қажет.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің мәліметтері бойынша 2021 жылдың соңында Қазақстанда 2095 қонақ үй, 84 демалыс үйі, 80 санаторий, 52 турбаза, 42 кемпинг және Мотель болған. Туристерге 162 мұражай, 177 демалыс саябағы, 340 кинотеатр, 65 театр, 36 концерттік ұйым, 13 хайуанаттар бағы және 3 цирк ұсынылады. Бұл ретте кіру туризміне 100 мың келушіге шамамен 3 мұражай, 3 саябақ, 4 кинотеатр, ал театрлар, хайуанаттар бағы мен цирктер біреуден аз келеді[1].

Көлік инфрақұрылымы дамудың келесі деңгейіне ие: елдің 1000 км² аумағында 35,3 км автомобиль жолдары бар, оның 30,5 км-і қатты. Ауылдық немесе тау-кен туризмінің нысандары көбінесе сапалы кірме жолдармен қамтамасыз етілмейді.

2019 жылы Қазақстан туризм саласындағы әлемдік бәсекеге қабілеттілік индексында инфрақұрылымның жекелеген бағыттарын дамыту деңгейі бойынша 140 елден 90-шы орынға ие болды [2].

Қызмет көрсету. Тағы бір маңызды мәселе-туристік қызмет көрсету сапасының төмендігі.

Барлық халықаралық талаптарға жауап беретін жақсы дамыған туристік инфрақұрылым болса да, қызметтердің сапасының төмендігі жалпы туризм саласының қызметін теріс бағалауға әкеледі.

Салада көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру мәселелерін туристік дестинацияларды маркетингтік ілгерілетуден бастап туристердің талабы бойынша жеке қызметтер көрсетуге дейін кешенді түрде шешу қажет. Әрине, бірінші кезекте қызмет көрсету сапасы сала қызметкерлерінің кәсіби даярлығына байланысты екендігі анық, шығатын қорытынды – туризм саласында кез-келген кәсіби емес, бұл салада білім алмаған жандар емес, өз ісінің мамандары жұмыс жасаса ісіміз әрі қарай өрлеуге бір қадам жақын болар еді.

Осы мәселеден алыс кетпей, кадрлар мәселесін қарастырсақ. Бүгінде, Қазақстанның туристік саласы білікті кадрлардың тапшылығын сезінуде. Қызмет көрсетуші персонал туризм саласының визит карточкасы болып табылады.

2019 жылы Қазақстан еңбек нарығындағы адам ресурстарының даму деңгейі бойынша туризм саласындағы әлемдік бәсекеге қабілеттілік индексында 140 елдің ішінен 57-ші орынды иеленді [2].

Сондай-ақ, 2019/20 оқу жылындағы барлық мамандықтар бойынша колледж түлектерінің тек 71% - ы біліктілік дәрежесін алды, 61% - ы оқудан кейін бірден жұмысқа орналасты, 12% - ы жоғары оқу орындары мен колледждерде оқуын жалғастырады, ал түлектердің 27% - ы алған білімдерін қолдану орнын өз бетінше іздейді [5].

Туризм саласындағы кадрлар тапшылығын шешу мақсатында Президент Н.Ә.Назарбаевтың тапсырмасымен, ҚР Үкіметінің қаулысымен 2019 жылдың наурыз айында ҚР Мәдениет және спорт министрлігі жанынан Халықаралық Туризм және меймандостық университеті құрылды.

Қазіргі уақытта университетте алты білім беру бағдарламасы бойынша оқу процесі жүргізілуде – бұл Туризм және қонақжайлылық индустриясын ұйымдастыру, Халықаралық және ішкі туризм, Экскурсиялық қызметтер мен жеке турларды ұйымдастыру, Туристік дестинациялар менеджменті, Қонақ үй және мейрамхана бизнесі секілді бағыттарда қазақ, орыс, түрік, ағылшын, қытай, тілдерін үйрете отырып, тіл білетін гид-экскурсоводтарды, туроператорларды, қонақ үй бизнесі мамандарын, сервис қызметкерлерін даярлайды.

Университеттің басты міндеті-ел ішінде де, шетелде де сұранысқа ие туризм және қонақжайлылық саласындағы бірінші дәрежелі мамандар ретінде даярлау. . Бүгінгі күннің санағына сәйкес болашақ мамандар саны – 1885 деп болжалуда.

Мәселелерден бөлек, бауырлас елдердің туризмі мен өзіміздің Қазақстанның туризм даму деңгейіне көз жүгіртіп өтсек. Алысқа арбалап Түркия немесе басқа туризмі дамыған мемлекеттермен салыстырмай, тәуелсіздікті қатарлас алған Қырғызстан мен Өзбекстан елдеріне шолу жасағанды ұйғардым. Қырғызстан мен Өзбекстан көбірек туристі тартуды қалай жүзеге асырды?

Мемлекеттік тәуелсіздік туралы Декларацияны қабылдаған алғашқы мемлекет Қырғызстан болды. Бұл 1991 жылы 31 Тамызда болды. 1 қыркүйекте Өзбекстан өз тәуелсіздігін жариялады, 9 қыркүйекте Тәжікстан тәуелсіз болды, 27 қазанда Түрікменстанда, ал 16 желтоқсанда Қазақстанда Тәуелсіздік күні атап өтіледі [6].

Бірақ, осы тұста көршілес Қырғызстан мен Өзбекстан елдері Қазақстанға қарағанда қалай туристер көп тартып үлгерді деген сауал туындайды.

Мысалға алатын болсақ, көршілес Өзбекстан еліндегі Самарқанд қаласы туристерді өзіне көп тартады. Қала 2022 жылы 6 ай ішінде 1780347 туристі қабылдады.

Артықшылықтары:

- Самарқандтың базары- өте үлкен және көптеген дәм түрлерін жақсы бағада ұсынады;
- Өзбекстан тағамдары- туристік элемент десек қате айтпаған болар едік. Себебі, мұнда келетін әрбір турист палаудың дәмін татпай кетпейді.

Салыстырмалы туристік әлеуеті ұқсас Қазақстандағы Түркістанды алып қарасақ, осы аталған 2 фактор бойынша да артта қалуда. Демек, алдыға шығу үшін осы факторларды да дамыту артық етпейді. Қазақстанда әлі бірде-бір ұлттық тағам патенттелмеген, патенттеу жұмысын қолға алуымыз керек деп сайнаймын. Өзбекстанның палауына альтернатива ретінде қазақтың ұлттық тағамдарын ұсына аламыз: сірне, қуырдақ, қазы, шепек, бауырсақ, жаппа, қарма. Осы тағамдарға патенттеу енгізіп, даярлайтын жерлерді көбейту керек.

Саланы дамытуда ішкі туризм маңызды рөл атқарады. Осылайша, мемлекет туроператорлар мен турагенттерге жергілікті туристер үшін Өзбекстан бойынша турларды ұйымдастыру үшін әуе және теміржол билеттеріне 15% және тұрғын үйге 10% көлемінде субсидиялар береді. Ол үшін мемлекеттік бюджеттен 5 миллиардқа жуық сома бөлінген.

Туристік білім белсенді дамып келеді. Бүгінгі таңда 25 жоо — да туризм бағыты бойынша 6 мыңға жуық студент, ал 24 колледжде 3,5 мыңға жуық студент оқиды. Оқу орындарында "Тревел-журналистика", "Креативті индустрия", "Смарт-туризм", "мәдени мұраны басқару", "музей ісі" мамандықтары ашылған [7].

Қырғыстан- Ыстықкөлмен, Қазақстан- Алакөлді мысалы баламалы ресурсы бар туристік орын ретінде салыстырып көрсек:

Мұнда Алакөлге қарағанда Ыстықкөлдің туристік сұранысы көп екені айқын көрініп-ақ тұр. Тіпті, өзіміздің жерлестеріміз Алакөлге барғаннан гөрі Ыстықкөлге барып демалып қайтқанды ұнатады. Себебі неде? Себебі: Алакөлге баратын жолдың сапасы төмен, көп жүргізуші өз көлігін зақымдап, мұнда барудан бас тартады. Одан бөлек мұндағы Үшарал әуежайының өзі Ыстықкөлдегі халықаралық әуежай секілді емес, тек Алматы қаласынан ғана ұшақтарды қабылдай алады. Одан бөлек мұндағы тамақтандыру базалары мен тұрғын үйлер бар болса да сапасы жағынан, эстетикалық жағынан болсын артта қалып отыр. Егер осы мәселер жолға қойылып, шешілсе Алакөлдің туристік ресурстары Ыстықкөлден еш кем емес, тіпті артықшылықтары да бар деп айтсақ болады.

Ыстықкөл әлемдегі ең үлкен 30 көлдің қатарына кіреді және ең терең көлдердің тізімінде жетінші орында екені белгілі. Ыстықкөлде демалудың ең жақсы уақыты- маусымның ортасынан қыркүйектің басына дейін, бірақ демалысты алдын ала жоспарлаған дұрыс. Ыстықкөл Қонақ үйлері көп және бөлме қоры үлкен болғанымен, алдын ала жоспарламасаңыз, орын мүлдем болмауы мүмкін немесе өте қымбат билеттер ғана қалуы мүмкін. Мұндағы демалыстың бағасы біршама қымбат болсада, туристер мұнда ағылып келеді, мұнда келудің бірнеше жолы бар: автомобильмен, автобуспен, ұшақпен. Booking.com брондау жүйесінің мәліметі бойынша "Ыстықкөлдің үздік 10 қонақ үйін" ұсынады, олардың бағасы бір адамға бір түнге 4771 теңгеден 47 366 теңгеге дейін басталады. Айта кету керек, 4771 теңге – бұл ерлер мен әйелдерге арналған төрт адамдық бөлмедегі бір төсек [8].

"Қымбат қонақүйлердің бағасы таңғы ас базасындағы екі орындық бөлме үшін 64 мың теңгеге дейін жетеді. Ыстықкөлде all inclusive (барлығы қамтылған) жүйелері жоқ, қонақүйлердің көпшілігі тек таңғы ас ұсынады. Ыстықкөлге қалай жетуге болады? Алматыдан Шолпан-Ата (Ыстықкөл жағалауындағы негізгі туристік орталық) дейін 80 км, іс жүзінде жол өте ұзақ болып шығады, бірақ бәрібір алматылықтар Ыстықкөл қонақ үйлеріне туристік автобуспен немесе жеке автокөлікпен баруды жөн көреді. Басқа қалалардың тұрғындары ұшақпен Бішкекке, одан әрі – таксимен 200 км-ден астам таксимен келсе болады. Тамчиде (Ыстықкөл халықаралық әуежайы) әуежай бар-одан жағалауға бірнеше ғана шақырым. [8]

Абай мен Жетісу облыстарының арасында әйгілі Жоңғар қақпасының жанында орналасқан ең таза Алакөл таулы көлі қазақстандықтардың ең танымал демалыс орындарының үштігіне кіреді. Бүгінгі таңда 300-ден астам пансионаттар, қонақ үйлер, демалыс аймақтары өз қызметтерін ұсынады. Курорттық ауылдарда қарапайым және қарапайым қонақ үйлер әлі де қабылданады.

Алайда тәжірибелі саяхатшылар көлге көлікпен де жетеді. Алматыдан Алакөлге дейінгі қашықтық-630 километр. Бірақ сіз шамамен 60-70 шақырымды өте нашар жолмен өтуіңізге тура келеді. Жергілікті билік ешқашан жөндеуге жетпеген ең проблемалы аймақ Сарканд қаласынан кейінгі аймақ. Барлық автокөлік әуесқойлары Алакөлге барғаннан кейін өз көліктерін жөндеуге дайын емес және жергілікті билік уәделерін орындап, Алакөл курорттарына дейін бүкіл жолды жөндеуін күтуде. Жетудің тағы бір жолы Алматы, Талдықорғаннан Үшарал әуежайына дейін ұшақпен келу. Бір жақты авиабилеттің құны – 16 500 теңге (ересектер) және 9000 теңге (балалар) деп аталды [9].

Туризм саласын дамытудың перспективалары.

1. Кластерлерді дамыту және қадағалау.

Ішкі туризмді дамыту үшін маңызды шараның бірі туризм кластерлерін құру және дамыту болып табылады.

Кластер – өнімді өндіруден бастап дайын тауар күйіне дейін жеткізудің толық технологиялық тізбегі. Осыған сәйкес шикізаттық салаға сүйеніп экономиканы дамыту тұрақты және ұзақ мерзімді өсуді қамтамасыз етуде сенімді тірек бола алмайтыны бәрімізге белгілі. Қазіргі уақытта экономиканың сыртқы факторларға тәуелділігі күшеюде. Ол төмендесе өндірістің құлдырау ықтималдылығы өседі. Кластер әр кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және жалпы аумақты дамытуға қолайлы ерекше инновациялық орта құруға қабілетті жүйе ретінде қарастырылады. Яғни, бұл бір-бірінің бәсекелестік артықшылықтарын толықтыратын, сол арқылы локацияға және жалпы аймаққа туристік ағымды арттыратын аумақтық негізде шоғырланған өзара байланысты ұйымдардың кешені. Оның сыртында, экономика және бюджеттік жоспарлау вице-министрі Бақыт Сұлтанов Қазақстанда 7 сала бойынша кластерлер құрылатындығын мәлімдеді:

- Басты кластерлерге туризм, тамақ өнеркәсібі, мұнай-газ машина жасау салалары, тоқыма өнеркәсібі, көліктік логистикалық қызметтер, металлургия және құрылыс материалдары жатқызылған. Бірақ, үкімет ақша бөлмейді. Тек кәсіпкерлерге бағыт көрсетіледі [10].

Кластер үлкен қала маңындағы кешенге қарағанда әлдеқайда тиімді, өйткені ол жыл бойы айтарлықтай кірісті жоғалтпай жұмыс істей алады: кластер ішіндегі кәсіпорындар (резиденттер) кейбіреулердің маусымдылығы басқалардың маусымсыздығымен сәйкес келетіндей етіп таңдалады.

Сонымен қатар, кластердің барлық кәсіпорындары үшін мақсатты аудитория ортақ, яғни біз оның назарын әр объект үшін бөлек емес, бір рет аламыз.

Көптеген елдердің тәжірибесі көрсеткендей, кластерлер экономиканың жоғары тиімділігіне ықпал етеді және осылайша ұлттың әл-ауқатын арттырады. Кластерлердің қалыптасуы елдің артықшылықтарынан көп пайда алуға мүмкіндік береді.

2. Мемлекет тарапынан бағаны реттеу, монополияны шектеу.

Бағаны реттеу арқылы мемлекет белгілі бір тауарлардың айналымын бақылайтындай бағаларға әсер ету мүмкіндігіне ие. Бағаны тежеу арқылы мемлекет өнімнің жекелеген түрлерін ұсынуды арттыра немесе шектей алады. Мысалы, билік бағаны реттеу арқылы әлеуметтік маңызы бар тауарлардың (мысалы, дәрі-дәрмектердің) қол жетімділігін қамтамасыз етеді және, керісінше, басқа тауарлардың (мысалы, алкоголь өнімдерінің) айналымын шектейді.

Монополия деген термин сөзбе-сөз мағынасында тауардың жалғыз сатушысы деген ұғым береді. Десек, кәсіпкер туризм саласындағы тауарын сату барысында рынокты өзі ғана бақылағандықтан, бағаны көтермелеп қоятыны сөзсіз. Егер, мемлекет тарапынан бағаларды бақылау болмаса ел ішіндегі халықтың елімізде демала алуы екіталай. Себебі Ұлттық статистика бюросының жыл сайынғы есебіне сәйкес, 2022 жылы "орташа"

қазақстандықтың жалақысы 204 149 теңгені құрады. Оны анықтау кезінде тағы да шағын кәсіпорындар ескерілмеді [11]. Өздеріңіз білетіндей бұл суммаға отандастарымыз өз елімізде демалуға, туристік орындарға баруға, жақсы деңгейдегі қонақүйлерге орналасуға қаржы жетпейтіні анық. Егер, халқымыздың көп бөлігі демалыс орындарына бара алмаса, тек бақуатты бөлігі ғана бара алатын болса, ішкі туризмді дамытқаннан не пайда?

Менің ұсынысым, қымбат қонақүйлердің бағасын қолжетімдірек ету мақсатында мемлекет тарапынан Қонақүйлердің коммуналдық төлемдерін төмендету, субсидиялар бөлу қажет. Мысалы, бауырлас Түркия елінде отельдер мен қонақүйлерде бір апталық демалу Қазақстанның Ақтау өңірінде 1-2 күндік демалыспен тең. Түркия елі бағаны қалай бағдарда ұстап отыр? Түркияда мемлекет тарапынан бағаны реттеу мақсатында туризм саласында әр маусым сайын 1 чартерлік рейске 6 мың доллар субсидия бөлу нәтижесінде, Түркия еліне ұшақпен барып-келу әлдеқайда арзан шығады [12]. Сонымен қатар, мұндағы отельдердің басты фишкасы all inclusive жүйесі, арзан бағада көптеген дәмді тағам түрлерін ұсына алу Түркия елінің агро өнеркәсібінің (ет, сүт, май, көкөністер) жоғары деңгейде дамығанының дәлелі. Егер, бізде агроөнеркәсібі жоғары деңгейде дамыту арқылы біз де all inclusive жүйесін қолданысқа енгізіп немесе азық-түлік бағасын бірқалыпты ұстап отыра алатын едік.

3. Мемлекет тарапынан бөлінген қаржыларды бақылау, кері қайтару жұмыстарын жүргізу.

Бұдан басқа, мемлекеттік қолдау шаралары шеңберінде бөлінген қаражаттың пайдаланылуына мониторинг пен бақылауды күшейту мақсатында қазынашылықта шоттар ашу керек. Яғни, мемлекет тарапынан саланы дамыту арнап бөлінген қаржы инвестициясы қайтарымызсыз қалмауы керек. Тәжірибе жүзінде нәтиже көрсетпеген жобалардың қаржысын қайтып алып, берілген ақшаға сапасыз тауар өндіретін, өндіру күрделілігіне қарай 1-3 жылға дейін нәтиже болмаса кәсіпорынға құйылған субсидиялар мен жасалған жеңілдіктерге кеткен ақшаны қайтару қажет.

Туристтік кластерлердің дамуын бақылау, мемлекет тарапынан монополияны шектеу, субсидиялар бөлу және бөлінген ақшалардың қайтарымын сұрау жұмыстары жүргізілсе, Қазақстанның туризмінің болашағы жарқын бола түсер еді.

Қорытынды

Қорыта келе, осы жоғарыда айтылған іс-шараларды қолға ала отырып, мемлекет тарапынан туризм саласына айырықша көңіл бөлініп, көмек көрсетілсе деймін. Тәуелсіздіктен бүгінге дейінгі 32 жылда, біз тек сарқылатын шикізат байлықтарына сеніп, еліміздің орасан зор туристік ресурстары мен потенциалына бей-жай қарап, ескермей келдік. Бірақ, туризм саласын дамытқан басқа мемлекеттер экономикасы әлдеқашан алдыңғы қатарға шығып, елдің басты табыс көздерінің біріне айналып отыр. Болашақта дәл осы туризм саласы Қазақстан экономикасының асыраушы саласының бірі болмақ, сол үлкен мақсатқа жету үшін аталдаулар жасай келе, ұсыныстар ұсына отырып, туризм маманы ретінде үлес қосқым келеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті. Туризм статистикасы. [Электрондық ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/7>
2. Дүниежүзілік экономикалық форум, 2019 жылғы саяхат және туризм бәсекеге қабілеттілік индексі. [Электрондық ресурс]. URL: <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2019/country-profiles/>
3. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. [Электрондық ресурс]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000360>

4. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті. Туризм статистикасы. [Электрондық ресурс]. URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/22/statistic/7>
5. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің "Талдау" ақпараттық-талдау жүйесі. [Электрондық ресурс]. URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyword>
6. 1991 жылы тәуелсіздігін алған елдер [Электрондық ресурс]. URL: <https://massaget.kz/layfstay/alemтанu/64054/>
7. Коронавирусқа байланысты шектеулерге қарамастан, өзбек Туризм индустриясы дамуды жалғастыра алды. [Электрондық ресурс]. URL: <https://profi.travel/news/53287/details>
8. Ыстықкөл демалысы: қанша тұрады, қалай жетуге болады және не көруге болады? [Электрондық ресурс]. URL: <https://informburo.kz/stati/otpusk-na-issyk-kule-skolko-stoit-kak-doexat-i-cto-posmotret>
9. 7. Алакөл демалысы: қанша тұрады, қалай жетуге болады және не көруге болады? [Электрондық ресурс]. URL: <https://informburo.kz/stati/otdyx-na-alakole-kak-dobratsya-gde-otdoxnut-skolko-eto-stoit>
10. Қазақстанда 7 сала бойынша кластерлер құрылады [Электрондық ресурс]. URL: <https://www.azattyq.org/a/1157095.html>
11. "Орташа" қазақстандықтың жалақысы 2022 жылы 200 мың теңгеден асты. [Электрондық ресурс]. URL: <https://www.nur.kz/nurfin/personal/1998593-zarplata-srednego-kazahstantsa-prevysila-200-tys-tenge-v-2022-godu/>
12. Чартерлік тасымалдауды субсидиялау бағдарламасы. [Электрондық ресурс]. URL: <https://www.tourdom.ru/news/turciya-vnov-dast-turoperatoram-po-6000-za-kazhdyy-charter.html>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

Бердібек Тамара Бауыржанқызы
ТДМ 20-01 тобының студенті
e-mail: tamara.berdibek@iuth.edu.kz
Нахипбекова Сымбат Абдраимқызы
PhD, қауымдастырылған профессор м.а.

Түйін. Қазақстандағы экотуризмнің негізгі мәселелері мен шешу жолдары.

Мақаланың зерттеу мақсаты - Қазақстандағы экотуризмнің дамуына кедергі келтіретін мәселелерді анықтау мен ерекше қорғалатын аумақтарды көркейту және табиғи ресурстарды сақтау болып табылады.

Зерттеу барысында автор танымның жалпы *ғылыми әдістерін*: диалектикалық, талдау және синтез, сауалнамалар, арнайы *зерттеу әдістері*: аналитикалық және графикалық тәсілдерін қолданды.

Еліміздегі экотуризмнің баяу дамуы, Қазақстан ғана емес шет мемлекеттерді де алаңдатады, табиғатты сақтаудағы жүргізіліп жатқан жұмыстар салыстырмалы түрде талдау нәтижелерінде *мақаланың ерекше бөлігі* болып табылады.

Зерттеудің негізгі нәтижелері - Қазақстандағы эко туризмді дамытудың басым түрлері мен мәселелерін анықтау болып табылады.

Қорытындылай келе, Еліміздегі тұмса табиғатқа бай таулар мен орманды жазық алқаптар жетерлік. Соның негізінде шет елдегі туристер мен елдегі туристерді экотуризмге қызықтырумен, табиғатты сақтау болып табылады. Негізгі ойды түйіндесек, Қазақстан аймақтарындағы экотуризмнің тиімді дамуына кедергі келтіретін мәселелерді шешу қажет деген қорытындыға келді.

Кілт сөздер: экотуризм, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, экологиялық, ұлттық саябақтар, қорықтар, табиғи ресурстар.

Аннотация: Основные проблемы и решения экотуризма в Казахстане.

Целью исследования статьи - является выявление проблем, препятствующих развитию экотуризма в Казахстане, благоустройство особо охраняемых территорий и сохранение природных ресурсов.

В ходе исследования автором были *использованы общенаучные методы познания*: диалектический, анализ и синтез, опросники, *специальные методы исследования*: аналитический и графический.

Медленное развитие экотуризма в стране беспокоит не только Казахстан, но и иностранные государства, проводимая работа по сохранению природы является *особой частью статьи* в результатах сравнительного анализа.

Основными результатами исследования является выявление приоритетных видов и проблем развития эко туризма в Казахстане.

В заключение, таким образом в стране имеются богатые природой горы и лесные равнины. В основе этого - сохранение природы, с привлечением к экотуризму туристов из-за рубежа и туристов из страны. Резюмируя основные моменты, можно отметить, что в регионах Казахстана наиболее эффективно развивается экотуризм.

Ключевые слова: экотуризм, особо охраняемые природные территории, экология, национальные парки, заповедники, природные ресурсы.

Annotation: The main problems and solutions of ecotourism in Kazakhstan.

The purpose of the article - is to identify problems that hinder the development of ecotourism in Kazakhstan and improve protected areas and preserve natural resources.

In the course of the study, the author used *general scientific methods of cognition: dialectical, analysis and synthesis, questionnaires, special research methods: analytical and graphic approaches.*

The slow development of ecotourism in our country, which worries not only Kazakhstan, but also *foreign countries*, is a special part of the article in the results of a comparative analysis of the ongoing work on *nature conservation.*

The main results of the study are to identify priority types and problems of eco tourism development in Kazakhstan.

In conclusion, the country has enough mountains and wooded Plains, which are rich in nature. At the heart of this is the conservation of nature, with the attraction of tourists abroad and tourists in the country to ecotourism. Summing up the main idea, we note the effective development of ecotourism in the regions of Kazakhstan

Keywords: ecotourism, specially protected natural areas, ecological, national parks, nature reserves, natural resources.

Қазақстан Республикасының экономикалық дамушы секторларының бірі - туризм саласы, оның ішінде экологиялық туризмнің маңызы мен даму мүмкіндіктері қарастырылып жатыр. Сәйкесінше, бұл саланың даму тарихы, түрлері мен бағыттарына анықтамалар мен түсіндірмелер беріліп, даму қағидалары мен ерекшеліктеріне талдау жасалған. Экологиялық туризмді дамыту мүмкіндіктерін еліміздің осы салаға қажетті ресурстық әлеуетіне түбегейлі сипаттама берілуде. Елімізді географиялық жағынан қарайтын болсақ, Қазақстан - Еуразияның кіндігінде орналасқан шығыс пен батыс дәстүрлерін байланыстырушы дәнекер жол болып табылады. Елдің көне тарихы мен көрікті табиғаты әркімді де өзіне тартып тұрады. Бүгінде Қазақстан туризмнің барлық түрі бойынша, нақтырақ айтсақ, танымдық, сауықтық, этникалық, экологиялық, шипажай-сауықтыру, орнитологиялық, балалар, аңшылық тағы басқа да түрлері бойынша қызмет ете алатындай дәрежеде. Ұлы Жібек жолы бойында орналасқан Қазақстан көне замандардан бүкіл түркі әлеміне танылған тарихи мекен. Сол себептен бірегей табиғаты ғажайып қорықтар, емдік су көздері, археологиялық және тарихи ескерткіштер, ежелгі көне қалалар саяхат пен туризм көздері. Қазақстандағы алғашқы туристік ұйымдар ХХ ғасырдың 20 – 30 жылдары пайда болды. Тарихқа қарап елімізде туризм саласы тамырының тым тереңде жатқанын байқаймыз. Соңғы кездері әлем бойынша елімізге туристік бағыт алатын туристер саны қарқынды өсіп келеді. Бұл еліміздің жат жұрттарға таныла бастағанының белгісі. Өсіп келе жатқан жас ұрпаққа терең біліммен бірге өзінің атақонысының табиғатын, өзен, көлін, тауы мен сахарасын танып білуде туризмнің атқарар ролі ерекше. Табиғат – ананы жақсы білген баланың бойында еліне, жеріне деген сүйіспеншілік молынан қалыптасып, отаншылдық рухы жоғары болады деген сенімдемін. Экологиялық туризмді дамытуда ЕҚТА ерекше рөл атқарады. ЕҚТА-да өткізілген экскурсиялар саны бес жылда орта есеппен 12,1%-ға, ал келушілер саны 10,1%-ға өсті. Бұл ретте гидтер саны (46 адам) 2012 жылдан бері өзгермеген. Өткізілген экскурсиялардың (2012 жылға қатысты 2016 жылы 58%) және ЕҚТА-ға келушілердің (47%-ға) өскеніне қарамастан, келушілер саны Қазақстан халқының жалпы санының небәрі 6,65%-ын құрайды. Осылайша, экологиялық туризм пайдалы бағытқа айналуы мүмкін деп айтуға болады. Экотуризмнің маңызы елдегі экологиялық туризмнің дамуы үшін жаңа құрылып келе жатқан нарық деп қарастыруға болады.

Экотуризм тұрақты туризм саласының қосалқы құрамдас бөлігі болып табылады. Экотуризмнің орнықты дамудың тиімді құралы ретінде қабылданатын әлеуеті дамушы елдердің қазіргі уақытта оны өздерінің экономикалық даму және табиғатты қорғау стратегияларына қосуының негізгі себебі болып табылады. Экотуризм балама туризм ретінде экологиялық таза іс-шараларды, яғни жергілікті қоғамдастықтардың экономикалық және әлеуметтік дамуына мүмкіндік беретін табиғат тәжірибесіне негізделген туризмді үйрену, оқу немесе жүзеге асыру мақсатында табиғи аумақтарға баруды көздейді. Ол ең алдымен табиғатты, оның ландшафтын, флорасын, фаунасын және олардың мекендейтін жерлерін, сондай-ақ елді мекеннен мәдени артефактілерді бастан кешіріп, үйренуге баса

назар аударады. Қоршаған орта мен туристік қызмет арасындағы симбиотикалық және күрделі қарым-қатынас осы философияны тиісті саясатқа, мұқият жоспарлауға және әдепті тәжірибеге аударуға болатын кезде мүмкін болады. ДСҰ деректері бойынша экологиялық туризм бүкіл әлемде танымалдығы мен даму қарқыны бойынша жетекші орын алатын туризм түрлерінің бірі болып табылады. Ол тұрақты туризмге сұраныстың артуына байланысты туристік қызметтер нарығында өз орнын алды. Ал бұл ең алдымен өзінің баға жетпес табиғи ресурстарын әлі де жоғалтпаған дамушы елдердің экономикалық дамуына игі әсерін тигізеді. Дүние жүзінде адам әрекетімен аз өзгерген табиғи аумақтар бар, сондықтан табиғатқа жауапкершілікпен қарайтын және қоршаған ортаға ең аз әсер ететін экотуризмнің даму болашағы бар. Туризмнің бұл түрі аумақтардың тұрақты дамуына ықпал етеді, жергілікті халықтың қызмет көрсетуге қатысуын қамтамасыз етеді, қоршаған ортаны қорғауға экономикалық ынталандыру жасайды. Бұл тарау туризмде орнықты даму қажеттілігінің бар екенін, ал туризм мен қоршаған ортаның байланысы басқа секторларға қарағанда әлдеқайда күшті екенін анықтады. Экотуризм табысқа жету үшін әлеуметтік, экономикалық және экологиялық салдарларды есепке алуы тиіс. Бұл зерттеудің мақсаты экотуризм мен тұрақты дамуды бағалау жолдарын қарастырып; және қазіргі экотуризм тәжірибесін жетілдіру жолдарын ұсынады. Осы мақсатпен қатар мына сұрақтарға жауап іздеуге бағытталды: Экотуризм дегеніміз не? «Экотуризмнің салдары қандай болуы мүмкін?» Экотуризмнің әсері мен сын-тегеуріндері қандай? Экотуризм қандай пайда әкелуі мүмкін? Осы ауқым аясында экотуризмді анықтауға, оның мақсаттарына, оның пайда болуы мен даму себептеріне, оның принциптеріне, түрлеріне, оның экологиялық, әлеуметтік және экономикалық әсерлеріне баса назар аудардық; Экотуризм және орнықты даму және Түркия мен Еуропадағы экотуризмге көзқарастарды сараптау [1].

Табиғи аймақтардағы туризмнің көпшілігі бүгінгі таңда экотуризм емес, сондықтан тұрақты емес. Экотуризм табиғатты қорғауға, білім беруге, саяхатшылардың жауапкершілігіне және қоғамдастықтың белсенді қатысуына баса назар аударуымен ерекшеленеді. Атап айтқанда, экотуризм келесі сипаттамаларға ие:

- Саналы, аз әсер ететін келушілердің мінез-құлқы;
- Жергілікті мәдениеттер мен биоәртүрлілікке деген сезімталдық және оларды бағалау;
- Жергілікті табиғатты қорғау жұмыстарына қолдау көрсету;
- Жергілікті қауымдастықтарға тұрақты пайда;
- Шешім қабылдауға жергілікті қатысу;
- Саяхатшыларға және жергілікті қауымдастықтарға арналған білім беру компоненттері.

Ал, Себалос Ласкурайн Экотуризм деп декорацияларды және оның жабайы жануарлары мен өсімдіктерін, сондай-ақ бар өсімдіктерді зерттеу, таңдандыру және пайдалану жөніндегі нақты мақсаты бар салыстырмалы түрде бұзылмаған табиғи аумақтарға саяхат жасау ұғынылады.

Тиісті жоспарлау мен басқарусыз сезімтал табиғи аймақтарға туризмнің артуы экожүйелер мен жергілікті мәдениеттердің тұтастығына қауіп төндіруі мүмкін. Экологиялық сезімтал аймақтарға келушілердің көбеюі қоршаған ортаға айтарлықтай зиян келтіруі мүмкін. Сол сияқты, жергілікті қауымдастықтар мен байырғы мәдениеттерге шетелдік келушілер мен байлықтың көбеюі көптеген жолдармен зиян келтіруі мүмкін. Дегенмен, дәл осындай өсу табиғатты қорғау үшін де, жергілікті қауымдастық үшін де айтарлықтай мүмкіндіктер тудырады. Экотуризм ұлттық саябақтар мен басқа да табиғи аумақтарды қорғау үшін аса қажетті кірістерді - басқа көздерден алынбауы мүмкін кірістерді қамтамасыз ете алады. Сонымен қатар, экотуризм табыс әкелетін бірнеше басқа нұсқалары бар жергілікті қауымдастықтар үшін өміршең экономикалық даму баламасын ұсына алады. Сонымен қатар, экотуризм саяхатшылардың білім деңгейін және белсенділігін арттырып, оларды табиғатты қорғаудың ынталы және тиімді агенттеріне айналдыра алады. Экотуризм неғұрлым тұрақты болып табылатын жергілікті қоғамдастықты күнкөрістің баламалы көзімен қамтамасыз ету арқылы қоғамдастықтың дамуына көмектеседі.

Көптеген елдерде экологиялық туризмді дамытуға барған сайын баса назар аударылуда. Соңғы бес жылда шетелдік туристер тарапынан Қазақстанның рекреациялық ресурстарына деген қызығушылықтың едәуір артқанын байқауға болады. Айталық, рекреациялық қызметтерді көрсету көлемінде кіру туризмінің үлесі айтарлықтай өсті. Егер 2012 жылы шетелдік туристердің спорттық және рекреациялық көрсетілетін қызметтерге жұмсаған шығыстарының үлесі 37% ғана болса, 2016 жылға қарай шығыстар сомасы 3 есеге артып, 63%-ға жетті. Жалпы, туристердің рекреациялық және спорттық көрсетілетін қызметтерді тұтынуы туралы статистикалық мәліметтерге сүйенсек, туристердің осы көрсетілетін қызмет түрлеріне сұраныстары экономика ауқымында мардымсыз болса да, үнемі үстінде (соңғы төрт жылына 5%-ға жуық), бұл экологиялық туризмді дамыту үшін қолайлы жағдай жасайды. Экотуризмнің бүгінде аса дамыған өңірі - Алматы өңірі. Бұл өңір әзір әрі ең көп туристерді қабылдайтын өңір. «Алматы облысының алтын алқасы» туры бар. Оны Жетісу деп те атайды. Тур Ұлттық парктерді, Көлсай көлін, Қайыңды көлін, Шарын шатқалын, Іле Алатау Ұлттық паркін қамтиды. Сондықтан мұнда туристер көптеп келеді. Щучинск – Бурабай курорттық аймағының әлеуеті зор. Бурабайға бүгінде туристер көптеп тартылады. Мұны экотуризм деуге келмейді. Бірақ оның элементтері бар - адамдар табиғатта демалу үшін, атқа мініп, қымыз ішу үшін келеді. Шығыс Қазақстан облысының әлеуеті тым жоғары. Бірақ тұру орындары барлық жерлерде жасақталмағандықтан, бұл өңірде дамуды енді бастады. Жуырда ғана Қатон-қарағайдан келдім. Онда Ұлттық парк бар. Әсем табиғат, пантамен емделу, балмен емде әлеуеті өте зор. Адамдарды қабылдайтын 60 шағын үйлер бар. Олардың жалпы әлеуеті 10 мың туристке дейін қамти алады. Мақсат қойған - алдағы 5-10 жылда 10 есеге арттыру. Жеке бастамалар қолға алынады, Туризмді тұрақты дамыту қоры құрылады. Мұндай бастамалармен бизнес, қоғам мен мемлекет кез келген туризм түрін дамыта алады деп ойлаймын. Экотуризмді дамыту бойынша тағы зор әлеует Маңғыстау облысында бар. Онда adventure-туризмге (саяхатшылық туризмге) басымдық беріледі. Қазір әлемде эко - және adventure туризм қосарланған беталыстар байқалуда. Себебі, adventure табиғатқа соншалық зиян келтірмейді, сондықтан эко - және саяхатшылық туризм бізде де дамиды болады. Бурабайдың табиғи ресурстары қуатты экотуристік Бурабай базасының пайдасына шешім шығаруға мүмкіндік береді. Біріншіден, бұл табиғаттың ерекшелігі мен қайталанбастығы. Бірақ туристер өмірінің мүмкіншілік қатеріне байланысты табиғи ресурстардың қолдану шегі бар екендігін және басқа да факторларды ескеру қажет. Екіншіден, экологиялық туризмнің негізгі принциптерін сақтай отырып, табиғи ресурстарды бағалау мен өңдеу және оларды қолдану мүмкіндіктерімен айналысатын Қазақстан Республикасының Ғылыми академиялық қиыршығыстық бөлімі ретінде ғылыми базаның болуы. Сонымен қатар, экотурларды ұйымдастыруға жоғары санатты мамандарды тарту. Қазіргі уақытқа дейін Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту жөніндегі жағдайларға, өзіндік сала ретінде қарастыруға көңіл бөлінген жоқ. «Қазақстан Республикасындағы туристік қызметтер» туралы жаңа заңда табиғи ресурстарды қолданудың қазіргі замандық ерекше формасы болатынына үміт арта бастады. Өкінішке орай, 2004 жылғы 13 маусымда қабылданған «ҚР туристік қызметтер» жөніндегі экологиялық туризм түсінігімен бірге 1992 жылғы «Туризм» туралы ҚР заңында «туристік қызметтер процесінде табиғи және мәдени құндылықтарды қорғау» түсінігі жоқ екенін айта кету керек. Қазіргі уақытта көптеген туристер экологиялық туризмді таңдайды, себебі жаяу экскурсиялық маршруттар саны мен табиғи және мәдени орындарға қызығушылық артуда. Экологиялық туризмнің басты негізі - айналадағы ортаның сапасы. Осыны ескере отырып, қорықтардағы, т.б. табиғи және тарихи аймақтарда туристер жағдайын жақсарту үшін бұл салаға ерекше көңіл бөліп отыр [2].

Ерекше қорғалатын табиғи аймақтар экологиялық туризмді дамытудың негізі болып саналады. Олар:

1. Өте көркем, қызықты, тартымды, танымал жерлерде орналасады;
2. Туристік маршруттар жүйесі мен ұйым жүргізген жұмыстарарқылы туристік топтарға қызмет көрсетуге құрылған жүйемен айналысады;
3. Өзіндік дара дайындаған ерекше инфрақұрылым бойынша орналасады;

4. Жергілікті тұрғындардың арнайы табиғи резерват бойынша және белгілі бір аймақта экологиялықшегі бар шаруашылық жұмыстарын сипаттайды.

Осыған қоса, экологиялық туризмді жедел дамытудың әлемдік экономикалық жүйе ретінде республика интеграциясы қарастырады. Соның ішінде, бір уақытта табиғи құндылықтарды сақтау, инфрақұрылымды дамыту және мемлекеттік бюджетті толықтыратын әлемдік индустрия бағыты. Жоғарыда келтірілгендердің барлығы, мемлекеттік экономикадағы экологиялық туризмнің орны мен бағытын, айналадағы ортаны тіркелмеген туристік ауыртпалық әсерінен қорғауды және дамыту стратегиясын анықтайды. Туристік жұмыстар әсерінен айналадағы табиғи ортаны қорғау ең негізгі жағдайлардың бірі болып саналады. Соңғы жылдары туристердің айналадағы табиғи және мәдени-тарихи ортаға тигізетін әсері артуда. Оның себебі жаңа технологиялардың пайда болуына байланысты туризм индустриясына алыс және жетуге қиын аймақтарға мүмкіншілік ашылды.

Жоғарыда айтылғандай, экологиялық туризмнің ресурстары айналадағы табиғи ортамен тығыз байланысты материалдық объектілер және рухани мәдени құндылықтар болып табылады. Қазіргі уақытта экологиялық сатылар бағдарламасына тарихи-мәдени ескерткіштеріне қатысушылықты тіркеу әлемдік тенденция деп аталады. Бүкіләлемдік және мәдени мұраларды сақтау конвенциясында, ең бағалы объект түрде, танушылық және білім беру бағытында табиғи ерекшелігі бар, архитектура, тарих, және мәдени ескерткіштерді әлемдік мұра тізіміне қосылуы туралы айтылады. Экологиялық туризм ресурстар қатарына, әрине, ЕҚАТА аймағында ғана орналасқан тарихи және мәдени ескерткіштер жататынын айта кету керек. Сонымен қатар басқа да әсерлі табиғи аймақтарда немесе оларға жақын туристік зоналар да болуы мүмкін. Халықаралық туризм жағдайының қазіргі замандағы анализі туристік ұсыныстар нарығында көптеген өзгерістер бар екендігін анықтайды. Ол Ғылыми техникалық прогресстің жедел дамуымен сипатталады. Берілген өзгерістер туризмнің жаңа сапа нәтижесіне әкелетін сандық көрсеткіштермен қарастырылады. Бұл өзгерістердің негізі үшінші мыңжылдықтағы жаңа ойдың қалыптасуы болып саналады. Оның салдары ретінде мүлдем басқа тұтынушы түрлердің пайда болуында. Тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін құрылған бағыт альтернативті, сонымен қатар, мәдени және экологиялық туризмнің дамуына әкеліп соқты. Экологиялық жағынан қарағанда туризм табиғатты қолданудың бір түрін береді. Бастапқы сатыда туризмді дамыту үлкен құбылыс ретінде табиғи ресурстардың жаңа түрін адам өміріне араласуын талап етті. Экологиялық туризмнің объектілері табиғи аймақтар, тарихи ескерткіштер, ғылыми және білім беруде қолданылатын мәдени және архитектуралық ескерткіштер болып табылады. Бұл экологиялық туризмнің жан-жақты болуын қамтамасыз етеді.

Қазақстан Республикасында экологиялық туризмді дамыту қажеттілігі тек экономикалық фактормен – жаңа жұмыс орындарын ашу, шалғай өңірлердегі жергілікті қоғамдастықтарды дамытумен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тапсырыспен халықтың денсаулық және бос уақытын пайдалану мәселелеріне тұтастай әрі жүйелі түрде мән берумен де түсіндіріледі. Экотуризм арқылы тұрақты даму бүгінгі таңда әлемде өзекті мәселе болып табылады. Көптеген елдер осы тұжырымдамамен өздерінің өңірлік дамуын қамтамасыз еткен. Бұл тұжырымдамада орнықты даму экотуризммен және өңірлік дамумен орын алуы мүмкін бір мезгілде. Экотуризм дамуының өлшемдері туризмді дамытудың экологиялық, экономикалық және әлеуметтік аспектілерін біледі және оның ұзақ мерзімді тұрақтылығын сақтау үшін осы өлшемдер арасында лайықты тепе-теңдік орнату қажет.

Экологиялық туризмнің елімізде әлсіз дамуының негізгі себептеріне жатқызуға болатын мәселелерге тоқталсақ:

- экологиялық туризмнің нормативтік-құқықтық базасын жетілдіру қажет;
- экологиялық туризмнің нысанының жағдайы және саны туралы статистикалық есептілікті нақтылау;
- салық саясатының жетілмегендігі, соның нәтижесінде туристік қызмет шетелдік туристтерді қабылдау немесе отандық туристтерді шетелге жіберу әдісін жүзеге асыратын

туристік фирманың қызмет атқару сипатын шектемей 20% өлшемде үстемелі құнға салық салынады;

- экологиялық туризмнің жол бағдарының дамуына ЕҚТА көпшілігінің жетерлік қаражатының жеткіліксіздігі;

- келушілерді ақпараттандыру және қызмет көрсету бойынша дайындалған кадрлардың жеткіліксіздігі;

- магистралдан және жолдардан негізінен едәуір арақашықтыққа орналасуынан экологиялық туризм нысандарының төмен транспорттық қолжетімділігі;

- экологиялық туризмді ұйымдастыруда, экологиялық туризмнің және халықаралық тәжірибе облысында халықаралық жөнделген қатынастарының жеткіліксіздігі.

Ұзақ мерзімдік 2030 - стратегиясының «Экология және табиғи қорлар» басымдықтарына экотуризмді дамытудың кіргені кездейсоқтық емес [3].

Туризм сферасына жақындаудың жаңа жолын табу туризмнің қауіпсіз түрлерін құру, экотуризм сияқты, республикадағы экотуризмді дамыту бағдарламасын жоспарлау. Туристік мекемелердегі жұмысшылардың біліктілігін арттыру, экологиялық туризмде көрсетілетін бағдарламалық қызмет аясын кеңейту. Туристерге қызмет көрсетуде экологиялық білімді кадрлар дайындау, сонымен қатар байланыс саласындағы мамандар, компьютерлік техника, әлеуметтанушылар мен психологтар және басқа мамандарды Қазақстандағы табиғи көрнекті объектілерді шетелдік туристерге көрсету үшін даярлайды. Экотуризм көбінесе табиғи аумақтарды сақтау және сол арқылы биологиялық алуан түрлілікті сақтауға ықпал ету үшін қабылданады. Ол ең алдымен табиғатты, оның ландшафтын, флорасын, фаунасын және олардың мекендейтін жерлерін, сондай-ақ елді мекеннен мәдени артефактілерді бастан кешіріп, үйренуге баса назар аударады. Экотуризмді жоспарлауда пайда болатын бірінші мәселе - қоршаған орта және оны сақтау, сондай ақ экологиялық ақпараттандыру бағдарламалары туралы толық ақпараттың болмауы, әлеуметтік желілерде экологиялық іс шаралар өте аз көрсетіледі, тіпті мәліметтер жоқ деуге болады. Салада көп сатылы білім беру жүйесінің жоқтығынан төмен болуынан, адамдардың табиғатты аялау керектігі жайлы таяз ойлануымен табиғат аясында шыққанда қаншама қоқысты өздерімен бірге алмай, табиғатты ластап кетуінің өзі үлкен мәселе деуге болады.

Экотуризм мен тәжірибе экономикасы арасындағы байланыс соңғы жылдардағы көптеген елдердің стратегиялық басымдығы тұрақты дамуға көшу тұжырымдамасы - экологиялық қауіпсіздікті теңгерімді экономикалық дамумен біріктіру болды. Қоршаған ортаға кері әсерді азайтып қана қоймай, сонымен қатар табиғи ресурстардың тиімділігін арттыратын жаңа технологияларды қолдану бұл процесті жеделдетуге ықпал етуде. Экотуризм елдегі тұрақты дамуда өмірлік маңызды рөл атқарады. Экотуризм экономикалық өсімді ынталандырады. Ол ел экономикасын жақсарта отырып, катализатор ретінде жұмыс істейді. Үндістанда экотуризм жергілікті халықты жұмыс орындарымен қамтамасыз етеді, көміртегі ізінің азаюына көмектеседі. Халықаралық деңгейде экотуризмнің негізгі бағыттары ретінде Үндістандағы ұлттық саябақтар, жасыл желектер, жануарлар әлемі қорықтары пайда болды. Экотуризм – бұл елдегі гүлденген сала, себебі облыстық үкімет керемет табиғи сұлулықты сақтап қалу үшін бюджеттерді қабылдайды. Үндістанда бірнеше зоологиялық саябақтар, лүпілдеген жасыл джунглилер, жануарлар әлемінің қорықтары, биологиялық саябақтар, мүмкін таулар мен шай плантациялары бар, бұл экотуризм нарығының өсуіне көмектеседі. Адамдар экотуризм туралы интернет арқылы ақпаратқа қолжетімділікті жақсартудың және үкіметтер бастаған түрлі ақпараттық-түсіндіру науқандарының арқасында жақсы біледі. Экотуризм жергілікті қоғамдастықтар үшін тұрақты дамуға көмектесе отырып, табиғи ортаны сақтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ көптеген елдер өздерінің тиісті қалаларын экотуризм бағыттарына айналдыруда, олар жұмыс орындарын құруға мүмкіндік туғызып қана қоймай, табиғатты, жергілікті мәдениетті, жануарлар дүниесін сақтайды. Бұлардың кейбіреулерінің мысалдары Дубай, Доха, Манама. Таяу жылдары экотуризм нарығының өсуіне қолайлы жағдай жасай отырып, экосторинг туризміне сұраныстың өсуі күтілуде. Дүниежүзілік туристік ұйым сияқты

мемлекеттік ұйымдар әлемнің түкпір-түкпірінен түрлі туристік топтарды тартуға ниетті демалыс индустриясын ілгерілетуде. Халықаралық ұйымдар жүргізген мұндай бастамалар нарықты қозғайды. Қоршаған ортаны сақтау және өздерін әлемдегі «жасыл» демалыс орындары арасында көшбасшы ретінде таныту мақсатында БАӘ сияқты елдер де түрлі бастамалар мен тұрақтылық жобаларын қабылдады. Мысалы, БАӘ Климаттың өзгеруі және қоршаған орта министрлігі (MOCCAE) елдегі эко-туристердің іргетасын арттыруға бағытталған жобаларды іске қосты. Осы жобалардың нәтижесінде 2017 жылы республикада 2016 жылмен салыстырғанда туристік санның 6,5%-ға артуына куә болды [4].

Жалпы, туризм әлемдік экономиканың маңызды салаларының бірі және сонымен бірге әлемдегі ең табысты қызмет түрлерінің бірі болып табылады. Туризм жалпы әлемдік өнімнің 10%-ға жуығын, әлемдегі барлық қызметтер экспортының 30%-ын, инвестицияның 7%-ын, жұмыс орындарының 10%-ын және әлемдік салықтардың 5%-ын құрайды. Табыстылық бойынша әлемдік туризм салалар арасында сенімді түрде үшінші орында. Әлемдік туризмнің ең перспективалы аспектілері – экотуризм. Біріккен Ұлттар Ұйымының Мамандандырылған Агенттігі (ЮНВТО) жанындағы Дүниежүзілік Туризм Ұйымы сарапшылары басқа туристік бағыттармен салыстырғанда алдағы онжылдықтарда экотуризмнің ең жоғары өсу қарқынын болжайды. Олардың деректері бойынша, 2019 жылы ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға саяхаттардың дүниежүзілік саны 8 миллиард адамды құрады, оның 80 пайызы табиғатты қорғау аймақтарына барған. Орташа алғанда, соңғы жылдары экотуризм нарығы шамамен 25%-ға өсті. Жыл сайын экологиялық таза аймақтарда тұруды қалайтын туристер саны еселеп артты. Халықаралық тәуелсіз ауылшаруашылық саясаты институты (MNIAP) ұсынған Global Search Trends есебіне сәйкес, іздеу жүйелерінде экологиялық туризм мен ашық ауада демалуға қатысты сұраныстардың саны артады. Мәселен, «көлде балық аулауға» 2,7 есеге, «табиғатқа саяхатқа» 2,5 есеге, «геологиялық турға» 1,9 есеге, «агротуризмге» 57 пайызға, «қалдықсыз саяхатқа» 48 пайызға, және «экологиялық таза қалалар» 38%-ға дейін жеткен. 2019 жылғы коронавирустық аурудан (COVID-19) туындаған пандемияның әсерінен сала мамандары туризм секторы ешқашан бұрынғыдай болмайтынын, әлеуметтік алшақтық күшейетінін, саяхатшылар қауіпсіз демалыс шараларына көбірек көңіл бөлетінін атап өтті. Туризм халыққа қызмет көрсетумен, олардың дүние жүзі бойынша қозғалысымен байланысты болғандықтан, бүкіл әлемде пандемияның жариялануынан және елдер арасындағы шекаралардың жабылуынан ең көп зардап шеккен саланың бірі болды. Қазақстан Республикасы Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің деректеріне сәйкес, елдің ерекше қорғалатын табиғи аумақтарының (ЕҚТА) жалпы ауданы 26 млн гектарды құрайды, яғни шамамен 0,26 млн км², бұл экотуризмді жақсы дамыған бірқатар елдерге қарағанда он есе көп. Бұл ретте туристер саны жылына 2 млн адамды құрайды. Сол арада, экотуризмді дамыту бойынша көшбасшылардың бірі болып табылатын АҚШ-та бұл көрсеткіш жылына 200 миллион адамға, ал Австралияда жылына 60 миллион адамға жетеді. Мұндай нәтижелерге елдер заңнамалық деңгейде реттелетін ұлттық табиғи парктердегі туризмді басқарудың жолға қойылған жүйесінің арқасында қол жеткізді [5].

Қазақстан Республикасында экологиялық туризмді дамыту қажеттілігі тек экономикалық фактормен – жаңа жұмыс орындарын ашу, шалғай өңірлердегі жергілікті қоғамдастықтарды дамытумен ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік тапсырыспен халықтың денсаулық және бос уақытын пайдалану мәселелеріне тұтастай әрі жүйелі түрде мән берумен де түсіндіріледі. Дүниежүзілік туристік ұйым сарапшыларының деректері бойынша соңғы он жылда экологиялық туризм неғұрлым танымал және кез келген мемлекеттің тұрақты даму құралы болып табылады. Расында, экономиканың қарыштап дамуында туризмнің алар орны айрықша. Туристік әлеуетті зерттеу қорытындылары көрсеткендей, Қазақстанның экологиялық туризмін дамыту үшін үлкен мүмкіндіктері бар. Оның негізін Еуразия орталығындағы бірегей табиғи жағдайлар мен ландшафттар, көптеген табиғи, тарихи ескерткіштер құрайды. Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаевтың халыққа деген «Қазақстан – 2030» жолдауында қоршаған ортаны қорғау және дамуды тұрақтандырудың Көпуақытылық Экологиялық Бағдарламасы (КЭБ) «Экология және

табиғи ресурстар – 2030» атты ұлттық деңгейдегі жоспар жүзеге асырылды. КЭБ-нің негізгі мақсаттары - қоршаған орта мен қоғам арасындағы тығыз байланыс, сонымен қатар, экологиялық жағымды орта құру. 2030 жылға дейін қойылған мақсатқа жетудің 4 негізгі басты бағыты бар:

- Қауіпсіз экологиялық орта құру;
- Табиғат ресурстарын рационалды қолдану;
- Өсімдік және жануар әлемнің көптүрлілігін сақтау;
- Тұрғындардың экологиялық ақпараттану деңгейі.

Қазіргі заманғы қоршаған ортаның бағасы әлде қайда маңызды проблемаларда. Қоршаған орта жағдайы туралы арнайы мекемелердің қорытындысы бойынша ең бірінші кезекте:

- Су ресурстарының жетіспеуі;
- Игерілетін жерлердің деградациясы;
- Урбандалған территориялардың атмосферасының ластануы;
- Су объектілерінің су ағыстарымен ластануы;
- Қоршаған ортаның қатты және тұрмыстық қалдықтармен ластануы;
- Ормандар мен ерекше қорғалатын орындардың жетіспеушілігі;
- Ландшафтты және биологиялық көптүрлілікті сақтаудың бір жолы әр түрлі

деңгейдей ЕҚТТ жүйесін құру орынды.

Бұл негізгі міндеттер эко туризмнің дамуына оң ықпалын тигізеді [6].

Осылайша, экотуризмнің аймақтық дамуын басқарудың ұйымдық-экономикалық механизмі қажет, оны басқару объектісінің жұмыс істеуі мен дамуына тікелей және жанама әсер ету алгоритмін анықтайтын және іске асыруды қамтамасыз ететін жүйелік элементтердің жиынтығы деп түсіну керек. Аймақтық экономиканың тиімділігін арттыру үшін ресурстық әлеуетті іске асыру мақсатында қатысушылардың бірлескен өзара әрекеті қажет. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» Жолдауында туризмнің, әсіресе, эко және этно туризмнің дамуына экономиканың маңызды саласы ретінде ерекше көңіл бөлуді тапсырған болатын. Бұл бағдарламалар кем дегенде 5-6 жылдың көлемінде өз нәтижесін берем деген уақытқа дейін, халықта экологиялық туризмнің дамуына жастармен өз ара бірігіп атсалысып үлес қосу керек деп ойлаймын. Елдің жалпы ішкі өнімінде туристік қызмет 1,8 пайызды ғана құрайды. Осыған қарамастан, қазірдің өзінде туризм саласында оң өзгерістер бар. Тек соңғы жылдың өзінде түрлі туристік компаниялар көрсететін қызмет көлемі 17%-ға, келу туризміне келушілер ағыны 14%-ға, ал шетел азаматтарының Қазақстанға сапарына шығыстары 5,6%-ға артты. Дүниежүзілік экономикалық форумның мәліметі бойынша 2019 жылы Қазақстан туризм саласындағы бәсекеге қабілеттілік әлемдік индексі бойынша 140 елдің ішінде 80-ші орынға ие болып, 2017 жылмен салыстырғанда көрсеткішті 1-ші орынға жақсартты. Өңірдегі экологиялық туризмді дамытуды басқаруды жұмыс істемейтін функцияға айналдырмай, тек кәсіби түрде шешуге болатын ұзақ мерзімді міндет ретінде қарастырған жөн.

Жалпы түйінді ойға келетін болсақ, экологиялық туризмнің дамуына оның сақталуына ең үлкен әсер етуші фактор ол ең бірінші адам болып табылады. Сондықтан менің ұсынысым бойынша еліміздегі әр жас буын экотуризмнің дамуына өз үлесін қосу қажет. Бала бақшадан бастап, табиғат жайлы көптеген лекциялар мен іс шаралар жүргізілуі керек. Мектептегі оқушыларға арнайы экология жайлы және оны қорғау жайлы семинарлар жүргізілу мен студенттерге *арнайы әлеуметтік желілерде*, соның ішінде *инстаграм* желісінде *эко туризм* жайлы парақшаларға тіркеліп белсене ат салысса, танымал *блогерлер мен қоғам белсенділері* арнайы табиғат аясы жайлы блоктар түсірсе және халықтың қызығушылығы бір шама артып, табиғаттың сақталуына өз үлестерін қосады деуге болады.

Осы негізде халықтың пікірін білу үшін, онлайн *сауалнама* жүгізген болатынмын. Олар ел ішіндегі табиғат аясын қорғау жайлы, экологияға жауапты мекемелердің жасап жатқан жұмыстарына көңілі тола ма, жас буынның экология жайлы ақпараттар мектеп қабырғасы, униерситет пен коледж сияқты жоғарғы оқу орындарында лекция семинарлар

өткізлеме деген өзекті сұрақтардың жауабын білу үшін онлайн сауалнаманы қамтыған болатынмын.

Бұл сауалнамаға 120 адам қатысып, соның ішінде 100-ге жуық егде жастан жас буынға дейін нақты қатысып өз ойларын білдірген болатын. Сауалнама нақты 10 сұрақтан тұрды.

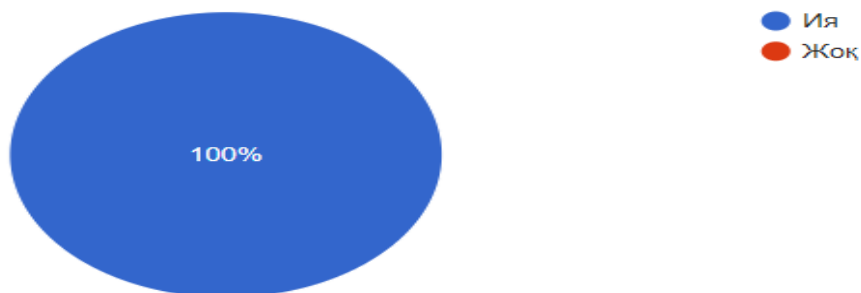

Диаграмма - 1. «Сіз қоршаған ортаның нашарлауына алаңдайсыз ба?»

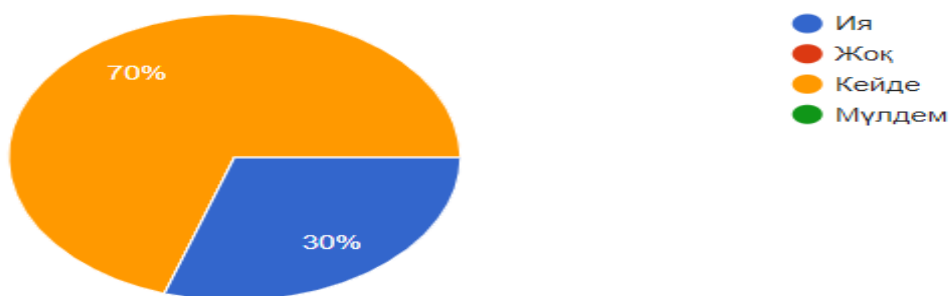

Диаграмма - 1. «Сіз қоршаған ортаны қорғау шараларын қолданып жатырсыз ба?»

Диаграмма - 3. Сіз қандай мәселелерді ең өзекті деп санайсыз?

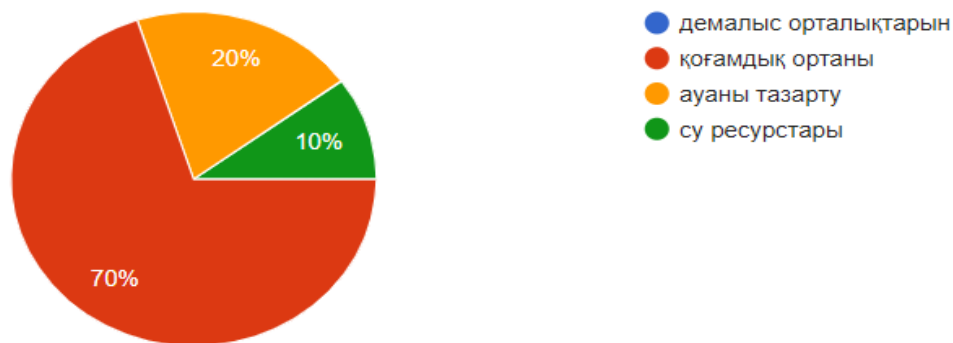

Диаграмма – 4. «Қоршаған ортаны қорғау органдары бірінші кезекте нені тазартуы керек деп ойлайсыз?»

Диаграмма – 5. «Егер мүмкіндік болса, сіз...»

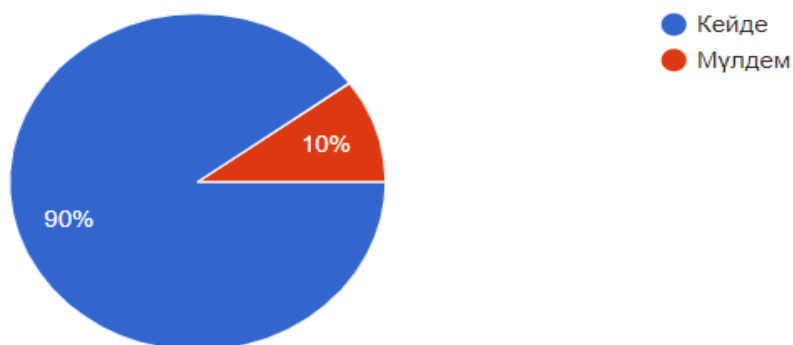

Диаграмма – 6. «Елімізде қоршаған ортаны қорғау жайлы ақпараттарды қаншалықты жиі естейсіз, мысалы: теледидар, әлеуметтік желі»

Сауалнама да 6-шы сұрақғында «Елімізде қоршаған ортаны қорғау жайлы ақпараттарды қаншалықты жиі естейсіз, мысалы: теледидар инстаграм сияқты танымал әлеуметтік желілер» сауалнамаға қатысушылардың 90 % кейде ғана деп жауап берген,

бұдан шығатын нәтиже экология жайлы ақпараттар әлуметтік желілерде аз көрсетіледі деген қортынды.

Диаграмма – 7. «Қалаңыздың экологиялық жағдайын қалай бағалайсыз?»

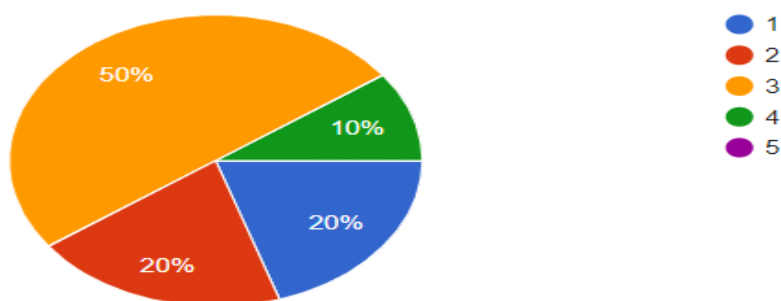

Диаграмма – 8. «Қалаңыздағы әкімдіктің қоршаған ортаны қорғаудағы жұмысын қалай бағалайсыз?»

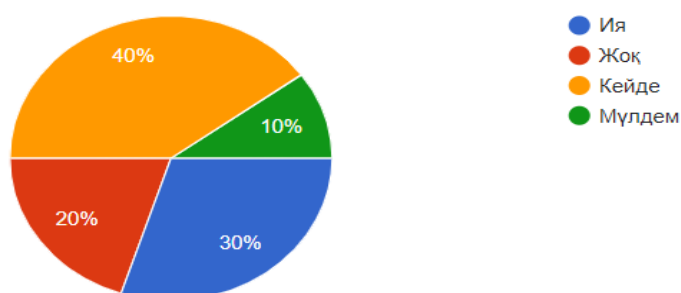

Диаграмма – 9. «Сіздің тұрғылықты жеріңізде табиғатты қорғау жайлы қоғамдық орындар, университет, мектеп қабырғысында семинарлар өтіліп тұра ма?»

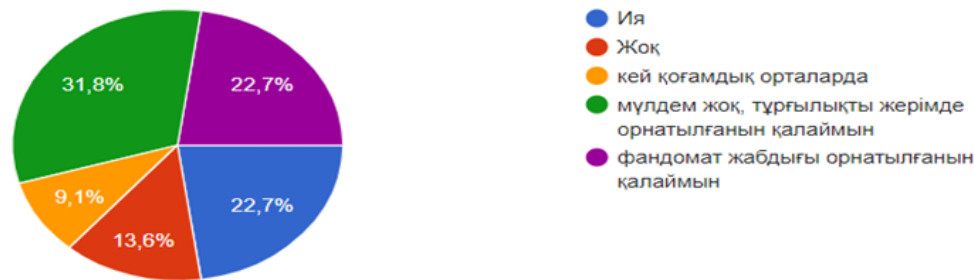

Диаграмма – 10. «Сіздің тұрғылықты жеріңізде осындай жаңа технологиялық қоқыс жәшіктері (фандомат) бар ма?»

Сурет – 1. Фандомат

Бұл экологияның сақталуына өз септігін тигізетін құрылғы (Фандомат). Бұл құрылғыны сауда орталықтарына, университет пен коледж қабырғаларына, әкімдікке, тіпті үйгеде орнатылса болады. Қоқыс пластиктің азайтады және бонус карта беріледі, оны сіз кез-келген жерде пайдалана аласыз. Фандомат қалай жұмыс істейді? Қабылдау терезесінде бос пластик бөтелкелер мен алюминий банкалар бірінен соң бірі қойылады. Фандомат материалдың түрін және тапсырылған контейнерлердің санын таниды, ал пайдаланушы жеңілдік, карта бонустары немесе сыйлық түрінде сыйақы алады. Осы 10-шы сұрақтың жауабына халықтың басым бөлігі, яғни 40% орнатылғанын қалаймын деген пікірді қамтыған.

Қорытынды

Әлем жаңа бағытта тез өзгеруде, жаңа технология мен экологиялық бағытқа үлкен көңіл бөлуде. Соның ішіндегі тұрақты экологиялық туризмді дамытудың негізгі бағыттарын талдай отырып, сондай-ақ «тұрақты даму» тұжырымдамасының негізгі ережелерін ескере отырып, мынандай қорытынды жасауға болады: экологиялық туризм – туристік қызмет, оның мақсаты: ландшафттың әртүрлілігін сақтай отырып, өзгермеген табиғи және дәстүрлі мәдени ландшафттардың сипаттамалары. Экологиялық туризмді қазіргі заманғы әлемдік тәсілдер мен концепцияларға сәйкес дамыту керек, оның ерекшеліктері туризмнің бұл түрі табиғатпен қарым-қатынасқа деген құштарлықты қанағаттандырып қана қоймайды, сонымен қатар табиғатты қорғауға, әлеуметтік-экономикалық дамуға, экологиялық және білім беру іс-шараларына туристік әлеуетті жұмылдырады. Сондай ақ 2019 жылы Финляндия экологиялық тұрақтылықтың жоғары деңгейінің, өсімдіктер мен жануарлар түрлерінің алуан түрлілігі мен бірегейлігінің, сондай-ақ мемлекеттің қоршаған ортаны қорғауға бағытталған күш-жігерінің арқасында жабайы табиғат бойынша саяхаттау үшін үздік ел ретінде танылды. Үздік елдердің тізімін анықтау үшін ұлттық парктердің саны, биоалуантүрлілік, Қызыл кітапқа енген өсімдіктер мен жануарлардың жойылып кету қаупі және басқа да өлшемдер ескерілді. Қазақстан бұл

рейтингте 87-ші орынды иеленді. Соған қарамастан, ел табиғи аумақтарының үлкендігі, флора мен фаунаың алуан түрлілігі, табиғат ескерткіштері мен ЮНЕСКО мұрасы мәртебесіне ие объектілері есебінен экологиялық туризмді дамытудың барлық алғышарттарына ие. Қазақстанның табиғи климаттық зоналары (жеке шөлді аймақтар, таулы аймақтар) спорттық және ғылыми бағытта экологиялық туризмнің ерекше формасы «экстремалды туризмді» дамытуға мүмкіндік береді. Бұл адам аяғы баспаған және адам өмір сүруге бейімделмеген аймақтарға экстремалды жағдайларда тіршілік ету және өзін-өзі ұстау стратегиясын қалыптастыру мақсатында саяхат жүргізу. Айта кетерлік жағдай, экологиялық туризмді дамыту үшін әр түрлі табиғи ресурстар қажет. Дәл осы жағдай туризмдік жұмыстардың территориялық аймағын және олардың қай бағытта жүруін анықтайды. Экотуризмді табиғат қорғауға (ерекше қорғалатын табиғи аумақтарға) тікелей қатысты, дәлме-дәлдікті сақтай отырып және процестің барлық кезеңдерінде жергілікті қоғамдастықтарды тарта отырып көру керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://bilim-all.kz/article/6518-Qazaqstandyq-ekoturizm---auyl-kelbeti>
2. <https://primeminister.kz/kz/news/interviews/intervyu-o-razviti-turistskoy-otrasli-v-kazahstane-chto-privlekaet-inostrancev-i-kakoy-region-yavlyaetsya-liderom-po-ekoturizmu>
3. <https://www.turboreferat.ru/turizm/jekologiyaly-turizm/261078-1455739-page4.html>
4. <https://www.biofin.org/news-and-media/kazakhstan-pristine-nature-potential-ecotourism-development>
5. <https://www.intechopen.com/chapters/45414>
6. https://www.futuremarketinsights.com/reports/gcc-ecotourism-market?utm_source=adwords&utm_medium=ppc&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&id=5&gclid=CjwKCAjw8JKbBhBYEiwAs3sxNyBw8vxQjR2ZqDPuhttxgBK5HHr2ijSIvBHMhW5rtSa6nvS-QmlK1BoCnoAQAvD_BwE

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ІШКІ ТУРИЗМДІ ДАМУДАҒЫ ИВЕНТ-ТУРИЗМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Абсадық Әсел

ТҚИҰ 20-01 тобының студенті

e-mail: asel.absadyq@iuth.edu.kz

Ешимов Берик Хамитулы

Оқытушы, магистр

Түйін. Жобада оқиға туризмі туралы айтылады. Туризм – әлемдік экономиканың қарқынды дамып келе жатқан саласы. Оқиғалық туризмнің ең маңызды оқиғалары – спорт әлеміндегі ірі оқиғалар, сән көрсетілімдері, көрмелер мен фестивальдер, музыкалық концерттер. Оқиғалық туризмді дамыту негізінде Түркістан облысында туристік ағынды арттыру мүмкіндігі қарастырылды. Өткізілетін аймақ үшін іс-шараларды дамытудың артықшылықтары көрсетілген. Түркістан қаласындағы келу шетелдік туризмнің заманауи дамуы, шетелдік туристер үлесінің азаюы, Түркістан қаласында туристік фирмалардың қатысуынсыз демалысты өз бетінше ұйымдастыру, елде аз уақыт болу мәселелері талданады. Қазіргі уақытта туризмді дамытудың негізгі көзі ішкі туризм екені анықталды. Бұл Түркістан облысына туристерді тарту үшін іс-шара нарығының даму болашағын

көрсетеді. Овен-туризмнің қонақ үй қызметтері секторының кірістілігінің өсуіне оң әсері көрсетілген.

Кілт сөздер: қиғалық іс-шаралар, оқиға туризмі, оқиға туризмі, қонақ үй және туризм индустриясының объектілері, қонақ үйлер, қонақүйлердің толтырылуы, туризм, Түркістан облысы.

Аннотация. В проекте рассматривается событийный туризм. Туризм это интенсивно развивающаяся отрасль мирового хозяйства. Наиболее значимыми мероприятиями событийного туризма являются крупные события в спортивном мире, модные показы, выставки и фестивали, музыкальные концерты. Рассмотрена возможность увеличения туристопотока в Туркестанской области на основе развития ивент-туризма. Показаны преимущества развития ивент-мероприятий для принимающей области. Проанализированы проблемы современного развития въездного иностранного туризма в Туркестан, снижение доли иностранных туристов, самостоятельная организация отдыха в Туркестане без привлечения туристических компаний, короткий срок пребывания в стране. Выявлено, что основным источником развития туризма в настоящее время является внутренний туризм. Это свидетельствует о перспективности развития рынка ивент-мероприятий для привлечения туристов в Туркестанскую область. Показано позитивное влияние ивент-туризма на рост доходности сферы гостиничных услуг.

Ключевые слова: ивент-мероприятия, ивент-туризм, событийный туризм, объекты гостиничной и туристической индустрии, гостиницы, загрузка гостиницы, туризм, Туркестанская область.

Annotation. The article deals with event tourism. Tourism is an intensively developing branch of the world economy. The most significant events of event tourism are major events in the sports world, fashion shows, exhibitions and festivals, music concerts. The possibility of increasing the tourist flow in the Turkestan region on the basis of the development of event tourism was considered. The advantages of the development of event events for the host region are shown. The problems of the modern development of inbound foreign tourism in Turkestan, the decrease in the share of foreign tourists, the independent organization of recreation in Turkestan without the involvement of travel companies, and a short stay in the country are analyzed. It is revealed that the main source of tourism development at present is domestic tourism. This indicates the prospects for the development of the event market to attract tourists to the Turkestan region. The positive impact of event tourism on the growth of profitability of the hotel services sector is shown.

Keywords: event events, event tourism, event tourism, objects of the hotel and tourism industry, hotels, hotel occupancy, tourism, Turkestan region.

Әлемнің көптеген елдері үшін туризм ең табысты салалардың бірі болып табылады. Туризм көптеген елдердің экономикасын дамытудың ұлттық бағдарламаларында жетекші орын алады, ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп, денсаулық сақтау, білім беру және т. Көптеген жаңа жұмыс орындарын құрудағы туризмнің рөлін ерекше атап өту керек. Іс-шара туризмі қазіргі таңда туризмнің ең танымал және қарқынды дамып келе жатқан бағыттарының бірі болып табылады.

Оқиғалық туризм – бұл сапарлар белгілі бір оқиғаларға сәйкес келетін туризм түрі. Бұл мәдениет, спорт, бизнес және т.б. салалардағы оқиғалар болуы мүмкін.

Оқиға туризмі адамның белгілі бір оқиғаға қатысу қажеттілігін қанағаттандыруды қамтиды. Бұл әлеуетті туристер арасында қызығушылықты арттырады, сонымен қатар туризмнің осы түрін ұйымдастырушыларға шығармашылық үшін шексіз мүмкіндік береді.

Оқиға туризмі келесі құрамдастарды қамтиды:

Оқиға (оқиға) негіз ретінде;

- Инфрақұрылым;
- Жарнама және жылжыту;
- Туристік ақпарат орталығы;
- Көрнекті орындар. [1]

Байланысты ойын-сауық және қолжетімділік, олар өз кезегінде қоршаған орта факторларымен үнемі өзара әрекеттесуде.

Оқиғалық туризмнің ерекшелігі ол қабылдаушы аймақтың дамуына, атап айтқанда жайлы орналастыру орындарын құруға, спорттық, туристік, экскурсиялық, ойын-сауық кешендерін ұйымдастыруға, аймақтың көлік инфрақұрылымын дамытуға айтарлықтай оң әсерін тигізетіндігі болып табылады. Іс-шараларды өткізу кезеңінде жергілікті мәдени дәстүрлердің, әдет-ғұрыптардың жаңғыруы, халық өнерінің дамуы байқалады.

Орталық Азиядағы ең көне қалалардың бірі Түркістан табысты дамып, аймақтық туризмнің ірі орталығына айналууда. Түркістанға жылына орта есеппен миллионға дейін турист келеді. Бұл көрсеткіш 2025 жылға қарай бес миллионға жетеді деп күтілуде.

Түркістан заңды түрде «Түркі әлемінің бесігі» деген атауды алып жүр. 2021 жылы Түркітілдес мемлекеттер ынтымақтастығы кеңесінің бейресми саммитінде қала түркі әлемінің рухани астанасы болып жарияланды. Бұдан кейін Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев түркі елдерінің басшыларына маңызды үндеу жасады. Онда Елбасы түркі өркениетін жаңғыртуды ең алдымен Қожа Ахмет Ясауи мұрасы мен киелі Түркістанды күллі әлемге танытудан бастауға шақырды.

2017 жылы облысқа 270 мың турист келіп, 2015 жылмен салыстырғанда өсім 86,6%-ды (144 560 адам) құрады. Оның ішінде 248 мың адам – ішкі туризм, 2015 жылмен салыстырғанда көрсеткіштер 86,3%-ға (132 910 адам) өсті. Кіру туризмі – 22,3 мың адам, өсім – 91,7% (11650 адам). 2017 жылы Түркістанға 1,2 миллионға жуық адам (57,2 пайызға өсті), ал 2018 жылдың бірінші жартыжылдығында 700 мыңнан астам адам келді, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 60 пайызға жоғары.

Қажылық пен туристік қызметтің артуы құрылыс, сауда, ауыл шаруашылығы және өнеркәсіптік өңдеу салаларын белсендірді. Туризм секторының экономиканың басқа салаларына мультипликативті әсері тек 2011 жылы шамамен 6,0 млрд теңгені немесе оны тауарлармен және қызметтермен қамтамасыз ететін салалардағы жалпы өнім көлемінің 21,6%-ын құрады; 4,4 мың адам немесе 16,3% мультипликативті әсер берді, бұл тұтастай алғанда туризмді дамыту арқылы Түркістан қаласы мен оның маңындағы елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық дамуының елеулі перспективаларын жариялауға негіз береді [2].

2018 жылы облыстың әр ауданында ай сайын дерлік ірі облыстық фестивальдер өткізілуде. Қымыз, қызғалдақ, қауын мейрамдары өтті, басқалары алда. Бұл аудандар үшін бірінші тәжірибе. Жыл соңына дейін бұл фестивальдердің күнтізбесі жарияланды. Ал мұндай шаралар шетелдіктер үшін өте қызықты. Нәтижесінде 2018 жылдың бірінші жартыжылдығында Түркістан қаласына келушілер саны 700 мыңнан асты, бұл 2017 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 60 пайызға артық [3].

Түркістанда Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігінің қолдауымен 2022 жылы мәдени демалыс маусымы ашылды. Маусым түрлі мәдени және спорттық бұқаралық іс-шаралар сериясымен ұсынылған. Төменде іс-шара тізімі келтірілген:

Әр демалыс күндері 15 қазаннан 15 қарашаға дейін мәдени-іскерлік орталығында ашық аспан астындағы кинотеатрлар көрсетілді. Ұйымдастырушылар қазақ киносының алтын қорынан үлкен фильмдер жинағын жинады.

14 қазан мен 12 қараша аралығында «Әзірет-Сұлтан» кешенінде Қожа Ахмет Ясауидің үйінің қонақтары мен тұрғындарын тамақтандыруға арналған ас шығару дәстүрінің жаңғыруы – халим ботқасын шығару рәсімі өтті. Шара қонақтарына кесененің ежелгі дәуірдегі қызметі туралы да айтылды. (сурет-1)

Сурет - 1. Халим ботқасының тарату салтанаты (Түркістан қаласы) [4]

21-30 қазан аралығында этноауылда қолөнер жәрмеңкесі өтті. Қазақстанның әр өңірінен келген 25 қолөнерші өз өнімдерін ұсынды.

22 қазан мен 12 қараша аралығында Turkistan Arena мен Фараб кітапханасында BasQosu Live жобасы – бейресми лекциялар мен шеберлік сабақтары өтті, онда табысты тұлғалар өз құпиялары мен кеңестерімен бөлісті.

23 қазан күні сағат 18:00-де Каравансарай Түркістан кешенінде бірегей шоу – The Spirit of Turkistan заманауи этникалық музыка фестивалі өтті. Дәстүрлі және заманауи этникалық музыка жанрының жарқын өкілдері түркі әлемінің маңызды рухани орталықтарының бірі – Түркістанда бас қосты. Бір сахнада Аббос (Өзбекстан), Гүлзада (Қырғызстан), Ситора Назарова (Тәжікстан-Қазақстан), Дала ұлдары (Қазақстан), Ашина (Қазақстан) және диджей Едіге (Қазақстан) өнер көрсетеді. [5]

Сондай-ақ, 2020 жылы Түркияда, кейін Әзірбайжанда өткен Дүниежүзілік көшпенділер ойындары мақсатты аудиторияны тартуға көптеген мүмкіндіктер береді. Түркістанда оқиға-туризмді дамытудың келешегі гастрономиялық фестивальдерді (Мысал жазыңыз, мысалы, Астанадан Түркістанға ұйымдастырылған бәйге туралы) ұйымдастыру да уәде етеді. Соның бірі 2022 жылы 1 қазанда өткен GASTROFEST TURKISTAN. GASTROFEST TURKISTAN – гастрономиялық ләззат күні, мұнда қаланың ең жақсы тамақтану орындары өз қонақтарын барынша тамақтандыру үшін жарысты. Ежелгі мәдениетке деген қызығушылық аймақтың ежелгі тағам мәдениетіне деген қызығушылықты білдіреді.

Қазақстанның бұрынғы премьер-министрі Бақытжан Сағынтаев Шымкентке сапарының бірінде туристер бізде бір тәуліктен артық болуы үшін қолдан келгеннің бәрін жасауға шақырды. Түркістанда оларды тоқтату үшін туристік маршруттар, іс-шаралар көп, жағдай керек, сол қонақүйлер, көліктер, заманауи автовокзалдар, әуежай және т.б. Осы нысандардың барлығы Түркістанда салынады. Ал мұның барлығы Түркістанды толыққанды туристік аймаққа айналдырады. Бірақ оны тиісті заманауи инфрақұрылыммен, соның ішінде сервистік инфрақұрылыммен, кадрлармен, цифрлық технологиялармен қанықтыру қажет.

Қорытынды

Қорытындылай келе, Түркістан қаласында іс-шара туризмін дамытудың әлеуеті зор екенін айтқым келеді. Алайда, қалада тек шектеулі туристерді қабылдауға, олардың тамақпен, демалысын қамтамасыз етуге жағдай жасалғаны туризмнің дамуына кедергі келтіруде. Туристерге үш түрлі бағыт ұсынылады: қажылық, танымдық және өлкетану. Түркістанға жыл сайын жарты миллионға жуық ұйымдасқан және осыншама ұйымдаспаған туристер келеді. Турист-қажылардың жалпы санының 95% дерлік. Осыған байланысты туристік компаниялар негізінен Қожа Ахмет Ясауи кесенесі кешенінің аумағында бірнеше сағат ішінде жүзеге асырылатын қысқа қажылық маршруттарын ұйымдастырады. Бірақ болашақта көптеген ғимараттар, соның ішінде қонақ үйлер мен демалыс орындары салынады. Сондықтан туризм де бірқалыпты дамуы керек.

Әдебиеттер тізімі:

1 С.К.Ержанова, А.М.Ержанова. "Анализ Состояния Туристской Отрасли Туркестанского Туристского Кольца". Articlekz.Com, 2022 – [Электрондық ресурс] <https://articlekz.com/article/8536>

2 Туркестан?, Чем. "Чем Будет Привлекать Туристов Туркестан?". Деловой Портал Капитал.Кз, 2018 – [Электрондық ресурс] <https://kapital.kz/lifestyle/72071/chem-budet-privlekat-turistov-turkestan.html>

3 "В Туркестан Приехали Журналисты Из Семи Стран | ОТЫРАР". Otyrar.Kz, 2018 – [Электрондық ресурс] <https://otyrar.kz/2018/09/v-turkestan-priexali-zhurnalisty-iz-semi-stran/>

4 "Halim Asy". Goturkistan.Com, 2022 – [Электрондық ресурс] <https://goturkistan.com/halim>

5 " В Туркестане Открылся Сезон Культурного Отдыха ". Sxodim.Com, 2022 – [Электрондық ресурс] <https://sxodim.com/turkistan/article/v-turkeстане-otkryvaetsya-sezon-kulturnogo-otdyha>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИСТІК БРЕНД ҚҰРУ

Андакова Жанель

ТҚИҰ 22-05 тобының студенті

e-mail: j.andakova@iuth.edu.kz

Жаркенова Бану Руслановна

Магистр, аға оқытушы

Түйін. Мақалада қазіргі әлемде елдің туристік брендин қалыптастыру және Қазақстанның туристік брендин құру мүмкіндіктері талданып, қаралды. Туристік бренд құрудың тежеуші факторлары анықталды және оларды шешу жолдары қарастырылды. Қазақстандық туристік брендин құру бәсекелестердің қазіргі заманғы нарығында өз өңірінің туристік тартымдылығын ілгерілеті отырып, өңірлік туристік бренд құру арқылы ішкі және халықаралық нарықтарда туристер ағынын ұлғайтуға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: туризм, туристік бренд, бренд саясаты, ұлттық бренд.

Аннотация. В статье анализируются и рассматриваются возможности формирования туристического бренда страны в современном мире и создания туристического бренда Казахстана. Определены сдерживающие факторы создания туристического бренда и рассмотрены пути их решения. Создание казахстанского туристического бренда увеличит поток туристов на внутренний и международный рынки путем создания регионального туристического бренда, продвижения туристической привлекательности своего региона на современном рынке конкурентов.

Ключевые слова: Туризм, туристический бренд, политика бренда, национальный бренд.

Annotation. The article analyzes and considers the possibilities of forming a tourist brand of the country in the modern world and creating a tourist brand of Kazakhstan. The constraining factors of creating a tourist brand are identified and ways to solve them are considered. The creation of the Kazakhstan tourist brand will increase the flow of tourists in the domestic and international markets by creating a regional tourist brand, promoting the tourist attractiveness of its region in the modern market of competitors.

Keywords: tourism, tourism brand, brand policy, national brand.

Туристiк нарықтың дамуымен тұтынушылық артықшылықты қалыптастырудың маңызды факторы туристiк қызметте тұтынушылық ортада белгiлi атаудың (сауда маркасының) болуы (немесе болмауы) болып табылады. Сауда белгiсi тұтынушылардың мақсатты тобына тұтынушылардың үмiттерiне, қалауларына және әлеуметтiк көзқарастарына сәйкес келетiн ақпаратты бағыттайтын Маркетингтiк коммуникациялар кешенi саласындағы iс-шараларды пайдалана отырып, осы атауды енгiзудiң кейбiр философиясын iске асыруды көздейдi [1].

Бренд-белгiлi бiр визуалды кескiндi, атауды, өндiрушiнiң өз қызметi туралы деректерiн жасау және жылжыту технологиясы бар. Брендтi қолдану мыналарға бағытталған:

– туристiк нарықтағы басқа ұсыныстармен қатар сауда маркасы бар қызметтердi тұтынушылық сәйкестендiрудi қалыптастыру;

– бәсекелес ұсыныстарды ұтымды қабылдауға және бағалауға қабiлетсiз тұтынушылық нарықтың брендке адал сегменттерiн құру мүмкiндiгi;

– жалпы брендке енгiзiлген (ұқсас брендке ие) ұсынылатын қызметтердiң ассортименттiн кеңейту мүмкiндiгi, сонымен бiрге оларға бүкiл брендке тән бәсекелестiк артықшылықтар бередi;

– баға бәсекелестiгiнен бас тартудың және жоғары деңгейге өтудiң перспективалық мүмкiндiгi-сауда маркалары арасындағы бәсекелестiк;

– корпоративтiк имидждi және нарықтық позицияларды нығайту. XXғасырдың аяғында туризмде брендтердi қолданудың таралуы түсiндiрiледi;

– туристiк қызметтердiң тұлғасыздығы. Туроператорлар турларды жылжытумен айналыса отырып, олар ұсынатын саяхаттардың құндылығын көрсету мүмкiндiгiне ие емес. Осы уақытқа дейiн туристiк өнiмдi визуализациялаудың жалғыз жолы курорттық аймақтардың (курорттардың, қонақ үйлердiң, табиғаттың түрлерi) немесе демалған адамдардың бақытты жүздерiнiң мүмкiндiктерi болып қала бердi және қалады;

– туристiк нарықтағы бәсекелестiктiң өсуi, бағалық бәсекелестiктен ұсынылатын туристiк қызметтердiң сапасы саласындағы бәсекелестiкке көшумен қатар жүредi. Қазiргi туристiк нарық жағдайында бәсекелестiк брендi (немесе брендтерi) бар туроператордың нақты бағыты немесе нарықтық мүмкiндiктерi бар туроператорға қарағанда күштi позициялары бар екенi анық;

– турларды үнеми өзгерту қажеттiлiгi (туристiк нарықтағы бәсекелестiктiң артуы нәтижесiнде). Жаңа турды әзiрлеу немесе бар турды өзгерту әрқашан оларды iлгерiлету үшiн үлкен шығындарды талап етедi. Алайда, бренд құру технологияларын қолдану жаңа турларға деген сенiмдiлiктi арттырып, тұтынушылардың назарын өзiне аударудан гөрi,

белгілі брендтің тауар желісіне жаңа турларды қосу арқылы бұл шығындарды айтарлықтай азайтуға мүмкіндік береді;

– агенттік желілердің рөлін күшейту. Агенттіктердің өздері танымал және танымал тұтынушылар брендтерінің құрамына кіретін турлармен сауда жасауға әлдеқайда қызығушылық танытады. Белгілі қазақстандық немесе шетелдік туроператордың тауар белгісі "тұрған" турларды сатудан ешбір қазақстандық туристік агенттік бас тартпайды;

– ақырында, бүгін туризмде брендтерді қолдану оның ертеңгі әл-ауқатының негізі болып табылады. Сауда белгілері туроператордың өзіне қарағанда әлдеқайда берік, олар теріс экзогендік факторларға аз ұшырайды және бұқаралық санада ұзақ уақыт сақталады.

Халық үшін қолайлы өмір сүру жағдайларын, сондай-ақ кәсіпкерлер үшін қолайлы шаруашылық жағдайларын қамтамасыз етудегі қарапайым проблемалар шешілмеген жағдайларда туристік брендке инвестиция салу тиімді болмайтыны анық. Алайда, көптеген қазақстандық аумақтар, өңірлер мен қалалар үшін кешенді маркетинг пен брендинг бағдарламаларын іске асыру қажет болған сәт келді.

Қазіргі уақытта Туризмдегі брендинг саласындағы келесі тенденциялар ерекшеленеді. Біріншіден, маркетинг пен брендинг мемлекеттік және аумақтық басқару органдарының, әсіресе жаһандық туристік нарықта белсенді жұмыс істейтін елдер үшін әлеуметтік-экономикалық, саяси және халықаралық саясатының маңызды құрамдас бөліктеріне айналуға. Бұл факт қалалық маркетингтік агенттіктер немесе туристік кеңселер барлық жерде құрылып қана қоймай, сонымен қатар жаңа лауазымдар - елдердің бренд менеджерлері (мысалы, АҚШ-та) құрылатындығында көрінеді. Сонымен қатар, аумақтық брендинг бюджеттерінің айтарлықтай өсуі байқалады, әсіресе аумақтар нарығында тікелей бәсекелестері бар елдер үшін. Экономикалық тұрақтылықтың өсуі және осы және басқалардың ұзақ мерзімді нарықтық бәсекеге қабілеттілігі түрінде жүйелік синергетикалық әсер тудыратын аумақтар имиджінің (брендтерінің) және оларға өндірілетін тауарлардың өзара әсері, сондай-ақ аумақтық брендинг құбылысын дамытудың маңызды трендтері брендтің аумақтық дизайнының оның тартымдылығына әсерінің өсуі болып табылады.

Сонымен қатар, Туризмдегі брендинг өзінің визуалды компонентін белсенді түрде енгізуді талап етеді, ол оның стилін, атмосферасын және көңіл-күйін көрсететін эмоционалды тартымды символдың (логотиптің) болуымен анықталады.

Қазақстан аса маңызды саланы дамыту үшін елеулі әлеуетке ие бола отырып, оны жақында ғана құруға кірісті, уақытты да, елдегі қолда бар үлкен ресурстарды да жіберіп алды. Мемлекет аумағында көптеген бірегей қорықтар мен ұлттық парктер, 9 мыңнан астам археологиялық және тарихи ескерткіштер, жүздеген емдеу-сауықтыру мекемелері бар екені белгілі. Мамандар Ұлы Жібек жолының солтүстік бөлігіне ерекше назар аударады. Көптеген жылдар бұрын Отырар, Сайрам, Сығанақ, Сауран, Түркістан қалалары сауда орталықтарының функцияларын қамтамасыз еткен. Тарихшылар XV ғасырдың аяғы мен XVI ғасырдың басына жататын Қожа Ахмет Ясауи кесенесі, Айша – бибі мен Бабаджи-Хатун (X-XII ғасыр) құрылысы, Қарахан мен Даудбек кесенелері және туристер үшін жаңа аймақтарды ашатын басқа да қасиетті орындар сияқты тарихи ескерткіштерді атап өтеді [2].

Қазақстанның басқа өңірлері де ірі мәдени ескерткіштерге ие. Мәселен, Ақмола облысында "Зеренді", "Сандықтау", "Ерментау", Қорғалжын қорығы сияқты белгілі табиғи кешендері бар "Бурабай" курорты орналасқан.

Бүгінгі таңда Қазақстан аумағында 11 ұлттық парк бар.

Бурабай курортының аумағында жыл сайын Алматы және Астана қалаларында өтетін халықаралық Қазақстандық туристік көрмелерге қатысатын 74 туристік фирма жұмыс істейді. Жыл сайын миллионнан астам халық, жаз айларында – 500 мыңнан астам адам, оның ішінде 70% – ы қазақстандықтар, 10-15% – ы Ресей азаматтары, 5-6% – ы алыс шетелдерден осы жерлерге демалуға келеді. Жыл сайын 13-15 шетелдік делегация келеді. Салаға қазақстандық басшылық мезгіл-мезгіл ақпараттық турларды ұйымдастырады [3].

Елдің брендін құру және оның оң имиджін қалыптастыру – бұл өндіруші елдің тауарларының тартымдылығын арттырудың ең күшті құралы, өйткені бренд жоғары пайда алуға ықпал етеді және елдің ұзақ мерзімді дамуын қамтамасыз етеді. Брендтің басты

белгілерінің бірі-тұрақты тұтынушылардың көп болуы. Сондықтан брендке ие ел туристерді тартып қана қоймайды, оның ұлттық бизнесі мен тауарлары бәсекелестікте күшті қолдау алады. Осыған байланысты, Қазақстан үшін елдің оң туристік имиджін қалыптастыру жөніндегі жұмысты жандандыру басым болып табылады.

Елдің оң имиджі мен брендін құру мемлекеттің әлемдік қоғамдастыққа табысты кірігуі үшін қажетті шарт болып табылады [4].

Бірақ, өкінішке орай, бүгінгі таңда Қазақстанның имиджі қалыптасқан жаңа шындыққа сәйкес келмейді, сондықтан шетелдік туристердің Елеулі ағымына қажетті әсер етпейді.

Қазіргі уақытта шетелдік жұртшылық алдында Қазақстанның елдік брендингін қалыптастыру белгілі бір қиындықтармен байланысты, оларға мыналар жатады:

- * брендинг саласындағы бастамалардың бірыңғай бағдарламасының болмауы
- * кіру туризмі сегментінің әлсіз дамуы
- * республикада елдік брендингті қалыптастыруға және ілгерілетуге жауапты бірыңғай мемлекеттік органның болмауы
- * сыртқы коммуникациялар саласында ойластырылған және тұрақты саясаттың болмауы
- * Қазақстанда бренд қалыптастырумен айналысатын қоғамдық институттың болмауы.

Айта кету керек, жыл сайын Қазақстан республикаға негізгі туристік ағындарды тудыратын елдерден келген жаңа туристер үшін барған сайын танымал бола бастады. Мұнда Дүниежүзілік туристік ұйымның (ЮНВТО) іс – шаралар күнтізбесіне енгізілген Алматыдағы жыл сайынғы Қазақстандық халықаралық туристік жәрмеңке-KITF, сондай-ақ "Astana Leisure" жыл сайынғы халықаралық туристік көрмесінің рөлі зор, оның негізгі міндеті елдің орталық және солтүстік өңірлеріне туристік ағымды тарту және елорда – Астананың III-ші қала ретіндегі имиджін қалыптастыру болып табылады мыңжылдықтар. Мұндай іс-шараларды өткізу туристік нарықтың барлық қатысушылары арасында әріптестік байланыстар орнатуға елеулі үлес қосады және Орталық Азия өңіріндегі ірі туризм форумы болудың нақты перспективаларына ие.

Сондай-ақ, халықаралық туристік көрмелерге қатысу Қазақстанның туристік имиджін қалыптастыруға және нығайтуға, отандық туристік өнімді әлемдік нарыққа жылжытуға және елге шетелдік туристер ағынын арттыруға бағытталған негізгі іс-шара болып табылатынын атап өту маңызды. Бұдан басқа, халықаралық туристік көрмелер қазақстандық туристік ұйымдарға әріптестік байланыстар орнату және өзара тиімді келісімшарттар жасасу үшін қолайлы жағдайлар жасауға жәрдемдесудің нақты тетігі болып табылады.

Тұтастай алғанда, шетелдік авторлардың аналитикалық материалдарында ұсынылған ақпаратты зерделеу және жүйелеу Қазақстанның елдік брендингі құрылуы тиіс базалық негіздерді қалыптастыруға мүмкіндік береді:

– әлеуметтік-саяси өмірдің барлық салаларындағы тұрақтылық, билік пен басқарудың мемлекетшілік жүйесінің тұрақтылығы, Қазақстанның болжамдылығы және оның ашықтығы шындыққа сәйкес келетін идеяларды ғана қалыптастыруға ықпал етеді;

– Қазақстан аумағында олардың құқықтары мен кепілдіктерін қамтамасыз етудің мемлекеттік тетіктерін жетілдірумен ғана емес, сондай-ақ әлеуетті инвесторларға ақпаратты дұрыс енгізумен және олардың назарын Қазақстанмен жұмыс істеудің объективті артықшылықтарына аударумен байланысты сыртқы инвесторлар үшін экономикалық жүйенің тартымдылығы;

– қоғамның ұлтаралық бейбітшілігін конфессияаралық келісімін сақтау және нығайту, Мәдениеттер мен діндер диалогына ұмтылумен сипатталатын қазақстандық қоғамның транспаренттілігі [5].

Сонымен қатар, туризмді дамытудың маңызды аспектілерінің бірі оқиғалы туризм болып табылатынын атап өткім келеді, ол біздің мемлекетімізге Қазақстанның туристік әлеуетін ғана емес, оның тарихын, мәдениетін, табиғи-климаттық ерекшеліктерін, сондай-ақ экономикалық және саяси дамудың жоғары деңгейін таныстыруға мүмкіндік береді. Бұл

ретте Қазақстан брендин қүруға автоматты түрде салынатын негізгі құндылықтарды байқауға болады.

Қазақстан брендин қалыптастыру Қазақстан халқының ұлттық дәмі негізінде құрылуы тиіс, осыған байланысты халық қолөнерін және көшпенділердің бірегей мәдениетін жаңғырту бойынша жоспарлы жұмыс жүргізу қажет. Қазіргі уақытта Қазақстанда ұлттық қолөнермен және сәндік-қолданбалы өнермен айналысатын 286 өкіл бар. Көбінесе бұл шеберлер мен қолөнершілердің жұмысы бізге ұлттық мәдениетке қызығушылық танытатын шетелдік туристерді тартады. Сонымен қатар, олар шығаратын Кәдесый өнімдері Қазақстанның шетелдегі жақсы жарнамалық құралы болып табылады. Сондықтан біздің халқымыздың ұлттық ерекшеліктері мен өзіндік мәдениеті, бейбітшілік сүйгіштігі мен қонақжайлылығы негізінде Қазақстанды әлемнің барлық басқа елдерінен ерекшелендіретін бренд құру қажет [6].

Ұлттық бренд әр кластердің дамуына серпін береді және жылдар бойы қалыптасқан имиджді сақтай отырып, тұтынушының оң қабылдауы үшін қажетті серпімділік береді. Ұлттық бренд құрал ретінде табиғи, кадрлық, қаржылық, инновациялық және интеграциялық әлеуетті пайдалануды барынша арттырады.

Қорытынды

Қорытындылай келе, баяндалған факторларды ескере отырып, Қазақстанның жаһандық өлшемдегі елдік брендингін қалыптастыру мемлекет пен қоғамның проблемасы болып көрінеді. Оны шешу үшін елдің бірнеше тиімді тұжырымдамаларын модельдеу және ұлттық мүдделерге оңтайлы сәйкес келетіндерді анықтау үшін оларды одан әрі бағалау қажет.

Қазақстанның елдік брендингін қалыптастыру перспективалары жеткілікті қолайлы жағдайларға ие. Олардың ішінде Қазақстан халқының тарихи бірегейлігін, көпұлттылығын, өзіндік ерекшелігі мен бейбітшілігін, әлемдік ауқымдағы қазіргі заманғы жетістіктерін атап өткен жөн.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ушаков Д. с. ұлттық туристік индустрия: даму мәселелері. Мәскеу, 2010. - С 362.
2. Жансағымова А. Е. ҚР туристік бизнестің дамуын болжау // [Электрондық ресурс]. Кіру режимі: // <http://repository.enu.kz>.
3. Вахитова Д. өңірлерде туристік инфрақұрылымды дамыту // сарапшы Қазақстан. - 2014. - №7. - 15-16 бб.
4. Жукова М. А. Туризм индустриясы: Ұйымның менеджменті. - М.: Қаржы және статистика, 2011. - 420-дан.
5. Мамышев ж. Туризмдегі серпіліс үшін ҰБТ преференциялары қажет [Электрондық ресурс] / - қолжетімділік режимі: <http://www.kursiv.kz>.
6. Ибраев, қ. Қазақстан әлемде туристік бағыт ретінде іс жүзінде белгісіз // Панорама-2013, №18. – С.36-39.
7. Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің ресми сайты [Электрондық ресурс]. Кіру режимі: <http://www.stat.kz>.

ҚОНАҚ ҮЙЖӘНЕ МЕЙРАМХАНА БИЗНЕСІ

ШЕТЕЛДІК ҚОНАҚ ҮЙЛЕРДЕ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Умирзакова Асель

ҚМБ 20-02 тобының студенті

e-mail: asel.umirzakova@iuth.edu.kz

Қарғабаева Сәуле Төлеуқызы

Э.ғ.к., кафедра меңгерушісі

Түйін. Туризмнің алдында тұрған маңызды мәселелердің бірі – қызмет көрсету және қонақжайлылық. Мақалада қонақжайлылықтың мәні ашылған, сонымен қатар шетелдік қонақүйлерде қызмет көрсету технологиясы, шетелдік туристерге қонақ үй қызметін көрсету ерекшеліктері. Шетелдік қонақ үй бизнесін ұйымдастыруды және қызметкерлерге қойылатын талаптар талданады.

Кілт сөздер: Қонақ үй, қонақжайлылық индустриясы, шетелдік қызмет көрсету процесі, шетелдік қызмет көрсету технологиясы, қызметкерлерге қойылатын талаптар.

Аннотация. Одна из самых важных проблем, стоящих перед туризмом, – это обслуживание и гостеприимство. В статье раскрывается сущность гостеприимства, а также технология обслуживания в зарубежных отелях, особенности предоставления гостиничных услуг иностранным туристам. Анализируется организация иностранного гостиничного бизнеса и требования к персоналу.

Ключевые слова: Гостиница, индустрия гостеприимства, процесс зарубежных услуг, технология зарубежных услуг, требования к персоналу

Annotation. One of the most important issues facing tourism is service and hospitality. The article reveals the essence of hospitality, as well as the technology of service in foreign hotels, features of the provision of hotel services to foreign tourists. The organization of the foreign hotel business and the requirements for employees are analyzed.

Keywords: Hotel, hospitality industry, foreign service process, foreign service technology, employee requirements

Қызмет көрсету – бұл жастықтағы шоколадтар түріндегі мақтаулар немесе келген кезде сәлемдесу сусыны ғана емес. Қонақ жылжымайтын мүлікті интернетте алғаш көргендей, алғашқы әсерлер мен күтулерден қалыптасады (Эдриен Энгист, Booking.com компаниясының өнімді әзірлеу жөніндегі директоры) [1].

Қонақжайлылық индустриясы - бұл миллиардтаған долларлық индустрия, оған көптеген іс-шаралар кіреді, олардың негізгілері қонақ үй бизнесі, туристік қызметтер, іс-шараларды жобалау. Бұл сала тез дамып келе жатқан сала болып табылады. Мұнда негізгі факторлар қызмет көрсету сапасы мен тұтынушылардың қанағаттануы болып табылады. Қонақжайлылық индустриясының бірде-бір мүлкі, егер ол өз сатып алушыларына, атап айтқанда олардың қажеттіліктерін, талаптары мен үміттерін қанағаттандыруға бағытталмаса, алға қадам баса алмайды, сондықтан ұйымның имиджі жақсармайды. Қонақжайлылық индустриясы өніммен салыстыру бойынша қызмет көрсету сипатындағы айырмашылықтарға байланысты өнімдерді шығаратын ұйымдарға қарағанда әртүрлі қиындықтарға тап болады. Қызметтер саласында өнімді сату саласына қарағанда сәтсіздікке ұшырау ықтималдығы жоғары. Қызмет сапасы тұрақты бәсекелестік артықшылықты табудың негізгі факторы ретінде анықталды. Тұтынушылардың қанағаттануы мен сақталуы саладағы басты фактор ретінде танылды.

20 ғасырға дейін қызмет көрсету саласы жалпы алғанда өндіріс сферасынан тыс қалды. Сонымен атақты ағылшын экономисті Адам Смит қоғамның байлығы тек өнімді еңбекке – материалдық игіліктерді жасау жұмысына байланысты екенін тікелей көрсетті. Қызмет көрсету саласының өнімсіздігі туралы бұл көзқарасты маркстік саяси экономия, содан кейін кеңестік статистика қабылдады. (Адам Смит қазіргі экономикалық теорияның негізін қалаушылардың бірі).

Түркиядағы қонақ үй бизнесі өте тартымды. Теңіз жағалауы мен дамыған туристік инфрақұрылым қонақтардың тұрақты ағынын қамтамасыз етеді, бұл қонақ үй иелеріне тұрақты табыс әкеледі. Түркияда туризмнің дамуына, сондай-ақ онымен байланысты қызмет салаларына, ең алдымен мейрамхана мен қонақ үй бизнесіне үлкен мән беріледі. Қонақ үй бизнесіне қаржы салу әлемнің әртүрлі елдерінен келген инвесторлар үшін өте тартымды көрінеді.

Қонақ үйдегі қонақтарға қонақ үйге келу кезеңінен бастап түпкілікті шығуға дейін қызмет көрсету тәртібі циклдік болып саналады: нақты қадамдарды кезекпен қайталау. Қонақтарға қызмет көрсетудің ұқсас циклі - бұл тапсырыс беруші қолданғысы келетін, белгілі бір дәйектілікпен және ұсыну кезеңімен ұсыныстардың бірыңғай қарапайым жиынтығы. Осы ұсыныстардың кез-келгенінің артында көрсетілген әрекеттер мен ережелердің тұтас жүйесі бар, қонақтардың адалдығын арттыру үшін мінсіз орындалуы керек, демек, пайданың артуы. Ұсыныстардың тізімі мен мөлшері әр түрлі болуы мүмкін, бірақ негізгі шекаралар әрдайым белгілі бір тәртіпте сақталады.

Жалпы, қонақүйдегі сатып алушыларға қызмет көрсету 4 қадамды қамтиды:

- қонақ үйге келгенге дейін (бөлмені брондау, алдыңғы төлем);
- келу қонақ үйі, жаңа қонақты тіркеу және орналастыру;
- тұру процесінде қонаққа қызмет көрсету;
- қонақ үйден шығу, қайтымсыз төлемді қамтиды.

Сатып алушылардың жекелеген санаттарына қызмет көрсету ерекшеліктері. Қонақ үйде VIP қонақтар қызметін ұйымдастыру. Бірақ бірлескен процедуралар мен стереотиптер қонақтардың әр санаты үшін тұрақты түрде сақталады, қонақ үйдегі VIP клиенттер қызметі әлі де қызығушылықты арттырады. Өте маңызды тұлғалар (Very Important Persons) - бұл үлкен саяси функционерлер немесе бизнесмендер, таныс өнер функционерлері және басқа

да беделді адамдар болуы мүмкін. Осыны есептегенде, осы санаттағы кезеңмен қонақүйдің тұрақты сатып алушылары кіруге барлық мүмкіндіктерге ие, бұл оған маңызды табыс әкеледі. Қонақтардың ұсынылған санатындағы үздіксіз-бұл қызмет сапасына жоғары сұраныс, қосымша, көбінесе қымбат ұсыныстарға қажеттілік және ең жоғары төлем қабілеттілігі.

Жоғары деңгейдегі қонақүйдегі VIP қонақтар қызметі көбінесе жеке, әдейі жасалған процедураларға бағынады. Қонақтың қонақ үйде болуынан барлық күтулері сатылуы керек. Ұсыныстар ғана емес, сонымен қатар барлық ұсақ-түйектер қызметтің халықаралық эталонының ең жоғары деңгейіне жауап беруі керек. Бірақ көмекші қиындықтарға назар аудармай, қонақүйдегі VIP клиенттермен жұмыс экономикалық және имидждік пайданы білдіреді: олар қазіргі уақытта маңызды табыс әкеледі, сонымен қатар қонақ үйдің киімін өз өмірімен механикалық түрде арттырады. Тұтастай алғанда, бүкіл персонал қонақтың белгілі бір мәртебесін және оның маңыздылығын көрсете отырып, өздерін белгілі бір жолмен өндіруге міндетті.

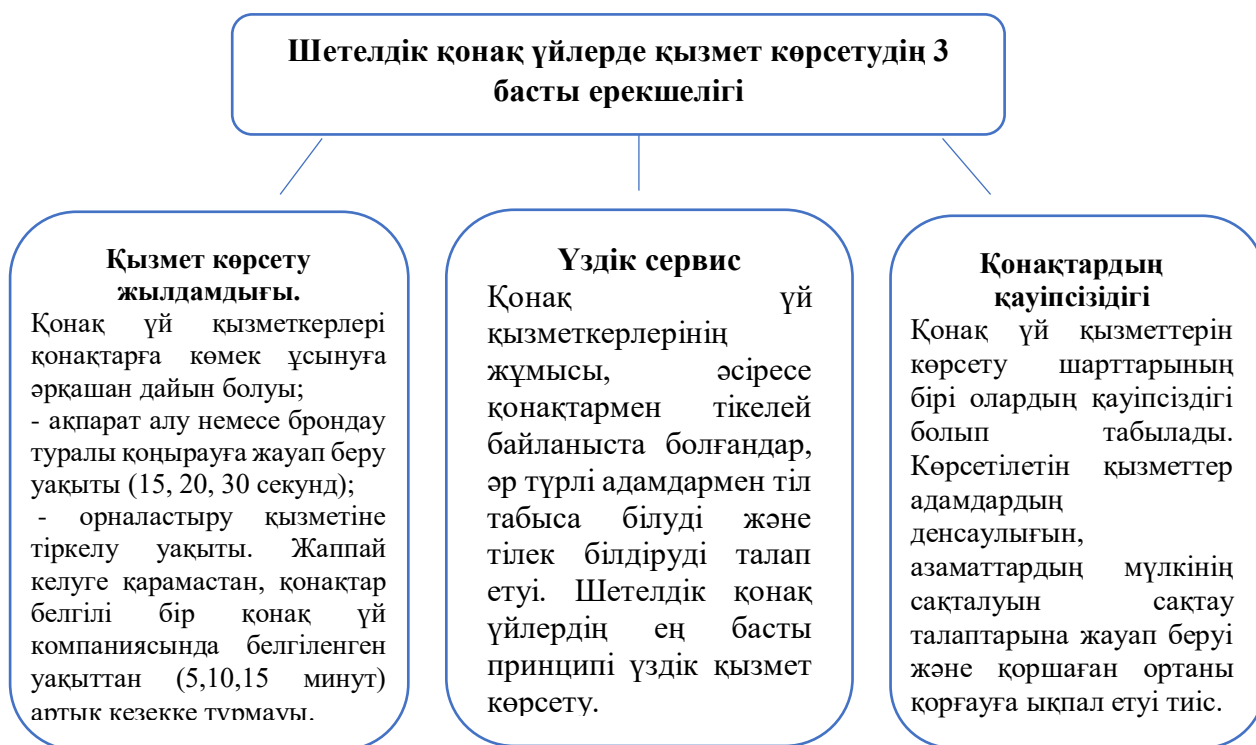
Қонақ үйдегі шетелдік қонақтарға қызмет көрсету. Әдетте, қонақүйлер шетелдік қонақтардың болу процесінде өзіндік ерекшеліктерді қарастырмайды. Бұл тек шет тілдерін білуге ғана қатысты емес (бірақ қазіргі уақытта Британдық тілді еркін меңгеру – өзін-өзі құрметтейтін кез-келген қонақ үйдің әкімшісі үшін ыңғайлы). Бірақ тілдік даралықтардан басқа, ұсынылған қонақтар санаты белгілі бір мәдени ерекшеліктерді, тамақтануды қалауды немесе нөмірлерге сұраныстарды, қызметкерлермен қарым-қатынас кезінде басқа үміттерді игере алады. Егер қонақ үй шетелдік сатып алушыларды өз мойнына ала бастаса, онда ол осы жағдайларда жеке көмекші процедураларды құруы керек. Барлық ақпарат: тақтайшалар, белгілер, индекстер, диеталар, барлық ұсынылған мәтіндік материалдар тілдердің ең ықтимал санына аударылуы керек. Егер бұл мүмкін болса, қонақүйдегі шетелдік қонақтардың қызметін менеджер тіл білімімен және соған сәйкес сатып алушының тілінде орындауға міндетті [2].

"Rixos Downtown" қонақ үйі, басқа қонақ үйлер сияқты, әр қонақты қуантуға тырысады. Осыған байланысты бұл қонақүйде шетелдік қонақтар мен еліміздің қонақтарына нақты бөліністер жоқ. Бірақ шетелдік туристердің тамақтануын ұйымдастырудың ерекшеліктері бар. Шетелдік туристерді тамақтандыруды ұйымдастырудың ерекшеліктері, Тамақтану-шетелдік туристерге көрсетілетін қызметтердің негізгі түрлерінің бірі. Мейрамханаларда, кафелерде және асханаларда олардың ұйымдастырылуы мен қызмет көрсету сапасы олардың саяхат тәжірибесіне байланысты. Шетелдік туристер топтары үшін белгіленген тамақтану режимін сақтау қажет: таңғы ас - 6.30-дан 12.30 – ға дейін, түскі ас - 14.30-дан 16.00-ге дейін, кешкі ас - 19.30-дан 21.00-ға дейін. Туристік фирмалар шетелдік туристердің тамақтануын ұйымдастыру үшін мейрамханалармен және басқа да тамақтандыру кәсіпорындарымен келісім-шарттар жасайды. Шарттарда бөлінген орындардың санына сәйкес қызмет көрсету кезеңі, тамақпен қамтамасыз ету шарттары, күнделікті рационның құны, есептеу шарттары мен тәртібі айқындалады. Жеке туристер үшін залда үстелдердің резерві болуы керек, өйткені олар мейрамхана жұмысының кез келген уақытында келе алады. Оларға мейрамхана мәзірі арқылы тамақ беріледі. Туристерге қызмет көрсету анық, жылдам және таңғы және кешкі ас кезінде - 30 минуттан, түскі ас кезінде - 40 минуттан аспауы керек. осы мақсатта бір даяшыға туристер тобына қызмет көрсету кезінде 10-15 турист, ал жеке - 8 адамнан аспауы керек. Шетелдік туристерге қызмет көрсететін даяшылар өз міндеттерін орындау үшін қажетті көлемде шет тілдерін (ағылшын, неміс, француз) білуі керек. Олар туристерді шет тілінде қарсы ала білуі, жеке туристерге тағамдар мен сусындарды таңдауға көмектесуі, мәзірде көрсетілген тағамдар мен сусындарға сипаттама беруі, қызмет көрсету тәртібіне қатысты сұрақтарға жауап беруі, есептеу тәртібін түсіндіруі, тағамдар мен сусындардың құнын атай білуі керек. Жеке саяхаттайтын туристерге тамақ қолма-қол ақшамен және кейбір шетелдік фирмалардың несиелік карталары арқылы беріледі, олардың тізімі мейрамханада болуы керек. Шетелдік туристерге қызмет көрсетуді жеделдету мақсатында "швед үстелі" ұйымдастырылады. Туристерге арналған мәзір жасалған жағдайларда туристерге таңертең стандартты еуропалық таңғы ас ұсынылады. Мәзірді

жасау кезінде шетелдік туристердің ұлттық талғамы мен тамақтану әдеттері ескеріледі. Туристер тобына қызмет көрсетуді жеделдету үшін алдымен (10-15 минут ішінде) үстелдерге жеміс - жидек, минералды немесе мұзбен қайнатылған су, сондай-ақ нан, тоқаштар, джем, салқын тағамдар, ашытылған сүт өнімдері, тәтті тағамдар қойылады. Алғашқы тағамдар үстелге қойылған фарфордан жасалған арбалармен залға жеткізіледі, туристер сорпаны табақтарға өздері құяды; екінші тағамдар залға табақтарға бөлінеді. Тамақтану ерекшеліктері халықтың тарихи-экономикалық дамуына, елдің географиялық жағдайына, ұлттық әдет-ғұрыптары мен дініне байланысты. Сондықтан шетелдік туристерге мәзір жасау кезінде олардың әдет-ғұрыптарын, ерекшеліктері мен тамақтану режимін зерттеу қажет. Сонымен, мұхиттар мен теңіздермен шектесетін елдердің мәзірінде балық пен теңіз өнімдері, ал теңізден алыс елдердің ұлттық тағамдарында мал шаруашылығы мен орман шаруашылығы өнімдері маңызды орын алады. Шетелдік туристерді тамақтандыруды ұйымдастырған кезде әлемнің барлық елдеріндегі адамдардың көпшілігі күніне үш рет тамақтанатынын есте ұстаған жөн. Көптеген елдерде таңғы ас жеңіл (Англия, Италия, Франция және т.б.). Бірқатар елдерде (Англия, АҚШ, Франция, Канада және т.б.) екінші таңғы ас (ленч) қабылданды. Уақыт өте келе ол біздің түскі асымызға сәйкес келеді, бірінші тағамдардың жоқтығымен ерекшеленеді, жеңіл тағамдардан, екінші тағамдардан, десерттен тұрады. Түскі ас біздің кешкі асқа сәйкес келеді және жеңіл тағамдар, сорпа, ыстық тағам, десерт және қара кофені қамтиды. Бірақ Польшадан келген туристер таңғы асты жақсы көреді, Венгриядан - жеңіл түскі ас. Поляктар, итальяндықтар үшін жеңіл кешкі ас, ал венгрлер, чехтер, ағылшындар, француздар үшін тығыз кешкі ас болуы керек. Сондай-ақ, еуропалықтар тамақтану кезінде минералды немесе жеміс суын ішетінін, ал жапондар мен корейлер көбінесе минералды суды пайдаланбайтынын ескеру қажет.

Кесте-1. Шетелдік қонақ үйлерде қызмет көрсетудің 3 басты ерекшелігі

Түркияда туристерді орналастыру үшін барлық қажетті жағдайлар бар. Негізгі туристік орталықтар көптеген қонақүйлерде, пансионаттарда, жағалаудағы кемпингтерде тұруды ұсынады. Түркияға келген туристердің жалпы санының 22 - сі ТМД елдеріне, 15-і Германия мен Румынияға тиесілі. Қалған туристер Болгария, Израиль, АҚШ, Греция, Югославия, Иран, Ұлыбритания, Франция сияқты елдерден келді. Түркияның Анталия, Кемер, Белек, Сиде, Алания, Бодрум сияқты негізгі курорттық аймақтарында көптеген

қонақ үйлер, қонақ үйлер, әртүрлі сыныптар жұмыс істейді және әртүрлі ерекшеліктерімен ерекшеленеді. Бірақ қонақ үй санатына қарамастан, мейлі ол 5 жұлдызды люкс қонақ үйі болсын немесе кәдімгі түрік 3 жұлдызды болсын, қызмет әлі де жаман емес. Негізінен бұл қонақ үйлер келесі критерийлер бойынша ерекшеленеді:

- қонақ үй аумағындағы бассейндер санынан;
- қонақ үйдің жалпы аумағынан;
- қосымша (ақылы/тегін) қызметтерді ұсынудан және т. б. [3].

Кесте - 2. Шетелдік қонақ үйге келген қонақтардың келу статистикасы «Rixos Downtown»

Шетелдік қонақ үйге келген қонақтардың келу статистикасы Rixos Downtown (07.07.2022 – 30.08.2022)			
Елдің атауы	Барлығы	Демалу	Іскерлік
Біріккен Араб Әмірліктері	6300	5125	1175
Ресей Федерациясы	4670	4200	470

2-кестенің жалғасы

Ұлыбритания	3980	3580	400
Израиль	3750	3550	200
Германия	2756	2600	156
Қазақстан Республикасы	350	200	150
Қырғызстан Республикасы	325	225	100
Rixos Downtown статистикасын талдау негізінде автормен жасалған			

Маусымдық ерекшеліктері. Ресейден туристер Түркияға сәуірден қазан айына дейін келеді. Бірақ түрік Қонақ үйлері жыл бойы жұмыс істейді және қыс айларында да жақсы толтырылады. Қыста мұнда негізінен егде жастағы еуропалықтар келеді. Қыс айларында көптеген қонақтар теннис корттары мен Гольф алаңдары бар қонақүйлерді қызықтырады, оларда үлкен турнирлер өтеді.

Инфрақұрылым түрік қонақ үйлерінің ең көп шоғырлануы жағалау бойында, теңізден 150-200 м қашықтықта байқалады. Теңіз жағасында орналасқан қонақ үйлердің өз жағажайлары бар, қалғандарында қонақтарға арналған үлкен бассейндер бар. Демалушыларға қолшатырлар, шезлонгтар, сүлгілер және басқа да жағажай керек-жарақтары тегін беріледі.

Қызмет көрсету. Туристік бизнес түрік экономикасының басым бағыттарының бірі болып табылады, сондықтан барлық қонақ үйлер қонақтарды барынша қуантуға тырысады. Мұнда тіпті үнемді қонақүйлерде де жайлы демалу үшін қажет нәрсенің бәрі бар: жайлы бөлмелер, сумен жабдықтау, мінсіз тазалық және ресепшендегі орыс тілді қызметкерлер.

Қорытындылай келе, қонақ үй нарығының өзіндік ерекшеліктері бар, қонақ үй қызметі – бұл ерекше өнім. Іс жүзінде жылжымайтын мүлікпен айналысу керек. Қонақ үй бөлмесін сату кезінде бір жерден екінші жерге жылжыту мүмкін емес. Шын мәнінде,

нөмірдің өзі сатылмайды, бірақ оны белгілі бір уақытқа жалға алынады. Қызмет көрсету сапасын арттыру қонақ үйде қызмет көрсетудің ұтымды салынған және реттелген технологиясы - бұл қонақ үй бизнесіне тікелей инвестиция, өйткені олар қонақтардың қайта келуі кезінде де, жаңа қонақтарды тартатын ұсыныстар мен оң пікірлер болған жағдайда да өз жемісін береді. Бірақ кез-келген тәртіп пен кез-келген жүйені әрдайым қайта қарап, жақсарту керек екенін ұмытпауымыз керек. Уақыт үнемі алға жылжиды және кешегі стандарттар сіздің бүгінгі клиенттеріңізге сәйкес келмеуі мүмкін.

Қонақжайлылық туризм индустриясында жоғары бағаланатын қасиет болып табылады, себебі ол шет елде саяхаттаушыларды жылы шыраймен қарсы алуды және қонақ күтуді білдіреді. Қонақ үй индустриясы әлеуметтік саланың маңызды элементі болып табылады, сонымен қатар қоғамдық өндірістің тиімділігін арттыруда және сәйкесінше халықтың өмір сүру деңгейінің өсуінде үлкен рөл атқарады.

Жоғарыда көрсетілген кестелер бойынша Қазақстандағы қонақжайлылық индустриясы шетелдік қонақ үй индустриясы секілді қарқынды дамуда. Оған мысал, жоспарлы экономика кезеңінде қонақ үй шаруашылығын жүргізу тек мемлекет тарапынан арнайы талаптар мен шарттар бойынша ғана жүргізілуі. Сондай-ақ, әлемдік деңгейдегі атауы брендке айналған «Hilton Garden Inn», «Radisson SAS Astana», «Rixos», секілді қонақ үйлердің ашылуы шетел туристерінің арасында Қазақстанның «сыртқы имиджін» қалыптастыруда маңызды рөл атқаратындығын атап өтерлік жайт. Сонымен қатар, шетел инвесторларының тікелей қолдауымен ашылған қонақ үйлер халықаралық стандарттаға негізделіп қызмет атқаратын ескерсек, бұл қонақ үйлер сырттан келетін туристтердің қойған талаптарына сай келеді.

Ең жақсы қонақүйдегі ең арзан бөлме, арзан қонақүйдегі ең жақсы бөлмеден жақсы (Акио Морита) [4]. Жалпы айтқанда, арзан қонақүйдегі ең жақсы бөлмеде тұрақтағанға қарағанда, атағы бар қонақүйдің ең арзан бөлмесінде тұрақтаған артық. Себебі, біз өзімізді сыйлап, өзімізге жайлы өмір жасамасақ, бізге оны ешкім жасамайды. Адам өз-өзін сыйлай білуі керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. <http://prohotelia.com/2016/12/guest-review-booking-com/> ;
2. https://studwood.net/1028961/turizm/analiz_organizatsii_gostinichnogo_biznesa_turtsii ;
3. <https://wiki.otelms.com/ru/post/hotel-guest-service/> ;
4. <https://citaty.su/citaty-akio-morita> .

ИННОВАЦИИ И ТЕХНОЛОГИИ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ

Алиаскаров Акжол

Студент группы ГРБ-21-02

e-mail: alikaskarov.akjol@iuth.edu.kz

Ахметова Камшат Исмагуловна

К.э.н., ассоц.профессор

Аннотация. Материал статьи раскрывает важность инновационных технологий на рынке гостиничных и ресторанных услуг в настоящее время. Гостиничные предприятия и предприятия общественного питания — важная часть функционирования экономики в современном мире. Данная статья раскрывает важность индустрии гостеприимства и туризма в развитии современной экономики и бизнеса. Также важность туризма, как социально-экономического механизма управления организационно-технологическими показателями.

Ключевые слова: Гостиничный бизнес, инновации, технологии, предприятия индустрии гостеприимства, услуга, гостинично-ресторанная сфера, гость, отель, клиент.

Түйін. Мақала материалы қазіргі уақытта қонақүй және мейрамхана қызметтері нарығындағы инновациялық технологиялардың маңыздылығын ашады. Қонақ үй және қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары қазіргі әлемдегі экономиканың маңызды бөлігі болып табылады. Бұл мақала заманауи экономика мен бизнесті дамытудағы қонақжайлылық пен туризм индустриясының маңыздылығын ашады. Сондай-ақ туризмнің ұйымдастырушылық-технологиялық көрсеткіштерді басқарудың әлеуметтік-экономикалық механизмі ретіндегі маңыздылығы.

Кілт сөздер: Қонақ үй бизнесі, инновациялар, технологиялар, қонақжайлылық индустриясы кәсіпорындары, қызмет көрсету, қонақ үй және мейрамхана индустриясы, қонақ, қонақ үй, клиент.

Annotation. The material of the article reveals the importance of innovative technologies in the market of hotel and restaurant services at the present time. Hospitality and catering enterprises are an important part of the functioning of the economy in the modern world. This article reveals the importance of the hospitality and tourism industry in the development of the

modern economy and business. Also the importance of tourism as a socio-economic mechanism for managing organizational and technological indicators.

Key words: Hotel business, innovations, technologies, hospitality industry enterprises, service, hotel and restaurant industry, guest, hotel, client.

Гостиничный бизнес — играет важную роль, в становлении экономики и бизнеса. На данном этапе сфера гостеприимства и туризма является самой уязвимой по отношению к конкуренции. Количество туристов с каждым годом растет, а, следовательно, возникает большая необходимость в размещении гостей в отелях с соответствующим уровнем сервиса. Отелям приходится вступать в борьбу за клиента, соревнуясь в уровне сервиса и в ассортименте оказываемых услуг.

Новшества в индустрии гостеприимства — это нововведения, увеличивающие конкурентоспособность предприятия. Такие решения должны либо улучшать качество удовлетворения существующей потребности гостей, либо создают услугу, удовлетворяющую желание, ранее не удовлетворявшееся. Существует несколько целей инновационной деятельности. Разрабатываются и внедряются новые продукты для туристов, ресторанов, отелей. Вводятся в использование современные технические устройства. Новые технологии применяются при строительстве гостиничных комплексов или эксплуатации различных материалов. Не использовавшиеся прежде решения появляются и в сфере управления качеством услуг, маркетинге.

В данной работе мы подробно разберемся и дадим характеристику основным инновациям в гостинично-ресторанной сфере. Проанализируем основные инновации в мировых гостиничных сетях. Сделаем вывод: — Для чего же все-таки нужны инновации в гостинично-ресторанном бизнесе? Развитие инновационных технологий в индустрии гостеприимства стремительно растет. Перед специалистами в гостиничном хозяйстве поставлены задачи: привлечь как можно больше постоянных клиентов, при этом получить прибыль от данных услуг, а также завоевать себе постоянных клиентов. Достичь таких поставленных перед собой задач, без внедрения инновационных технологий практически невозможно. Соперничество за каждого гостя, требует от отелей и гостиниц совершенствоваться в технологиях [1].

Инновационные технологии в гостиничном бизнесе необходимы для увеличения прибыли, получаемой собственником. Такие решения позволяют привлечь в отель большее количество отдыхающих, вызвать интерес у тех групп населения, которые в прошлом не обращались к услугам гостиницы. Кроме того, подобные обновления нужны, чтобы не дать конкурентам переманить постоянных гостей. Данный вид инвестиций позволяет улучшить качество обслуживания. Придется потратить деньги на приобретение оборудования или обучение персонала. Однако в будущем поток отдыхающих увеличится, больше станет выручка, затраты окупятся [2].

Методы

В гостиничной деятельности новшеств примеры могут быть приведены для разных сфер. Более удобным можно сделать бронирование номеров. Возможность выбрать номер и оплатить проживание в нем может предоставляться в интернете. Специальная система резервирования позволит выбрать подходящую комнату, временной промежуток, укажет цены. Кроме того, удобна возможность на некоторое время закрепить за собой номер, отложив оплату на более поздний срок. Повысить эффективность системы управления гостиничным комплексом помогают программы, приложения для компьютеров. К специальной сети, содержащей все необходимые данные, подключают каждого сотрудника. Это позволяет получить доступ к информации тогда, когда возникает надобность, своевременно отреагировать на любые изменения, касающиеся продаж, бронирования. Управление электричеством также стало хорошим новшеством. Подача электроэнергии в номер прекращается, когда карточку достают из специальной ниши. Это позволяет не только экономить, но и предотвращать пожары, порчу техники, которые могут возникнуть из-за невнимательности отдыхающих [3].

Исследование

1) Информационные технологии: на сегодняшний день компьютеры поглотили нашу жизнь, мы уже не представляем, как это прожить день и не проверить электронную почту или же, не посмотреть новости в интернете. В гостинично-ресторанной сфере важность инновационных процессов объясняется тем, что современные компьютерные технологии делают процесс обслуживания в гостинице быстрее. Например, на стойке приема и размещения гостей есть компьютеры с программами для быстрой регистрации и заселения гостей в номер, также принтеры, факсы и сканеры. В ресторанах или на барах в гостиничных комплексах существуют удобные программы для вбивания заказа и расчета с гостями, например (R-keeper, Micros) (рисунок-1-2).

Рисунок - 1. Терминал для вбивание заказов Рисунок – 2. Программа упрощения работы.)

2) Тенденция в настоящее время — это привлечение гостей в рестораны, для показа теплан-шоу, когда на глазах у изумленной публики повар виртуозно создает какое-нибудь фирменное блюдо. Но как бы ни было увлекательным представление, нравится это далеко не всем. Технологический прогресс предложил и теплан-инновации ресторанного бизнеса: рядом с рабочим местом повара на кухне устанавливаются камеры, а по монитору на столике за его действиями наблюдают лишь те посетители, кому это интересно.

3) Интерактивное меню — позволяет гостям ресторана самим делать заказ, что является достаточно удобным процессом. Гостю, не приходится ждать пока официант освободится и сможет подойти к нему. Исходя из общественного мнения, клиентам нравится такое новшество в работе большинства предприятий питания. в ожидании заказа можно поиграть в игры, почитать новости, посмотреть статьи в Интернете. Сенсорный стол или touch стол – это мультитач устройство с сенсорной поверхностью. Его основное назначение – применение в заведениях общественного питания (кафе и ресторанах) для автоматизации процессов заказа и для того, чтобы чем-то занять клиента в период ожидания заказанных блюд и напитков (рисунок-3-4).

Рестораторам известно, что большинство проблем и конфликтов в ресторанах исходит отофициантов: клиентам часто приходится их ждать, для того, чтобы сделать заказ, получить счет или меню. Сенсорные столы в кафе и ресторанах решают эту проблему.

Рисунок - 3. Сенсорный стол

Рисунок – 4. Сенсорный стол

4) Изобретение QR-кода-двухмерного штрих-кода — открыло новые неограниченные возможности для online взаимодействия компаний и потребителей. В маленьком ярком квадратном лабиринте QR-кода можно с помощью смартфона отсканировать все известные инновации ресторанный бизнеса. В ярком квадратике можно сканировать историю ресторана, происхождение, возраст, авторство уникальных деталей интерьера и картин, а также меню блюд и напитков (рисунок-5).

Рисунок – 5. QR код

5) Достаточно популярной инновационной технологией стал интерактивный бар, представляющий собой встроенную в барную стойку информационно-развлекательную систему. Фактически, речь идет об интерактивном экране, служащем для отображения видеоэффектов, характер и интенсивность которых продиктованы наличием предметов на стойке и человеческим поведением. Технология делает все для развлечения клиента и удержания его у бара как можно более продолжительный срок.

6) Создание специальных приложений для ресторана, потребует более крупных затрат (нужно будет как минимум оплатить работу программиста), но в то же время владельцам не нужно будет самостоятельно приобретать какую-либо технику. Приложение может быть загружено из любых доступных источников в гаджет посетителя, и с его помощью он сможет забронировать столик, выбрать вино или другой напиток, узнать о новинках. В ряде случаев такие приложения можно строить в режиме игры.

7) В некоторых гостиницах Японии, теперь гостей вместо живых портье, встречают электронные роботы. Конечно, регистрация проходит быстро, но данная инновация пока находится на ступени разработке, т. к. не все согласны, что роботы могут заменить живое общение людей [4].

Заключение

В настоящее время инновационная активность невысока. Поскольку только все гостиничные сети которые есть в Казахстане имеют инновационные технологии кроме наших. Инновационный процесс охватывает все сферы и отрасли, а сами проекты, которые разрабатываются и внедряются в том или ином регионе, затрагивают всё большее число людей. Правительство последовательно проводит политику формирования инновационной инфраструктуры в стране. Технологические инновации в гостеприимстве направлены на улучшение качества предоставляемых услуг, то есть на повышение комфортности клиента, туриста, а также на оптимизацию затрат на деятельность предприятия гостеприимства. Всё это позволяет добиться улучшения показателей организации, что в свою очередь повышает конкурентоспособность и привлекательность в глазах потенциального клиента.

Использованные литературы:

1. Инновационные технологии в гостиничном бизнесе <https://viafuture.ru/katalog-idej/innovatsii-v-gostinichnom-biznese> [1];
2. Сокирская, Н. В. Инновации в гостиничном и ресторанном бизнесе / Н. В. Сокирская, К. И. Павличук. — URL: <https://moluch.ru/archive/311/70282/> [1];
3. Гареев, Р. Р. Инновационные методы стимулирования спроса в индустрии гостеприимства и туризма / Р. Р. Гареев. — 18118. — Москва, 2019[1];
4. Никольская, Е. Ю. Управление лояльностью в сфере гостиничных услуг/Е. Ю. Никольская, В. Э. Бек. Сборник научных статей по итогам международной научно-практической конференции 20–21 ноября 2015 г: Инновации в формировании стратегического вектора развития фундаментальных и прикладных научных исследований, Санкт-Петербургский институт проектного менеджмента, 2015 [2];
5. Кулибанова, В. В. Сервисная деятельность / В. В. Кулибанова. — 1-е изд. — Санкт-Петербург: Москва, 2019[3];
6. А. В. Сорокина Организация обслуживания в гостиницах и туристских комплексах / А. В. Сорокина —1-е изд. — Альфа-М: Москва, 2013 [3];
7. Котлер, Ф. Маркетинг. Гостеприимство. Туризм / Ф. Котлер, Дж Боуэн, ДЖ Мейкенз. — 6-е изд. — Москва: Юнити-Дана, 2016 [3];
8. Кухто А.А. Инновации в сфере гостеприимства и туризма // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2019. № 7 URL: <https://ekonomika.snauka.ru/2019/07/16662> [4]/

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УТИЛИЗАЦИИ ОТХОДОВ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ И МЕТОДЫ ИХ ПОНЯТИЯ

Шакиржанова Мамлакат

Студентка группы ГРБ 21-02

Email.ru: shakirjanova.mamlakat@iuth.edu.kz

Ахметова Камшат Исламагуловна

К.э.н., ассоц.профессор

Аннотация. Материал статьи раскрывает важность экологического менеджмента в гостиничном и ресторанном бизнесе. Данная статья раскрывает откуда появилось понятие экологического аудита, дает пример на отеле, а также политику в отношении отходов, основанную на методах регулирования качества отходов.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, менеджмент, экологическая среда, отходы, зеленая тема, пластиковые товары, моющие средства, ИСО, снижение энергопотребления, эко-френдли, методы устранения, экологическая угроза.

Түйін: Мақала материалы қонақ үй мен мейрамхана бизнесінде экологиялық менеджменттің маңыздылығын ашады. Бұл мақала экологиялық аудит ұғымының қайдан шыққанын ашады, қонақүйде мысал келтіреді, сонымен қатар қалдықтардың сапасын реттеу әдістеріне негізделген қалдықтарға қатысты саясат.

Кілт сөздер: қонақ үй бизнесі, менеджмент, экологиялық орта, қалдықтар, жасыл тақырып, пластикалық тауарлар, жуғыш заттар, ИСО, энергияны тұтынуды азайту, экофрендли, жою әдістері, экологиялық қауіп.

Annotation. The article reveals the importance of environmental management in the hotel and restaurant business. This article reveals where the concept of environmental audit came from, gives an example of a hotel, as well as a waste policy based on waste quality management methods.

Keywords: hotel business, management, ecological environment, waste, green theme, plastic goods, detergents, ISO, reduction of energy consumption, eco-friendly, methods of elimination, environmental threat.

Все отели, даже самые маленькие, наносят ущерб окружающей среде. Учитывая, что они:

- Потребляют сырье, воду, энергию для обслуживания туристов;
- Используют вредные вещества (такие как CFC-хлорфторуглерод, используемый для холодильников, или отбеливатели на основе хлора);

- Образуют отходы и производят сточные воды и выбросы загрязняющих газов;
- Многие из приобретенных продуктов оказывают воздействие на окружающую среду в связи с их производством, использованием и утилизацией.

Экологический аудит - одна из важнейших составляющих экологического менеджмента, которая подразумевает под собой проведение независимых проверок деятельности предприятия с целью оценки его соответствия природоохранному законодательству. Немаловажной частью экологического аудита является разработка ряда рекомендаций по снижению потенциального и фактического негативного влияния организации на окружающую среду.

Системы экологического менеджмента стали активно проникать и в такую, казалось бы, экологически благополучную сферу деятельности, как гостиничный бизнес. Руководство многих отелей, осознав необходимость усовершенствования природоохранных мероприятий, приняло экологическую политику и экологические программы. За последнее десятилетие в работе гостиничных предприятий произошел заметный сдвиг в сторону большего соответствия экологическим императивам. С серьезными инициативами выступили владельцы отелей, решившие пересмотреть планировку своих гостиничных комплексов и сократить энерго- и водопотребление, а также стремящиеся сократить объемы производимого мусора.

Свыше десяти лет назад в мировой гостиничной индустрии появилась концепция экологического номера (EcoRooms). В 1995 г. эту идею предложила американская компания Green Suites International. Но в то время подобная концепция не была воспринята рынком. Возможно, причиной тому была и недостаточная «экологическая» сознательность гостиничного бизнеса, и неготовность потребителей к подобному продукту. По мнению одного из ведущих авторов экологического портала для гостиничной индустрии Green Lodging Гленна Хасека, сегодня все большее количество владельцев и операторов отелей считают достаточно перспективной стратегией EcoRoom. Она ориентирована на продвижение на рынке гостиничного продукта для тех потребителей, которые сознательно делают выбор в пользу экологически дружественных технологий.

Исследования и опросы социологов ярко способствуют продвижению экологических идей в сфере гостиничного хозяйства. Анализ производственной деятельности экоотелей, проведенный рядом ученых и практиков показал, что использование в работе гостиниц новых экологических методов позволяет сократить потребление электроэнергии до 25%, а воды - до 30%. Однако в применяемые в работе технологии средства размещения должны включать комплексные вопросы: от планирования и закупок продовольствия и инвентаря до экологической утилизации твердых бытовых отходов и экологической просветительной работы. Людей беспокоят экологические проблемы окружающей среды. Они, в своем большинстве, согласны доплачивать за безопасность. Кроме того, внедрение современных экологических направлений в отелях позволяет привлечь состоятельных клиентов, и главная положительная сторона в том, что дополнительные затраты гостиничных предприятий компенсируются за счет посетителей. Гостиничный бизнес просто вынужден становиться экологичнее в стремлении привлечь большее число клиентов, ведь люди становятся более требовательными в вопросах экологии.

Согласно точке зрения маркетинговой политики - «зеленая тема» является одним из высокодоходных способов выделиться среди немалого числа конкурентов. Все вышесказанное подчеркивает, что проблема, рассматриваемая в данной работе, актуальна и социально значима.

В некоторых странах отели, борющиеся за чистоту окружающей среды, имеют эко-маркировку - знак, по которому посетители могут определить, является ли отель экологически ориентированным.

Методы

«Зеленый ключ» является международным знаком качества, присуждаемым отелям за достижения в области защиты окружающей среды. Для того чтобы получить такой

сертификат, гостиница должна соответствовать пятидесяти обязательным критериям и еще целому ряду рекомендуемых.

Отели Radisson Астана и Park Inn by Radisson Астана (работают под управлением гостиничной компании Rezidor Hotel Group) стали первыми в Казахстане обладателями престижного сертификата «Зеленый ключ». Международный сертификат подтверждает соответствие отелей мировым экологическим стандартам. В преддверии мировой выставки ЕХРО 2017, которая прошла в столице Казахстана, эта награда стала очень символическим и актуальным достижением для всех сотрудников отелей. Забота об окружающей среде в наши дни является очень актуальным вопросом, поэтому получение «Зеленого Ключа» доказывает бережное отношение отелей Radisson Астана и Park Inn by Radisson Астана к природе.

Данный сертификат представляет собой независимое признание успехов отелей в сфере экономии энергии и воды, управления отходами, экологического менеджмента, вовлеченности персонала и гостей.

К примеру, возьмём один из самых экологичных отелей известной компании отелей Hilton, признанных по стандарту ISO 50001.

Для начала, Hilton (сокр.: HLT) – ведущая глобальная гостиничная компания с портфелем из 14 брендов мирового класса, включающая более 5400 объектов недвижимости с почти 880 000 номеров в 106 странах. Hilton стремится стать одной из самых гостеприимных компаний в мире, предоставляя исключительные впечатления в каждом отеле каждому гостю каждый раз.

Расходы на электроэнергию являются вторыми по величине эксплуатационными расходами отеля. Представители Hilton добились значительного снижения энергопотребления благодаря недорогим, высокоэффективным мерам и сертификации по стандарту ISO 50001.

Экономия ресурсов и оптимизация расходов превращаются в инструменты конкурентной борьбы, так как при выборе отеля современные клиенты, в качестве ключевого критерия, рассматривают наличие у средства размещения экологического сертификата. Объекты гостеприимства, поддерживающие «зеленое» движение, остаются в приоритете.

Среди инновационных решений, применяемых в гостиничном хозяйстве, выделяют такие, как:

- применение регуляторов на водных кранах, что позволяет снизить потребление воды до 17%;
- использование экологически чистых моющих средств для уборки помещений (при этом уборка одного номера обходится дешевле до 10 раз);
- использование одноразовых упаковок из картона (важно снизить потребление пластиковых пакетов до минимума);
- использование косметических средств с дозаторами (в сравнении с одноразовой упаковкой 1 мл средства с дозатором обходится дешевле до 57%);
- отсутствие номеров для курящих;
- использование энергосберегающих ламп;
- разделение ТБО перед их сдачей на переработку;
- установка специальной аппаратуры для экономии электроэнергии;
- закупка продуктов с эко-маркировкой и продуктов локального производства.

Исследование

Основой для создания «экологичной» гостиницы является стремление максимально использовать природные ресурсы и натуральные материалы для того, чтобы не загрязнять атмосферу. Одной из таких особенностей экологичных отелей является использование альтернативных источников энергии. Зачастую в качестве таковых выступает солнце (солнечные батареи), ветер, вода и другие. Вот некоторые преимущества, возникающее при замене обычных бытовых ресурсов.

· Замена люминесцентной лампы на энергосберегающую позволяет не только снизить количество потребляемой энергии, но и приводит к снижению уровня загрязнения окружающей среды.

· Выключение из электросети приборов позволяет сэкономить до 40 ватт электроэнергии в сутки, что также значительно отражается на состоянии окружающей среды.

- Использование стеклопереработки. При переработке стекла, уровень загрязнения воздуха уменьшается на 20%, а уровень загрязнения воды на 50%;

- Минимальное использование бумажных салфеток и полотенец;

- Рациональная корректировка температуры. При использовании кондиционера каждый градус может сэкономить до 10% электроэнергии.

Существуют также меры, предпринимаемые для охраны окружающей среды, помогающие информировать своих гостей.

Так, некоторые предприятия принимают политику в отношении отходов, основанную на шести принципах (методах) регулирования количества отходов, которые являются частью системы экологического менеджмента:

1) *Снижение использования.*

Например, отказ от индивидуальной упаковки продуктов (джем, сливки) там, где это оправдано, скажем, в ресторанах, кафе, т.е. там, где есть их большой расход. Помимо экологических эффектов, это приносит еще и экономическую выгоду: чем меньше упаковочных материалов, которые в итоге оказываются на свалке, тем меньше стоимость продукции.

2) *Переработка.*

Переработка отходов является одним из основных методов предотвращения их накопления в окружающей среде. Переработке подвергается большинство отходов. Этот метод оказывается достаточно эффективным, если предпринята проблема сортировки отходов, которую можно осуществлять прямо на предприятиях сервиса и туризма и персоналом, и клиентами, если правильно организовать их сбор.

В качестве примеров можно рассмотреть несколько вариантов имеющихся на сегодняшний день технологий, которые с успехом можно применять на предприятиях туризма, в частности, на базах отдыха, на предприятиях питания.

Так, для переработки пищевых отходов можно использовать промышленный измельчитель - электрический прибор, применяемый для простого и быстрого удаления пищевых отходов, которые без труда измельчаются до однородного состояния и выводятся в систему канализации с потоком воды. Он рассчитан на повышенные нагрузки, предназначен для использования в производственных кухнях. Для баз отдыха наверняка будет интересна идея технологии превращения пищевых отходов в гумус, т.е. в небольшой огороженный участок ямы периодически выбрасываются пищевые отходы для разведения и подкормки дождевых червей, которых потом используют в качестве наживки на крючок. И отходы не загрязняют территорию базы и туристам дополнительная услуга.

Еще одна проблема - засорение поверхности земли пластиковыми бутылками. Для туризма эта проблема особенно злободневна, т.к. пиковые сезоны туристского отдыха приходятся на лето, когда резко увеличивается потребление воды. И если повсеместно не организовать сбор и переработку пластиковой тары, то проблемы могут перерасти в угрозу для окружающей среды: пластиковые бутылки валяются огромными кучами в лесопосадках, ими завалены берега, они плывут по рекам, валяются на остановках общественного транспорта и просто на асфальте улиц городов. Конечно, нужно централизованное решение данной проблемы, но применение гостиницами, торговыми предприятиями, предприятиями питания, базами отдыха даже несложных и недорогих технологических решений поможет заметно изменить ситуацию в лучшую сторону.

Например, использование в общественных местах машины для прессовки пластиковых бутылок объемом от 0,33-2,0 л., путем прокалывания, сжатия (объем бутылки после обработки в машине уменьшается в 3 раза) и сбора их в пакет-контейнер. Загрузка производится по одной бутылке, пробка на бутылке не оказывает влияния на ее сжатие, а

случайно попавшие в машину стеклянные и деревянные предметы, не нанося ей вреда. Кроме того, в машине имеется дополнительное отверстие для независимой загрузки предметов, не требующих прессования (одноразовая посуда).

Вес машины 160 кг, размеры (мм длина-ширина-высота) 900х940х1980, габариты пакета-контейнера (мм) 800х750х1100. В конструкции машины достигнута максимальная простота и минимальная цена среди аналогичных конкурентных аппаратов. Имеет максимальный уровень техники безопасности в эксплуатации и требует минимального обслуживания.

3) Повторное использование.

Использование повторно тары, например, из-под моющих средств в отелях позволит предотвратить образование десятки тонн отходов пластика.

4) Замена.

Этот принцип предусматривает снижение, а затем последовательный отказ от использования моющих средств (в прачечных, в ресторанах, гостиницах и пр.) и систем (напр. кондиционирования), содержащих вредные (напр. хлоросодержащие или фреон) вещества. По мере появления новых технологий, есть смысл заменять старые устаревшие на более современные, экологически безопасные.

Заключение

Кроме экологических проблем в гостиницах и их решения, рассмотренных в данной работе, по нашему общему мнению, было бы интересно изучить в целом экологическую угрозу в мире, которая преследует нас ещё с прошлого столетия. Сейчас же мы живём в том времени, где люди начинают проявлять осознанность, а также ответственность за произведенные ими же отходы, однако не все люди готовы менять свои устоявшиеся привычки и традиции. Эта работа пример того, что не стоит забывать, что в каждой сфере жизнедеятельности возникают отходы, которые портят нашу окружающую среду. В процессе написания работы я открыла для себя, что даже, казалось бы, в гостиничном бизнесе, который на первый взгляд кажется эко-френдли предприятием, имеются огромные выбросы, загрязняющие нашу экологию. И в данной статье я привела самые популярные методы для их устранения. Своей работой я хотела привлечь внимание общественности к проблеме экологии, к разумному и правильному использованию ресурсов нашей планеты, ведь на ней жить нам и нашим потомкам!

Использованная литература:

1. Алексеева М.А. Анализ проблемы ресурсного обеспечения развития туристско-рекреационного комплекса России (на примере региона Кавказских Минеральных Вод) // Университетские чтения ПГЛУ. 2014. Ч. XII. С. 58-63.
2. Ефимов А.В. Необходимость образовательной деятельности в развитии экологического туризма // Университетские чтения ПГЛУ. 2015. С. 48-52.
3. Кольчугина Т.А. Анализ экологической обстановки и меры по сохранению экобаланса территории Кавказских Минеральных Вод // Университетские чтения ПГУ. 2017. С. 132-137.
4. Печерица Е.В. Возможные пути повышения энергоэффективности на предприятиях гостиничного бизнеса // Журнал правовых и экономических исследований. 2014. №4. С. 79-83.
5. Печерица Е.В. Возможные пути решения проблем ресурсосбережения на предприятиях гостиничного бизнеса // Журнал правовых и экономических исследований. 2014. №4. С. 62-68.
6. Виноградов Е.С. Теоретические аспекты внедрения экологических инноваций в гостиничном бизнесе. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-aspekty-vnedreniya-ekologicheskikh-innovatsiy-v-gostinichnom-biznese>.
7. Экология в гостиничном хозяйстве. URL: <https://voyagespb.ru/gostinichno-restorannyu-biznes/ekologicheskii-menedzhment-v-gostinichnom-hozyaystve/>.

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ В ОСОБЕННОСТИ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Абдуллаева Насиба

Студентка группы ГРБ 20-01

Email: nassiba.abdullayeva@mail.ru

Акимов Жаксылык Макмутович

PhD, ассоц.профессор

Аннотация. Пандемия коронавируса в начале 2020 г. оказала большое влияние на состояние и дальнейшее развитие практически всех сфер мирового хозяйства, в том числе и туризма. Такого тяжелого кризиса в туристском бизнесе не наблюдалось со времен Второй мировой войны. Однако любой кризис ведет не только к негативным последствиям. В статье рассматриваются предложения для развития туризма в Туркестанской области. В числе этих предложений — ускорение процессов цифровизации туристских сервисов, более активное внедрение современных технологий (например, больших данных, мониторинга, маркетинга и т.п.), использование идей экономики впечатлений, а также экологического аспекта туристского продукта, расширение географии туристских маршрутов и др. Кроме того, ожидается усиление важности такого фактора, как безопасность путешествий (включая санитарно-эпидемиологическую обстановку места пребывания).

Туристы станут отдавать предпочтение турам в малых группах на внутренних курортах. В статье также рассматриваются конкретные меры государственной поддержки, оказанные субъектам туристского бизнеса в нашей стране.

Ключевые слова: Туризм, Туркестанская область, пандемия, анализ, развитие, инвестиции.

Түйін. 2020 жылдың басында коронавирустық Пандемия әлемдік экономиканың барлық салаларының, соның ішінде туризмнің жағдайы мен одан әрі дамуына үлкен әсер етті. Екінші дүниежүзілік соғыстан бері туристік бизнесте мұндай ауыр дағдарыс байқалған жоқ. Алайда, кез-келген дағдарыс тек жағымсыз салдарға әкелмейді.

Мақалада Түркістан облысында туризмді дамыту бойынша ұсыныстар қарастырылады.

Осы ұсыныстардың қатарында туристік сервистерді цифрландыру үдерістерін жеделдету, заманауи технологияларды неғұрлым белсенді енгізу (мысалы, үлкен деректер, мониторинг, маркетинг және т. б.), әсер экономикасы идеяларын, сондай-ақ туристік өнімнің экологиялық аспектісін пайдалану, туристік маршруттардың географиясын кеңейту және т. б. сонымен қатар, саяхат қауіпсіздігі сияқты фактордың маңыздылығы артады деп күтілуде (санитарлық-эпидемиологиялық жағдайды қоса алғанда).

Туристер ішкі курорттардағы шағын топтық турларға артықшылық береді. Мақалада сонымен қатар біздің еліміздегі туристік бизнес субъектілеріне көрсетілген нақты мемлекеттік қолдау шаралары қарастырылады.

Кілт сөздер: Туризм, Түркістан облысы, пандемия, талдау, даму, инвестициялар.

Annotation. The coronavirus pandemic in early 2020 had a great impact on the state and further development of almost all spheres of the world economy, including tourism. Such a severe crisis in the tourism business has not been observed since the Second World War. However, any crisis leads not only to negative consequences. The article discusses proposals for the development of tourism in the Turkestan region. Among these proposals are the acceleration of the digitalization

of tourist services, more active introduction of modern technologies (for example, big data, monitoring, marketing, etc.), the use of ideas of the economy of impressions, updating of an individual approach to the client, as well as the environmental aspect of the tourist product, expanding the geography of tourist routes, etc. In addition, the importance of such a factor as travel safety (including the sanitary and epidemiological situation of the place of stay) is expected to increase.

Tourists will prefer tours in small groups at domestic resorts. The article also discusses specific measures of state support provided to tourism business entities in our country.

Keywords: Tourism, Turkestan region, pandemic, analysis, development, investment.

С момента начала пандемии, вызванной распространением коронавирусной инфекции, исследователи активно изучают последствия ее негативного воздействия на сферу туризма в общемировом масштабе [1]. В опубликованных за короткий период работах определяется уровень влияния ограничений, связанных с COVID-19, на общество, экономику и туризм в сравнении с предыдущими эпидемиями и другими типами глобальных кризисов [2], анализируются потери туристского и гостиничного секторов на региональных рынках [3], обсуждаются стратегические решения для преодоления кризиса в индустрии гостеприимства и различные способы ее восстановления [4], уделяется особое внимание роли информационных технологий [5] как фактора поддержки туристической отрасли и повышения ее экономической устойчивости. Драматические изменения на международном и внутреннем рынках туризма, несомненно, ещё долго будут предметом многочисленных исследований.

Но уже сегодня, наряду с оценкой глубины падения и величины потерь отрасли, требуют решения вопросы развития туристского сектора в пост пандемический период, касающиеся определения стратегических направлений, способов и технологий смягчения последствий кризиса и восстановления отрасли в условиях возникновения новых векторов развития в сфере туризма.

По данным Всемирной туристской организации (UNWTO) 2020 г. стал худшим в истории для глобального туризма: число международных поездок сократилось на 74% по сравнению с 2019 г., а восстановление международного туризма не произойдет раньше 2024 года. Но время прошло и ситуация в мире стала меняться. Ученые создали вакцины, ВОЗ разработал рекомендации, помогающие обезопаситься от инфицирования, а люди, в целом, научились жить в новых реалиях. Уже с середины 2020 года туристы вновь стали строить маршруты своих путешествий. Сфера туризма стала постепенно восстанавливаться. Однако, надо признать, что вирус COVID-19 все же внес некоторые коррективы. Так, например, казахстанцы стали чаще делать выбор в пользу отдыха внутри страны, нежели за границей. Уже в 2021 году сфера туризма в мире в целом, и в Казахстане, в частности, стала восстанавливаться. Однако, перед отраслью появились новые задачи: привлечь внимание иностранных и внутренних туристов в Казахстан, создать комфортные и безопасные условия для отдыха, увеличить вклад в экономику государства.

Согласно официальным статистическим данным, по итогам I квартала 2022 года количество внутренних туристов, обслуженных местами размещения, увеличилось на 121,5% по сравнению с аналогичным периодом 2021 года, составив 1,13 млн человек (1 кв. 2021 г. – 931,1 тыс.).

Указанный показатель за I квартал текущего и прошлого годов выше до пандемийного уровня (1 кв. 2019 г. – 917,8 тыс. чел.). Объектами размещения оказаны услуги на сумму 26,3 млрд тг, что больше на 25,7% по сравнению с 1 кв. 2021 г. (19,8 млрд тг). Показатель текущего периода превысил до пандемийный уровень (1 кв. 2019 г. – 21,5 млрд тг). Также наблюдается увеличение количества обслуженных местами размещения иностранных туристов почти в 2 раза по сравнению с аналогичным периодом прошлого года, составив 97 тыс. человек (2021 г. 1 кв. – 53,7 тыс.). Вместе с тем, за I квартал т.г. количество мест размещения выросло на 70 ед., составив 3 756 ед., единовременная вместимость выросла почти на 3 тыс. ед., составив 195,8 тыс. койко-мест. В глобальном рейтинге туризма по версии Всемирного Экономического Форума в 2021 г. Казахстан

улучшил свои позиции и занял 66 место среди 117 стран (в 2019 году – 80 место из 140). Республика получила высокую оценку по таким показателям, как «Ценовая конкурентоспособность» (1 место), «Сезонность туризма» (26 место), «Природные ресурсы» (33 место), «Количество объектов Всемирного культурного наследия ЮНЕСКО» (42 место).

По данным британской компании Brand Finance, Казахстан сохранил позиции 2019 г. и являлся одним из самых быстрорастущих национальных брендов. В сотне лучших страна заняла 44-е место, поднявшись на 7 позиций. В рейтинге Euromonitor International по устойчивому туризму Казахстан занял 62-е место из 99 стран. Среди стран СНГ Беларусь на 26 месте, Украина на 30 месте, Грузия на 41 месте, Россия на 65 месте. В 2021 г. зафиксирован исторический показатель роста числа посетителей национальных парков. Их количество увеличилось на 300 тыс. человек по сравнению с 2019 г., составив 1,5 млн человек.

В 2021 г. принят ряд важных изменений в законодательство, благодаря которым с 1 января т. г. заработали меры государственной поддержки:

- субсидирование затрат туроператоров за иностранного туриста (15 000 тг);
- возмещение части затрат субъектов предпринимательства по приобретению оборудования и техники для горнолыжных курортов (25%);
- субсидирование стоимости билета, включенного в туристский продукт, при воздушной перевозке несовершеннолетних пассажиров (Kids go free);
- возмещение части затрат субъектов предпринимательства при строительстве, реконструкции объектов туристской деятельности (10%);
- возмещение части затрат субъектов предпринимательства по строительству объектов придорожного сервиса (10%);
- возмещение части затрат по приобретению туристских автобусов (25%);
- возмещение затрат по содержанию СГУ (83 300 тг./мес.).

Другие внесенные изменения в законодательство:

- введение понятия приоритетной туристской территории;
- снижение для инвестиционных проектов туризма порога по объему инвестиций с 2-миллионкратного до 200-тысячекратного показателя МРП для получения инвестиционных преференций;
- введение системы «туристский взнос»;
- дробление лицензии на туроператорскую деятельность на подвиды – в сфере выездного туризма, в сфере въездного и внутреннего туризма и пр.

Действует безвизовый режим для граждан 77 стран, в том числе введен безвизовый режим до 14 суток для граждан Китая, Индии, Ирана. Восстановлены международные авиасообщения с 28 странами по 111 маршрутам.

За 2021 г. объем инвестиций в основной капитал в сфере туризма (по 14 ОКЭД) по регионам составил 564,4 млрд тг. По итогам 5 месяцев т.г. объем инвестиций составляет 101,9 млрд тг.

Среди введенных проектов: комплекс «Караван Сарай» в Туркестане (88 млрд тг), тематический парка «Тетис Блу» в Актау (47,7 млрд тг), «Swissotel» в Алматы (38,5 млрд тг), «Holiday Inn Express» в Алматы (4,3 млрд тг), гостиница «Дора» в Шымкенте (2,1 млрд тг) и др.

Согласно Нацпроекту по развитию предпринимательства запланировано создание 170 тыс. рабочих мест до 2025 г., в т.ч. 25 тыс. рабочих мест в 2022 г. По итогам 2021 г. фактический показатель составил 31 680 человек из запланированных 22 000 человек (перевыполнение – 44%).

В 2019 г. госпрограммой были определены ТОП-10 туристских дестинаций, по которым определены приоритетные инфраструктурные проекты. Общая потребность инфраструктуры составила 178 проектов на сумму 422 млрд тг. К настоящему моменту

финансированием обеспечены 98 проектов на сумму 181,1 млрд тг, из которых завершены строительно-монтажные работы по 47 проектам.

В 2021 г. профинансированы 50 проектов на сумму 63,5 млрд тг, в 2022 году – 23 проекта на сумму 53,4 млрд тг, в данный момент продолжается проработка финансирования проектов на текущий год.

Более 31 млрд тенге составил объем инвестиций в сферу туризма Туркестанской области по итогам 6 месяцев тг.

Туркестанская область богата историческим и культурным наследием и является своеобразным музеем под открытым небом. На территории области находятся 1754 памятника истории и культуры, в том числе 1 объект международного значения (мавзолей Х. А. Ясави), 31 памятник республиканского, 421 памятник местного значения. Кроме того, на территории области функционирует 214 мест размещения, 68 лечебно-оздоровительных центров, 60 мест отдыха.

По итогам I квартала 2022 года количество обслуженных посетителей местами размещения составило 49 119 человек, по сравнению с I кварталом 2021 года (39 890 человек) увеличилось на 123%. Согласно статистической информации, по итогам I квартала 2022 года в местах размещения было предоставлено 92 559 койко-суток, что на 121% больше по сравнению с соответствующим периодом прошлого года (75 885).

Согласно официальной статистике, по итогам 6 месяцев 2022 года объем инвестиций в сферу туризма Туркестанской области составил 31,2 млрд тг. В свою очередь на территории области реализуется 35 туристских инвестиционных проектов на общую сумму 86,9 млрд тг.

В том числе на территории Туркестанской области ведется строительство 6 гостиниц на общую сумму 11,97 млрд тг. Строительные работы планируется завершить до конца года. По завершению строительства гостиниц ожидается, что номерной фонд в местах размещения в области увеличится на более 500 единиц койко-мест.

Ведется рекламная работа по продвижению туристского потенциала Туркестанской области на международном и внутреннем рынке.

На крупнейшей в мире платформе TripAdvisor проведена работа по переименованию области в Туркестан. На платформу загружено более 40 объектов туризма, зарегистрировано 37 отелей, по результатам которых информация о туристическом потенциале города на целевых рынках Турции, России, Малайзии достигла 2 млн просмотров.

В международном мобильном приложении IZI.TRAVEL в режиме онлайн и офлайн на 3-х языках (казахский, русский, английский) загружена краткая аудиоинформация и координаты 100 туристических объектов области. Кроме того, в пилотном режиме в культурно-духовном центре города Туркестана на 4 языках (казахский, русский, английский, турецкий) в 15 туристических объектах запущено мобильное приложение визуального аудиогuida «Ar Turkistan». [6]

Таблица – 1. SWOT анализ по развитию туризма Туркестанской области

Сильные стороны	Слабые стороны
<ul style="list-style-type: none"> • наличие большого количества ресурсов для развития таких видов туризма, как: • (культурно-познавательного, лечебно-оздоровительного, паломнического, этнографического, экологического, охотничье-рыболовного, событийного); • транспортная система области (международный аэропорт);	<ul style="list-style-type: none"> • сезонность туристских услуг, связанная с климатическими условиями; • низкая конкурентоспособность гостиничного фонда;

продолжение таблицы - 1

<ul style="list-style-type: none"> • разнообразный природно-ресурсный потенциал; • наличие большого количества мероприятий, связанных с историей и культурой Туркестанской области; • заинтересованность населения области в развитии въездного и внутреннего туризма; • опыт проведения региональных, межрегиональных и международных выставок, ярмарок, фестивалей, конгрессов, семинаров как элемент развития делового туризма; • возможность развития системы частных гостиниц; • памятники природы регионального значения; • Улучшение инфраструктуры в последние десятилетия; • опыт проведения региональных, межрегиональных и международных соревнований по различным видам спорта. 	<ul style="list-style-type: none"> • нехватка номерного фонда во время туристского сезона; • отсутствие современных автотранспортных средств для обслуживания туристских потоков; • отсутствие информационной базы, содержащей субъекты туристской деятельности; • неизвестность области, недостаток маркетинговых мероприятий.
Возможности	Угрозы
<ul style="list-style-type: none"> • наличие международных связей; • возможность для развития разнообразных видов туризма; • повышение привлекательности Томской области на основе стабильной тенденции реализации маркетинговой политики территории; • рост экономического потенциала за счет развития рынка услуг; • возможность развития туристской инфраструктуры за счет привлечения инвестиций. 	<ul style="list-style-type: none"> • низкий спрос населения на услуги въездного и внутреннего туризма Туркестанской области; • высокая стоимость туристских путевок в связи с высокими транспортными издержками.

Проведённый SWOT-анализ позволяет сделать обобщающий вывод, что при целенаправленной и ресурсно-обеспеченной региональной политике можно нейтрализовать большинство слабых сторон туристского потенциала Туркестанской области.

Предложения для развития туризма в Туркестанской области:

- Использование природно-рекреационного потенциала с целью формирования современной системы регионального туризма на основе развития экологических и экстремальных видов туризма, а также ориентирование Туркестанской области на зимние виды туризма.
- Формирование современной индустрии гостеприимства и материальной базы туризма на основе привлечения частных и государственных инвестиций с целью увеличения потока туристов в регион.

- Привлечение иностранных туристов в регион за счет повышения качества услуг, предложения уникальных видов туризма, а также упрощения визовых и таможенных формальностей.
- Привлечение инвестиций в туризм, как частных, так и государственных, на основе разработки финансово-обоснованных проектов (бизнес-планов).
- Предложение уникальных туристских продуктов, которые будут компенсировать высокую стоимость туристских услуг.
- Сохранение природно-рекреационного потенциала региона.
- Повышение качества услуг с целью повышения их конкурентоспособности относительно других регионов.
- Привлечение государственных инвестиций за счет разработки бизнес-планов, которые были бы направлены на развитие присущих Туркестанской области видов туризма (культурно-познавательный, образовательный, лечебно-оздоровительный, паломнический, экстремальный, событийный туризм).
- Формирование квалифицированной рабочей силы и научного потенциала региона, т.е. реализация трехуровневой системы подготовки кадров для туризма: формирование научного потенциала (аспирантура); подготовка менеджеров туризма (высшее образование); подготовка гидов, переводчиков, экскурсоводов (среднее профессиональное образование).
- Увеличение потока туристов в регион за счет иностранных туристов и ориентация данных групп туристов на уникальность туристского продукта Туркестанской области, а также формирование положительного туристского имиджа региона на международном и внутреннем туристских рынках.
- Увеличение потока туристов за счет развития внутренней системы регионального туризма и привлечения местных жителей.
- Распространение информации о существующих в регионе туристских продуктах посредством современных информационных технологий (интернет и пр.).
- Создание системы непрерывного мониторинга состояния туризма Туркестанской области.

Следует отметить, что в 2022 году вступили в силу 7 новых мер государственной поддержки сферы туризма, 4 из них оказываются управлением предпринимательства:

- возмещение 10% затрат при строительстве, реконструкции объектов туристской деятельности;
- возмещение 25% затрат по приобретению туристских автобусов вместимостью от 8 мест;
- возмещение 10% затрат при строительстве объектов придорожного сервиса;
- субсидирование части затрат субъектов МСБ на содержание санитарных узлов (83 300тг).

Заключение

В заключении хочется отметить тот факт, что именно кризис выявил многие системные проблемы туристического бизнеса, которые до этого были скрыты. Поэтому, независимо от сроков изоляции и паники, туристический рынок поменяется, и выживут на нем лишь те компании и туроператоры, кто готов к изменениям. Внедрение данных предложений позволит максимально безопасно начать восстановление отрасли с помощью внутреннего туризма. Принимая во внимание достаточно серьезные психологические нагрузки последних лет, большинству людей отпуск, хотя бы краткосрочный (3-5 дней), жизненно важен и это дополнительная возможность для расширения внутреннего туризма. Также можно пересмотреть стоимость отдыха, это еще одно явное преимущество внутреннего туризма. Отдыхать внутри страны не только безопаснее, но и дешевле, что в условиях экономического спада может стать определяющим фактором для принятия решения об отдыхе. Исходя из этого, туристическому бизнесу Казахстана необходимо

кардинально переосмыслить существующие бизнес-модели с учетом инноваций и цифровизации. Необходимо развивать такие сегменты рынка, как сельский и экологический туризм, потенциал которых в настоящее время только начинает раскрываться. Активность отечественной туриндустрии и всесторонняя поддержка со стороны государства будут способствовать расширению устойчивого внутреннего туризма в Казахстане, несмотря на возникшие и еще предстоящие трудности восстановления всей отрасли в целом.

Использованные литературы:

1. Uğur N.G., Akbıyık A. Impacts of COVID-19 on Global Tourism Industry: a Cross-regional Comparison // *Tourism Management Perspectives*. 2020. Vol. 36. P. 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100744>.
2. Gössling S., Scott D., Hall C.M. Pandemics, Tourism and Global Change: a Rapid Assessment of COVID-19 // *Journal of Sustainable Tourism*. 2020. Vol. 29 (1). P. 1–20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>.
3. Hao F., Xiao Q., Chon K. COVID-19 and China's Hotel Industry: Impacts, a Disaster Management Framework and Post-Pandemic Agenda // *International Journal of Hospitality Management*. 2020. Vol. 90. P. 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102636> ; Жуковская И.Ф., Овчинников А.Ю. Туризм и COVID-19: анализ проблем и перспективы развития после пандемии // *Вестник Национальной академии туризма*. 2020. № 3 (55). С. 24–27.
4. Kreiner N.C., Ram Y. National Tourism Strategies during the COVID-19 Pandemic // *Annals of Tourism Research*. 2020. October 19. P. 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103076>.
5. E-tourism beyond COVID-19: a Call for Transformative Research / Gretzel U., Fuchs M., Baggio R. et al. // *Journal of Information Technology & Tourism*. 2020. Vol. 22, iss. 2. P. 187–203. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00181-3>.
6. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/razvitie-turizma-v-kazahstane-posle-pandemii-podvedeny-itogi-pervyh-shesti-mesyacev-2022-goda>.

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ БАСТАПҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ

ПИТАНИЕ В СПОРТЕ ВЫСШИХ ДОСТИЖЕНИЙ

Скворцова Ариадна
Студентка группы ФКС 21-01

Аннотация. Питание это то, из-за чего наш организм растет и развивается. Многие думают, что для того, чтобы стать чемпионом, нужно усердно тренироваться и быть просто талантливым. На самом же деле, чтобы тренировочный процесс был сбалансирован со всех сторон и давал максимальный результат, ну и, как следствие, мы выдавали свое лучшее время, метры, баллы и все, в чем измеряется победа, требуется в первую очередь правильно питаться.

Ключевые слова: питание, чемпион, максимальный результат, победа.

Түйін. Тамақтану - біздің денемізді өсіретін және дамытатын нәрсе. Көптеген адамдар чемпион болу үшін көп дайындалып, тек талантты болу керек деп ойлайды. Шындығында, жаттығу процесі барлық жағынан теңестірілген және максималды нәтиже беруі үшін және нәтижесінде біз ең жақсы уақытты, метрлерді, ұпайларды және жеңіс өлшенетін барлық нәрсені бердік, алдымен дұрыс тамақтану керек.

Кілт сөздер: тамақтану, чемпион, максималды нәтиже, жеңіс.

Annotation. Nutrition is what makes our body grow and develop. Many people think that in order to become a champion, you need to train hard and just be talented. In fact, in order for the training process to be balanced from all sides and give the maximum result, and, as a result, we gave out our best time, meters, points and everything in which victory is measured, you first need to eat right.

Keywords: nutrition, champion, maximum result, victory.

Многие думают, что для того, чтобы стать чемпионом, нужно усердно тренироваться и быть просто талантливым. На самом же деле, чтобы тренировочный процесс был сбалансирован со всех сторон и давал максимальный результат, ну и, как следствие, мы выдавали свое лучшее время, метры, баллы и все, в чем измеряется победа, требуется в первую очередь правильно питаться. Питание — это именно то, из-за чего наш организм растет и развивается. Если мы откроем детскую энциклопедию, то увидим там, что белки — это материалы для «дома», углеводы — это «строители», а жиры — это «резерв».[1]

Что нужно знать о калорийности продуктов? Количество энергии, которое ваше тело получает от еды, зависит от того, откуда она берется. Каждый продукт, без исключения, состоит из БЖУ (белков, жиров и углеводов) Таблица 1.

– Углеводы содержат 4 калории на грамм

– Белок – 4 калории на грамм

– Жир – 9 калорий на грамм

Сжигание калорий при физических нагрузках зависит от ряда факторов:

– вида физической активности,

– интенсивности упражнения,

– структуры тела человека,

– его возраста и других. Таблица - 2.

Чем быстрее темп выполнения упражнения, тем больше расход калорий. Базовая скорость метаболизма (БСМ) — это минимально количество калорий, требуемое организму на выполнение жизненно важных функций в состоянии покоя. Что еще влияет на показатель:

– гормональный фон;

– масса;

– генетика;

– пол;

– телосложение;

– возраст.

Таблица - 1. Содержание БЖУ в продуктах.

Углеводы	Белки	Жиры	Клетчатка
 Фрукты	 Мясо	 Орехи	 Цельнозерновые крупы
 Хлеб и мучные изделия	 Яйца	 Масло сливочное	 Отруби
 Картофель	 Рыба	 Сыры	 Семена льна
 Крупы	 Сыры		 Сухофрукты
 Бобовые	 Икра, морепродукты		 Цельнозерновой хлеб
 Овощи			 Бобовые

Таблица - 2. Особенности рациона в различных видах спорта

Показатели суточной потребности в энергии и основных пищевых веществах для различных видов спорта на 1 кг. массы тела				
Вид спорта	Белки, гр.	Жиры, гр.	Углеводы, гр.	Калорийность, ккал.
Гимнастика, фигурное катание	2,5	1,9	9,75	66
Легкая атлетика, спринт, прыжки	2,2	2	9,8	67
Марафон	2,9	2,2	13	84
Плавание, водное поло	2,5	2,4	10	72
Тяжелая атлетика, культуризм, метания	2,9	2	11,8	77
Борьба, бокс	2,8	2,2	11	74
Игровые виды спорта				
Велоспорт	2,7	2,1	14,3	87

Лыжный спорт-короткие дистанции	2,5	2,2	11	74
Лыжный спорт-длинные дистанции	2,6	2,4	12,6	82
Конькобежный спорт	2,7	2,3	10,9	74

Контроль веса очень важен для спортсменов. У каждого из них есть свой «соревновательный вес», которого они придерживаются. Но организм это - не машина, которую можно запрограммировать и все будет так, как ты хочешь. При больших ежедневных нагрузках организм испытывает большой стресс, а когда спортсмен сидит еще и на жесткой диете это может привести к РПП. [2]

Расстройство пищевого поведения. Что такое РПП? Расстройством пищевого поведения (РПП) называют ряд заболеваний, при которых еда негативно влияет на физическое и психологическое здоровье. Эти признаки говорят о развитии РПП:

- постоянный подсчет калорий
- ежедневное взвешивание
- чрезмерные физические нагрузки
- вызывание рвоты
- потеря массы тела.

Существует несколько видов РПП. Про анорексию слышали многие, а вот про булимию или обсессивно - компульсивное переедание - почти никто. Многие люди страдают от этого расстройства, но большего всего этому подвержены спортсмены.

Знаменитые спортсмены столкнувшиеся с РПП.

Юлия Антипова- российская фигуристка, выступавшая в парном катании вместе с Нодари Маисурадзе. Но как-то все происходило в рамках разумного: поправилась чуть-чуть – ничего страшного, похудела после этого – хорошо, молодец. Когда я попала в парное катание, я знала, что здесь вес – это очень серьезная тема, но я не думала, что тренер будет держать меня на диете постоянно!» Наталья Павлова, тренер спортсменки, постоянно давила на нее, даже поставила ультиматум: «Либо ты уходишь в одиночное, либо принимаешь мои условия!» Диета у Юли была такая: «А диету мне на самом деле прописала даже не Наталья Павлова, а Артур Дмитриев: утром чай, немного творога, днем мясо, овощи. Вечером – огурчик, помидорчик, если не наелась – еще один огурчик.» Наталья Павлова действительно видела каждые сто грамм веса. Она могла начать орать на тебя на тренировке, она что угодно в такие минуты тебе говорила. А партнер поддерживал ее, говорил: «Юль, ну если хочешь, чтобы она на тебя так не орала – худей»-вспоминает Юля.

С этого момента Антипова резко начала терять вес. Летом 2014 года Юля с родителями уехала в отпуск, тогда ее вес составлял 28 кг. Юлю доставили в специальное отделение клиники ФМБА, где ей был поставлен диагноз «анорексия». Исход этой истории был такой: Юля прошла лечение в Израеле (которое стоило 6,9 миллионов рублей), затем долечивалась в России, после пыталась вернуться на лед, но из этого ничего не вышло. Самое ужасное в этой истории это то, что такие заболевания не проходят бесследно. Воспоминания об этих днях будут преследовать Юлю всю жизнь.

Юлия Липницкая

Юлия Липницкая-та самая девочка в красном пальто, которая стала триумфатором домашней Олимпиады в Сочи и получила письмо от самого Спилберга. Ее звезда стремительно зажглась, но также быстро потухла. В 19 лет Липника завершила карьеру. Одной из причин была названа анорексия. «Раньше думала, что фраза "поправляешься от воздуха" это всего лишь такой оборот речи, но то, что происходило со мной, лучше всего

отражают именно эти слова. Ложку мёда в чай положил — получи килограмм сверху»- вспоминает Липницкая. Чтобы хоть как-то удержать свой вес она даже пила специальные добавки, которые вредны здоровью. В свой последний сезон в спорте Липницкая была очень худой, пожалуй, имела самый низкий вес за всю свою карьеру, это отметила даже ТАТ на Московском этапе в 2016 году. То выступление помнят многие, Липницкая прервала произвольную программу из-за того, что у нее свело ногу. На том старте Юлия стала 12, больше на лед она не выходила.

Александра Солдатова

Это спортсменка не из мира фигурного катания, а и з художественной гимнастики. Но я бы очень хотела рассмотреть ее случай, так как гимнастика это - еще один вид спорта, где вес имеет принципиальное значение. Совсем недавно в Интернете появилась новость, что гимнастка пыталась покончить с собой из-за булимии. Для справки, булимии это - расстройство приёма пищи, для которого характерны повторные приступы переедания и чрезмерная озабоченность контролированием массы тела, что приводит человека к принятию крайних мер, призванных уменьшить влияние съеденного на массу тела (искусственно вызванная рвота или принятие слабительных).

Надя Команечи

Все прекрасно помнят, что она является пятикратной олимпийской чемпионкой, первой гимнасткой получившей десятку от судей на международных соревнованиях, а также единственной спортсменкой, дважды удостоенной ордена МОК. Однако мало кто знает, что Команечи после окончания спортивной карьеры прошла длительный курс лечения от булемии и анорексии. К счастью, чемпионка поправилась и в прямом, и в переносном смысле.

Кэти Ригби

стала первой американкой, выигравшей медаль на чемпионате мира по гимнастике, однако заплатила за это огромную цену: в течение 12 лет она лечилась от анорексии и пережила две остановки сердца, однако выжила и продолжила популяризировать спорт в США.

Хельга Братен

А норвежскую гимнастку Хельгу Братен врачи спасти так и не сумели – в возрасте 29 лет участница Олимпийских игр скончалась после долгой и продолжительной борьбы с болезнью. Прыгуны, страдающие анорексией, исходят из простого соображения: чем меньше твой вес, тем дальше ты улетишь. А влияние на здоровье они, как правило, не учитывают.

Австриец **Кристиан Мозер** на Олимпиаде в Лиллехаммере получил бронзовую награду,

затем начал бороться с собственным весом и больше не добивался успехов. А швейцарский атлет **Штефан Зунд** и вовсе завершил свою карьеру в больнице. Победитель этапов Кубка мира истощил себя до такой степени, что врачам пришлось начать принудительное лечение, иначе атлет мог умереть.

Некоторые балерины оказываются в больнице и питаются исключительно через капельницу. [3]

Из-за жесточайшей диеты у семи танцовщиц из десяти происходит нарушение менструального цикла. Как результат для многих из них закрыта тема материнства. Я и сама в день съедала одно яблоко и йогурт, держась до конца репетиции лишь за счет укола адреналина», – пишет Мария Франческа Гарритано в своей книге «Прошу Вас, правду, о балете!» (La verità, vi prego, sulla danza), опубликованной в 2010 году. Истории, рассказанные в этой книге, во многом пересекаются с нашумевшим голливудским фильмом «Черный лебедь». «Именно публикация этой книги привлекла внимание «The Observer», после чего разразился скандал.

Пути выхода из депрессивного состояния и нормализация приема пищи

На психологическое и общее состояние спортсмена, влияют огромное количество окружающих факторов. Для поддержания стабильного становления психики человека и предотвращения расстройства пищевого поведения в спортивных учреждениях,

обязательно должен присутствовать квалифицированный психолог. Не менее важным является - установление правильных взаимоотношений в системе «тренер - спортсмен». По статистике, большинство случаев развития РПП у спортсменов можно отнести к проблеме некомпетентности тренера.

На этапе подготовки спортсмена к соревнованиям, в особенности крупного масштаба, тренеру необходимо постоянно поддерживать связь с родителями, при возможности организация периодических совместных бесед в присутствии спортивного психолога.

Если же педагог заметил резкую смену поведения, потерю веса, пессимистичное и депрессивное состояние подростка необходимо оперативно предпринять меры. На начальных этапах проявления РПП, еще не так сложно помочь спортсмену.

Если же моменты проявления симптомов был проигнорирован, коррекция нарушения пищевого поведения при анорексии обычно проводится в условиях стационара, в больницах и специализированных коррекционных центрах. Это связано с тем, что спортсмен в большинстве случаев нуждается в постоянной мотивации и работе с психотерапевтом. Кроме того, за состоянием его здоровья и реабилитации необходимо следить, ведь он может уклоняться от приема медикаментов (у анорексиков часто развиваются хронические сопутствующие заболевания, нуждающиеся в срочном лечении).

Выводы:

1. Для поддержания стабильного становления психики человека и предотвращения расстройства пищевого поведения в спортивных учреждениях, обязательно должен присутствовать квалифицированный психолог.
2. Изначально должно выстроиться правильная система «тренер – спортсмен».
3. Тренеру необходимо постоянно поддерживать связь с родителями учеников.
4. Если педагог заметил резкую смену в поведении ученика, то ему необходимо оперативно предпринять меры.
5. Педагог- тренер обязан грамотно выстраивать процесс питания и регулировать отношение к еде у подрастающего спортсмена.

Список использованной литературы:

1. Казанцева С. Ю. Здоровое питание: сущность и проблематика / С. Ю. Казанцева // Экономика и предпринимательство. - 2019. - № 10. - С. 1006-1009.
2. Талабко С. Правильное питание - для всех / С. Талабко // Общепит: бизнес и искусство. - 2020. - № 8. - С. 54-57.
3. <https://zdravcity.ru/blog-o-zdorovie/chto-takoe-rasstroystvo-pishchevogo-povedeniya/>
<https://m.sports.ru/tribuna/blogs/allfigureskating/2868811.html>

СПОРТ ӨНЕРІНДЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІ ЖӘНЕ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Амантай Ақбота

ДШС 20-01 тобының студенті

e-mail: zhandos-1978@mail.ru

Түйін. Қазіргі қоғамда адамның рухани-адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру басты міндеттердің бірі болып саналады. Бұл міндетті шешуде спорт өнерінің алатын орны ерекше. Спорт жарыстарына қатысу арқылы біз көптеген әртүрлі тұлғамен, мінез-құлықпен кездесіп, қала-шаһарларды көреміз. Мұның бәрі түптеп келгенде біздің дүниетанымымызды, айналаға көзқарасымызды, эстетикалық талғампаздығымызды дамытып, адамдар арасындағы ізгілік қатынасты жетілдіреді. Мақалада осы мәселелер жан-жақты қарастырылады.

Кілт сөздер: спорт, эстетика, тәрбие, құндылық, дене тәрбиесі, жеке тұлға, мінез-құлық.

Аннотация. Формирование духовно-нравственного воспитания личности в современном обществе считается одной из главных задач. Особую роль в решении этой проблемы играет спортивное искусство. Участвуя в спортивных соревнованиях, мы знакомимся со многими личностями, моделями их поведения, с различными городами. Все это в конечном итоге развивает наше мировоззрение, наше отношение к окружающему миру, наш эстетический вкус, добро между людьми, улучшает отношения. В статье подробно рассматриваются эти вопросы.

Ключевые слова: спорт, эстетика, воспитание, ценность, физическое воспитание, личность, поведение.

Annotation: The formation of spiritual and moral education of the individual in modern society is considered one of the main tasks. Sports art plays a special role in solving this problem. Participating in sports competitions, we get acquainted with many personalities, models of their behavior, with various cities. All this ultimately develops our worldview, our attitude to the world around us, our aesthetic taste, kindness between people, improves relationships. The article discusses these issues in detail.

Keywords: sports, aesthetics, education, value, physical education, personality, behavior.

Қазіргі кезде жастар тәрбиесінде назар аударарлық бірқатар келеңсіздіктерді, олқылықтарды байқап келеміз. Біз жастар тәрбиесінде ұлттық құндылықтардан гөрі, уақытымыздың көбісін күнкөріс, ақша табу бағытына бұрып жібергендейміз. Жастарды әлеуметтік желілердің келеңсіз бағыттары тәрбиелеп жатыр. Санасын, ой-түйсігін, ойлау қабілеттерін деградацияға ұшыратуда. Бұған бейтарап қарауға болмайды.

Бұл мәселелер 2022 жылдың басында елімізде орын алған «қаңтар оқиғасы» кезіндегі жағдайда жастар бойынан көрініс тапқаны белгілі. Парламенттегі депутаттар да жастар тәрбиесінің олқылықтарына мән бере бастады. Олар да «Жастар тәрбиесі кері кетіп барады, қаңтар көтерілісіндегі жағдайлар соның бір көрінісі», - деп атап өтті. Кері кеткен тәрбие жағымсыз ойларға, іс-қимылға, әрекеттерге бой алдырады. Жастарға көркем мінезді, жақсы әдетті, жақсы орта қалыптастыруымыз керек. Көп оқу, көп іздену, көп еңбектену, ақылды істерге ұмтылу сөз жоқ жастар тәрбиесіне, мінез-құлқына жақсы әсер етіп, ұлттық болмыстарын шыңдай түседі. Ал, дүниетанымдылықты қалыптастыруды жүзеге асыру үшін адамдар арасында жағымды қатынастар, елді, жерді, табиғатты, әсем қалаларды көру, бару, аралау тікелей жақсы әсер етеді. Бұл әсіресе спортшылар, өнер адамдары өмірінде жағымды, жақсы әсер етеді. Олар көп елді, жер-жаһанды аралайды. Өзге халықтың мәдениетімен, тарихымен, әсем табиғатымен, сұлу қала көріністерімен танысып, мінез-құлқын тәрбиелеп, ой-өрісін дамытып, дүниетанымын кеңейтеді. Әртүрлі ұлт өкілдерімен танысып, жолдастық, достық қатынастарын нығайтатыны сөзсіз. Сондықтан, жастар орда бұзар отызға дейін өмірден өз орнын адаспай, шатаспай табуы тиіс. Тәрбиелік ұстанымға лайық орта, ақылы, мінезі үлгі боларлық шынайы достармен өзара игілік, ізгілікке толы қатынастар да біздің ұлттық болмыс, рухымызды дамытып, қалыптастыруға көп септігін тигізеді. Ол үшін дуалы ауызды, ақылы мен нақылы, өмірі мен өнегесі, өмірде тоқығаны

мол, көргені, естігені көп ата-әжелерді, ұстаздарды тындап, ұрпақтар сабақтастығын жалғастыруымыз керек. Біздің өміріміз әртүрлі жағдайларға толы. Оның қиыншылығы мен қуанышы, рахаты мен қасіреті де бар. Өмір бірыңғай әзіл-күлкіден немесе керісінше мұңнан да тұрмайды.

Ендеше, күнделікті тұрмыстық жағдайымызда әр кезде кездейсоқ кездесетін осындай күрделі құбылыстарды қалай шешеміз? Қарсы келген қиыншылықтарға қалай төтеп береміз? Тіпті ауру-сырқаудың жетегінде кетіп қалсақ ше? Әрбір іске табандылық танытып, қажырлы да қайратты, икемді де епті, төзімді де шыдамды, алғыр болуға қалай үйренеміз? - деген т.б. сұрақтар жауабын спорт өнерінен іздеуіміз керек.

Біздің өміріміз сәби жастан қартаң жасқа дейінгі аралықтағы көптеген қимылдарды қарастырады, қамтиды. Әрбір дене қимылы - бұл дененің жетілуін, қимыл машықтығын, сауығуын, шынығуын қамтамасыз етеді. Ал, бұлардың бірі спорт өнерінен көрініс табады.

Дене қимылы ойынды ұштап, көңіліңді сергек етеді. Өмірде кездесетін қиын сәттерді оңай шешуге көмектеседі, ерік-жігеріңді шыңдайды. Сондықтан, спорт өнерінің қадір-қасиетін неғұрлым жас сәби кезеңінен қастерлеп серік етпейсің.

Спорт өнеріне қатыса жүріп оның көптеген басқа ілімдермен тығыз байланыста болатынына да көз жеткізесің. Адам қимылының биохимиялық (қозғалу, қимылдау заңдылықтарын), әрбір жаттығу сабағында денеге түсетін физиологиялық жүктемелер әсерін, әрбір жауапты жарыстар барысындағы психикалық, логикалық, тактикалық ой-әрекет қақтығыстарын санаңнан сүзіп өткізесің. Бұл ақыл-ойынды ұштай түседі. Адам денесінің, ағзасының даму, жетілу заңдылықтарын меңгересің. Әртүрлі гигиеналық факторлардың денеге, денсаулыққа әсерін анықтай аласың. Нәтижесінде адам өмірінің ұзақ, әрі іскер болып өмір жасау сырларын аша түсесің.

Мақтаншақтық, еріншектік, әлжуаздық, қорқақтық, жігерсіздік, т.б. сенімсіздік көріністері спорт өнерімен шұғылданбаушылардың бойына ғана тән. Ал, бұл кейіптегі адамдар өмірдің қиын сәттерінде өзіне де, өзгеге де қамқоршы болып, қайраттылық танытпайды. Сағы сынғыш болып, тез мойды. Шынында бойын үрей билеп, екі иығы еңкіш тартып жүретін адамнан қандай қамқор күтер едің... Оларды қарттық ертерек қуып жетеді. Денесінің функционалдық мүмкіндігі төмен болады.

Спорт жарыстарына қатысу арқылы біз көптеген әртүрлі тұлғамен, мінез-құлықпен, жер-сумен, қала-шаһармен жүздесіп, кездесеміз, көреміз. Мұның бәрі түптеп келгенде біздің дүниетанымымызды, айналаңа көзқарасымызды, эстетикалық талғампаздығымызды, пайымдаушылығымызды дамытып, адамдар арасындағы ізгілік қалыпты, қатынасты жетілдіреді. Қазіргі кезде жастар тәрбиесінде назар аударарлық бірқатар келеңсіздіктерді, олқылықтарды байқауға болады. Бұған бейтарап қарауға болмайды. Біз жастар тәрбиесінде ұлттық құндылықтардан гөрі, уақытымыздың көбісін күнкөріс, ақша табу бағытына бұрып жібергендейміз.

Қазір жастарды «тик-ток», «инстаграмм», т.б. әлеуметтік желілердің келеңсіз бағыттары тәрбиелеп жатыр. Санасын, ой-түйсігін, ойлау қабілеттерін деградацияға ұшыратуда. Бұларды жастармен өзара пікір алмасулар мен сөз қатынастары барысында байқауға болады. Көптеген нақты мысалдар да келтіруге болады. Бұл «қаңтар оқиғасы» кезіндегі жағдайларда да көрініс тапты. Осыдан кейін, оқу орнындағы студенттерге төрт жыл мерзімінде ұлттық құндылықтарды, мәдениеттілікті, интеллектісін, дүниетанымдарын, үлгілі мінез-құлық этикеттерін қалыптастыра алдық па? - деген заңды сұрақ туындайды. Ұстаздар мен тәлімгерлер жадынан бір сәтте осы сұрақтар түспеуі керек-ақ. Оны өзара қатынастарда, әртүрлі мәдени-спорттық шараларында, пікірталас, дебат клубтарында дәріс, тәрбие сабақтарында жүзеге асырылатын дүниелер. Бұлай ету әрбір жастардың ішкі-сыртқы мәдениеттілігін, ұлтқа, елімізге, жерімізге, тілімізге, дінімізге деген ұлттық патриоттық жауапкершілігін, ұстанымдарын қалыптастырар еді.

Кері кеткен тәрбие жағымсыз ойларға, іс-қимылға, әрекеттерге бой алдырады. Жастарға көркем мінезді, жақсы әдетті, жақсы орта қалыптастыруымыз керек. Көп оқу, көп іздену, көп еңбектену, ақылды істерге ұмтылу сөз жоқ жастар болмысына, мінездеріне жақсы әсер етіп, ұлттық болмыстарын шыңдай түседі. Бұл тұста мұндай ізгілікті істерді кімдер, қалай, қайтіп жүргізіп ұйымдастырып жүргізуде деген заңды сұрақ туындайды? Ал,

дүниетанымдылықты қалыптастыруды жүзеге асыру үшін адамдар арасында жағымды қатынастар, елді, жерді, табиғатты, әсем қалаларды көру, бару, аралау тікелей жақсы әсер етеді. Бұл әсіресе спортшылар, өнер адамдары өмірінде жағымды, жақсы әсер етеді. Олар көп елді, жер-жаһанды аралайды. Өзге халықтың мәдениетімен, тарихымен, әсем табиғатымен, сұлу қала көріністерімен танысып, мінез-құлқын тәрбиелеп, ой-өрісін дамытып, дүниетанымын кеңейтеді. Өртүрлі ұлт өкілдерімен танысып, жолдастық, достық қатынастарын нығайтады.

Қазіргі қоғамда адамның рухани-адамгершілік тәрбиесін қалыптастыру басты міндеттердің бірі болып саналады. Бұл міндетті шешудегі маңызды істің бірі - рухани-адамгершілік тәрбиелілікті, адамгершілік сана, адамгершілік сезім, адамгершілік мінез-құлық, адамгершілік дамуды қалыптастыруда спорт өнерінің алатын орны ерекше. Осыған байланысты, оқушыларға рухани-адамгершілік тәрбие берудің бағдарламасын жасау қажеттілігі өмір талабы екендігін анықтадық. Біз осы жұмыстың өзектілігін нақтылау мақсатында мектептегі сынып жетекшілеріне арнап, ғылыми жетекшім қауымдастырылған профессор, п.ғ.к. Жандос Мергенбайұлымен бірлесіп, арнайы тәрбие жұмысының бағдарламасының үлгісін жасап, тәжірибе жүзінде іске асыруға ұсындық (1-кесте).

Тәжірибе өзім орта білім алған Жаңақорған ауданындағы №161 мектептің базасында жүргізілді. Тәжірибеге жоғары сыныптың 50 оқушысы қатысты. Олар тәжірибе және бақылау тобына бөлінді. Екі топқа да спорт өнері арқылы оқушылардың рухани-интеллектуалдық деңгейін қалыптастыруға бағытталған сауалнамалар жүргізілді. Сауалнама тақырыптары 2-кесте көрсетілген.

Кесте - 1. «Спорт өнеріндегі эстетика және адами құндылықтар әлемі» атты тәрбие жұмысының бағдарламасы (үлгі).

№	Үлгілік тақырыптары	Мақсаты	Міндеті	Деңгейі		
				I	II	III
				сыныптар		
				5	6-7	8-9
тәрбие жұмысы түрлері мен әдістері						
1	2	3	4	5	6	7
1	Менің адамгершілік (эстетикалық) сипатым	Оқушыларды жалпы адами құндылықтарға тәрбиелеу	Оқушыларға адамгершілік құндылық қасиеттер туралы түсінік беру	+ ЭӘҢ	+ ТС	+ ТС
2	Мен неге өзгеруге тиіспін?	Айнала қоршаған ортаға дүниетанымдық, адамгершілік, эстетикалық көзқарасты қалыптастыруға тәрбиелеу,	Спорт өнері арқылы дүниетанымдық, эстетикалық, адамгершілік құндылық қасиеттер туралы түсінік беру, олардың мәнін ашып көрсету	+ ЭӘҢ	+ ПТ	+ ПТ

1-кестенің жалғасы

3	Менің ұстанған бағытым қандай?	Оқушыларды эстетикалық және адамгершілік асыл қасиеттерге тәрбиелей отырып құндылық бағдарын айқындай білуді қалыптастыру	Құндылық бағдар ұғымының мәнін ашу, эстетикалық, адамгершілік құндылықтар туралы түсінік беру	+ ТС	+ ТС	+ ТС
4	Зерделі адам	Оқушыларды өз мүмкіндіктерінің сандық сипатының ашылмаған қырлары бар екендігіне сенімін	Қазіргі заманның озық тұлғасы ұғым, түсініктің мәнін ашу, жан-жақты дамыған	-	-	+ ТС

		арттыруға, көзін жеткізуге тәрбиелеу.	жеке тұлға туралы түсінік беру			
5	Кемел адам	Ақпараттық әлем кеңістігіне ене білудің жолдарын меңгертуге тәрбиелеу	Оқушыларға ақыл-ой, рухани жан дүние, табиғат, қоғам, ізгі ниет туралы түсінік беру	-	-	+ ТС
6	Ғарыштық адам	Әлемдік сұлулықтың мазмұны мен нысандарын терең түсінуге, сезінуге тәрбиелеу	Танымы шексіз адам дамуының ең жоғарғы сатысына сай жеке тұлғаны қалыптастырудың мәні	-	-	+ ПТ
7	Адам, тұлға, азамат	Оқушыларды саналы, жан-жақты дамыған, сұлулыққа құмар, адамгершілік қасиеттері мол азамат етіп тәрбиелеу	«Адам – ең жоғарғы құндылық, ол өмірдің объектісі» деген ұғымды оқушы санасына қалыптастыру	+ ЭӘҢ	+ П-Т	+ ПТ
8	Атадан қалған асыл сөз (денсаулық, сұлулық, спорт бағытындағы)	Нақыл сөздердің мазмұны арқылы адамгершілік асыл қасиеттерге тәрбиелеу	Нақыл сөздердің адамгершілікке, сұлулыққа тәрбиелеудегі, денсаулықты қадірлеудегі мәнін ашу, түсіндіру арқылы адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру	+ ТС	+ ТС	+ ТС
9	Сабыр түбі – сары алтын	Оқушыларды шыдамдылыққа, байсалдылыққа, сабырлыққа тәрбиелеу	Сабырлық, төзімділік қасиеттер туралы ұғымдардың мәнін ашу	+ ТС	+ ТС	+ ТС
10	Қатігездік қайдан шығады	Оқушыларды өздерінің бойында кездесетін жағымсыз-мінез құлықтан арылуға тәрбиелеу	Қатігездік, қаталдық, мейірімсіздік ұғымдарының мазмұнын түсіндіре отырып, адамзатқа тән жағымды, жақсылық қасиеттерді қалыптастыру	-	-	- ПТ
11	Сөз бердің бе, орында	Оқушыларды адалдыққа, уәдеде тұра білуге тәрбиелеу	Сөз бен істің бірлігін, өз іс-әрекетіне жауапкершілікпен қарауды түсіндіру	-	+ ТС	+ ДС

1-кестанің жалғасы

12	Арыңды жастан сақта	Оқушыларды адамның адамгершілік асыл қасиеттері - ар-ұят, намысқа тырысуға тәрбиелеу	Ар, ұят, намыс ұғымдарының тәрбиелік мәнін ашу. Адамгершілік құндылықты қалыптастыру	+ ТС	+ ТС0	+ ПТ
13	Бес нәреге асық бол – бес нәрседен қашық бол	Оқушыларды білімділікке, тәрбиелілікке, шығармашылыққа, белсенділікке тәрбиелеу	Оқу, білім, тәрбие шығармашылық ұғымдарының мәнін аша отырып, белсенділікті, іскерлікті дағдығы қалыптастыру	+ ТС	+ ТС	+ ТС

14	Отбасындағы үлкендер мен балалардың арасындағы қарым-қатынас	Отбасында үлгі-өнеге көрсете отырып, адамгершілік асыл қасиеттерге тәрбиелеу	Отбасындағы қарым-қатынас туралы түсінікті қалыптастыру. Балаларды ересек адамдармен ізетті, өнегелі қарым-қатынас орната білуге дағдыландыру	+ ТС	+ ПТ	+ ПТ
15	Ортаның әсері (есірткі, ішімдік, темекі шегу)	Оқушыларды салауатты өмір салтын құра білу мәдениетіне тәрбиелеу	Тәрбиеге әсер ететін орта факторларына анықтама беру, олардың мәнін аша отырып жағымсыз іс-әрекеттерден арылудың жолдарын түсіндіру.	+ ТС	+ ПТ	+ ДС
16	Спорт ардагерлерімен, үздік спортшылармен танымдық кездесулер өткізу	Спорттың денсаулықты нығайтудағы, эстетикалық, адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеудегі алатын орнын ашу	Спорт адрагерлерінің, үздік спортшылардың өмір жолынан, жетістіктерінен өнеге алу	+ ТС	+ ТС	+ ДС

Шартты белгілер: ТС- тәрбие сағаты, ПТ – пікірталас, ТК – танымдық кеш, ДС – дөңгелек стол, ЭӘҢ – этикалық әңгіме, КТС – кездесу тәрбие сағаты.

Кесте - 2. Спорт өнері арқылы оқушылардың рухани-интеллектуалдық деңгейін қалыптастыруға бағытталған сауалнамалар: n=50 оқушы.

№	Сауалнама тақырыптары	Саны		Ескерту
		+	-	
1	Театрға неше рет бардың?	28	22	
2	Мұражайға неше рет бардың?	42	8	
3	Неше әдеби кітаптар оқыдың?	34	16	
4	Табиғат аясына неше рет шықтың?	38	12	
5	Неше рет пікірталасқа қатыстың?	18	32	
6	Қоғамдық жұмыстарға қатысасың ба?	22	28	
7	Неше рет спорт жарыстарына қатыстың?	16	24	
8	Достарыңмен қандай тақырыпта сөйлескенді қалайсың?			жазып көрсету
9	Өнер, музыкамен шұғылданасың ба?	14	26	
10	Ата-ана пікірімен келісесің бе? Қолдайсыз ба? Қолдамайсыз ба? (астын сызыңыз)	46	4	

2-кестенің жалғасы

11	Ұстаздардан ақыл-кеңес сұрайсыз ба?	42	8	
12	Сұрасаңыз қандай тақырыпта?			
13	Елді-мекендерде, қалаларда болдың ба? Қай уақытта, қандай жерде?	50	-	
14	Достарыңа көңілің толады ма? (сөз саптау мәдениетіне, мінезіне, іс-әрекетіне және т.б. адами қасиеттеріне)	40	10	
15	Достарыңның киім киісіне, сыртқы мәдениетіне мән бересің бе?	15	35	
16	Өзара қатынастарға (сөзіне) мән бересің бе?	20	30	
17	Ең жағымды мінезді кімдер (жағымсыз ше)?			жазып көрсету
18	Әділдік, шындықты қолдайсың ба?	50	-	
19	Жеке гигиенаға мән бересің бе?	50	-	
20	Достыққа шынайысын (адалсын ба) ба?	50	-	
21	Жіберген қателіктеріне өкінесің бе?	16	34	
22	Қателіктерінді түзетіп отырасың ба?	37	13	

23	Өз пікірінді ашық айта аласың ба?	38	12	
24	Қандай іс-қимылды кешіре алмайсың?			
25	Өзің меңгерген қандай өнерің бар? (сурет, ән, күй, би және т.б.).	42	8	
26	Темек шегу, жаман әдеттермен қалай күресесің?			жазып көрсету
27	Ғылымға, спортқа, еңбектенуге ынта-ықыласың бар ма?	36	14	
28	Әдептілік этикеттерін сақтайсың ба?	45	5	
29	Қиын сәттерден оңай шыға аласың ба?	41	9	
30	Қателіктерің көп пе?	39	11	
31	Айналаңмен тез, ортақ тіл табыса аласың ба?	33	17	
32	Өзгенің қателіктерін ашық көрсетесің бе?	39	11	
33	Үлкендерге ізет-құрмет көрсетесің бе?	50	-	
34	Жағымсыз, жандайшап, өркөкірек, менмен емессің бе?	50	-	
35	Ыстық-суыққа төзімдісің бе?	50	-	
36	Үлкендердің айтарын түгел қабылдайсың ба? Келіспейтін тұстарың бар ма?	43	7	

Сауалнама нәтижесі бойынша 13,18,19,20,33,34,35 сұрақтарға 100% «ия» деп жауап берген. 1,2,3,4,6,10,11,14,22,23,27,28,29,30,31,32,36 сұрақтарға 50%-дан аса оқушылар «ия» деп жауап жазған. Ал, 5,7,9,15,21 сұрақтарға 50%-дан аса оқушылар «жоқ» деп жауап берген. Осы мәселелерді жақсарту бағытына ауқымды жұмыстар, іс-шаралар жүргізуіміз тиіс.

«Достарыңмен қандай тақырыпта сөйлескенді қалайсың?» - деген сұраққа көптеген оқушылар «Махаббат», «Болашақ мамандық таңдау», «Бизнес» тақырыптарын таңдаған.

«Ұстаздардан ақыл-кеңес сұрайсыз ба?», - деген сұраққа «ия» деп жауап берген 42 оқушының 42-сі де болашақ мамандық таңдау бағытында ата-аналарда, сынып жетекшілерінен ақыл-кеңес сұрайтындықтарын білдірген.

«Қандай іс-қимылды кешіре алмайсың?», - деген сұраққа көптеген оқушылар «өтірік айтқанды», «екіжүзділікті», әділетсіздікті» кешіре алмайтындықтарын жазған.

«Өзің меңгерген қандай өнерің бар?» (сурет, ән, күй, би және т.б.). - деген сұраққа 6 оқушы «сурет» салуды, 18 оқушы «ән» айтуды, 8 оқушы «би» блегенді, «10» оқушы «күй» тартуды меңгергенін атап өткен.

«Ең жағымды мінезді кімдер (жағымсыз ше)?» - деген сұраққа «сыпайы», «ақылды», «талапшыл», «бетке айтатын», «кешірімді», «қолы ашық» адамдарды атаған. Ал, «ең жағымсыз» мінезді адамдаға «суайт», «жағымпаз», «өтірікші», «екі жүзді» адамдарды көрсеткен.

«Темек шегу, жаман әдеттермен қалай күресесің?», - деген сұраққа 45 пайыз оқушылар темекі шегу жаман әдет екенін атап көрсеткен. 5 пайыз оқушы «Темекі шегуді уақыт өткізуде таптырмайтын құрал», «Ашуланғанда жүйкені тез басу үшін», - деп жауап жазды. Ал, темекі шегуді абырой санайтындар да кездесті.

Бұл мәліметтер негізінде мынадай көрсеткіштер анықталды: Спорт өнері арқылы оқушылардың адамгершілік және эстетикалық құндылықтарын қалыптастыру деңгейі бастапқыда жоғары деңгейді тек 10-11% көрсетсе, тәжірибе соңында бұл көрсеткіш 26%-ға жетті. Керісінше төменгі деңгей 40%-дан 14%-ға түсті.

Қорыта келгенде, ғылыми жұмыстың зерттеу нәтижесі бойынша өзіңнің болмысыңның өлшемі болып табылатын келесі қағидаларды ұсынамыз:

- бойыңның, ойыңның, тіліңнің, дене дамуының ең қолайлы кезеңі болып табылатындықтан жастық кезеңнің әрбір сәтін тиімді өткізуге ұмтылу;

- шама келетін қол еңбегіне, қимыл-қозғалысты ойындарға үнемі қатысып отыру. Бұл еріктілікке, ұйымшылдыққа, батылдыққа тәрбиелеп қана қоймай, ол жолдастық сезімге, ұжым мүддесі үшін әрекет жасауға да үйретіп, адами құндылықтар емн эстетикалық талғамыңды арттырады;

- теріс қылықтарға жол берме. Тәрбиеші ұстаздың, ата-анаңның ақылына құлақ ас. Айналаңдағы жақсы істерге, көріністерге ғана назарыңды сал;

- сөзіңнің мен ісіңнің сәйкес болуына мән бер. Арманшыл, қиялшыл бол. Жақсы достар табуға ұмтыл. Болашақ кәсібіңе, болашақ мамандығыңа жас кезеңнен машықтан;

- дененді шынықтырып өс. Шынығу барысында бүкіл ағза биологиялық өзгеріске ұшырайды. Шынықсаң өмір қиыншылығын үнемі оңай жеңіп отырасың. Ешкімге тәуелді болмайсың. Барлық үрей-қорқыныш сені айналып өтеді;

- өзіңнің ішкі, сыртқы мәдениетің, тазалығың, рухани деңгейің, дүние танымыңның деңгейі арқылы өзгелерге үлгі бола біл және мұны жетілдіріп жүр;

- достыққа, жолдастыққа әрқашан адал бол. Қиыншылыққа кездесе қалсаң сағың сынбасын, мойыма, қайта ширатыла түс;

Мектептегі жақсы жолдастық қарым-қатынас, алған тәлім-тәрбиең, келеңсіз істерің т.б. санаңда өмір бойы сақталатынын ұмытпа. Әрбір істеген жақсы ісің де, жаман ісің де әйтеуір бір алдыңнан шығатын сәті болады;

- болашақта ата-ана болатыныңды ұмытпа. Бұл өмірдің өзгермейтін қағидасы болғандықтан оны да осы бастан ойланып қойғаның абзал. Сенің де ұрпақ тәрбиелеуің керек. Оған да өзінді дайында;

- үнемі ұлттыңның намысын ойла, ұлттық сана, рух, ұлттың болашағы, денсаулығы, ділі, тілі, өсімі, дәстүрі, мәдениеті, өнері, тарихы т.б. сенің бой-болмысыңнан көрініс табуға тиіс. Бұл сенің өмірлік кредоңа айналуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Егемен Қазақстан 17.04.2017 ж.

2. ҚР 2025 жылға дейінгі дене тәрбиесі мен спортты дамыту тұжырымдамасы. Егемен Қазақстан. 11.01.2016 ж.

3. ҚР «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы. Егемен Қазақстан, 2003 ж.

4. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Егемен Қазақстан. 2020 ж.

5. Өтебаева Ә.Т. Ауыл мектебі оқушыларын рухани-адамгершілікке тәрбиелеудің педагогикалық шарттары. Пед.ғылым.канд. қорғау үшін авторефераты. – Алматы, 2007 ж. – 28 б.

6. Егізбайұлы Ж. Спорт – тәрбие құралы / Оқу-әдістемелік құрал. – Қызылорда, 2009 ж.

7. Кәрімова Б.С. Дене тәрбиесі мен спорттың тәрбие құралы ретінде қарастырылуы // Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектер жинағы. – Қызылорда: «Жиенай», 30.03.2022 ж. – 5-6 б.

8. Бақтиярұлы М. Жастар тәрбиесі – ұлт болашағы // Егемен Қазақстан. 2022 ж.

9. Егізбайұлы Ж. Спорт және эстетика // Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференциясының еңбектер жинағы. – Қызылорда: «Жиенай», 30.03.2022 ж. – 10-12 б.

10. Егізбаев Ж. Деніміз сау – өміріңіз өнегелі болсын / Оқу-әдістемелік құрал. – Қызылорда, 2003 ж. – 37 б.

15. Егізбаев Ж. Студенттермен жүргізілетін тәрбие жұмыстарының аспектілері / Оқу-әдістемелік құрал. – Қызылорда, 2003 ж. – 22 б.

16. Жолымбетов Ө. Бес шығыршық / Оқулық. – Алматы, 1984 ж. - 186 б.

17. Егізбаев Ж. Деніміз сау, өміріңіз ұзақ болсын / Оқу-әдістемелік құрал. – Қызылорда, 2009 ж. – 36 б.

ЖАЛПЫ ОРТА МЕКТЕПТІҢ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ

Сүгір Назерке Галидинқызы

ДШС 20-01 тобының студенті

e-mail: sugiroba.nazerke@mail.ru

Омаров Бахытжан Сұлтанұлы

PhD, қауымдастырылған профессор

Түйін. Ұлттық ойындар – кешенді тәрбиенің, тұтас педагогикалық процестің таптырмас құралы. Қазақтың ұлттық ойындары – адамның физикалық, ақыл-ой және адамгершілік қасиеттерін дамытуға жан-жақты әсер ететін әмбебап құрал. Бұл өзін-өзі тәрбиелеудегі заманауи бірыңғай педагогикалық талаптарға жауап беретін, дидактикалық негізде педагогикалық және әлеуметтік жағдайды байытатын оқу құралы. Қазір жалпы орта мектептердің оқу бағдарламаларында ұлттық ойындарға арналған бөлімдер енгізілді. Оқушылар біздің ата-бабаларымыз ғасырлар бойы күнделікті өмірде қолданған ойындармен таныса алады. Жас ұрпақтың ұлттық ойындарға деген қызығушылығын жандандырудың басты мақсаты – жастардың патриоттық сезімдерін нығайту болып табылады. Бұл ойындарда халқымыздың рухани байлығы көрініс табады. Жас ұрпақты

патриоттыққа тәрбиелеу өзекті мәселе болып табылады, сондықтан ұлттық ойындар арқылы азаматтық патриоттық тәрбиелеу біздің қоғамның басты басымдықтарының бірі болып саналады. Оқу-тәрбие жұмысында ұлттық ойындарды саналы түрде пайдалану нәтижесінде сабақтың мазмұнын байыту, оқушылардың білімге деген қызығушылығын арттыру, ой-өрісін кеңейту, өмірлік қызығушылығын арттыру мақсаты көзделеді.

Кілт сөздер: ұлттық ойын, мектеп, патриотизм, оқушы, тәрбие.

Аннотация. Национальные игры-незаменимый инструмент комплексного воспитания, целостного педагогического процесса. Казахские национальные игры-универсальный инструмент, оказывающий всестороннее влияние на развитие физических, умственных и нравственных качеств человека. Это учебное пособие, отвечающее современным единым педагогическим требованиям в самообразовании, обогащающее педагогическую и социальную ситуацию на дидактической основе. Сейчас в учебных программах общеобразовательных школ введены разделы, посвященные национальным играм. Учащиеся смогут познакомиться с играми, которые веками использовались нашими предками в повседневной жизни. Главной целью активизации интереса молодого поколения к национальным играм является укрепление патриотических чувств молодежи. В этих играх отражается духовное богатство нашего народа. Патриотическое воспитание подрастающего поколения является актуальной проблемой, поэтому воспитание гражданского патриотизма через национальные игры считается одним из главных приоритетов нашего общества. В результате сознательного использования национальных игр в учебно-воспитательной работе предусматривается цель обогащения содержания урока, повышения интереса учащихся к знаниям, расширения кругозора, повышения жизненного интереса.

Ключевые слова: национальная игра, школа, патриотизм, ученик, воспитание.

Annotation. National Games are an indispensable tool for comprehensive education, a holistic pedagogical process. Kazakh national Games are a universal tool that has a comprehensive impact on the development of physical, mental and moral qualities of a person. This is a textbook that meets modern unified pedagogical requirements in self-education, enriching the pedagogical and social situation on a didactic basis. Now sections dedicated to national games have been introduced in the curricula of secondary schools. Students will be able to get acquainted with games that have been used by our ancestors in everyday life for centuries. The main goal of activating the interest of the younger generation in the national games is to strengthen the patriotic feelings of young people. These games reflect the spiritual wealth of our people. Patriotic education of the younger generation is an urgent problem, therefore, the education of civic patriotism through national games is considered one of the main priorities of our society. As a result of the conscious use of national games in educational work, the goal is to enrich the content of the lesson, increase students' interest in knowledge, broaden their horizons, and increase life interest.

Keywords: national game, school, patriotism, student, education.

Қазақ халқы үшін барлық замандағы ұлттық ойындар үлкен қоғамдық маңызға ие болды. Ұлттық ойындар – ежелгі заманнан бері қалыптасқан дәстүрлі ойын-сауық болып табылады. Бүгінгі Қазақстан жеріндегі ұлт ойындарының тарихы біздің дәуірімізге дейінгі 1-мыңжылдықта қалыптасқан [1]. «Тоғызқұмалақ», «қуыршақ», «асық» ойындары Орталық Азия елдерінде кең таралған. Ұлттық ойындарды пайдалана отырып, балалар мен жасөспірімдер түрлі жаттығулар жасайды, физикалық қабілеттері мен ой-өрісін дамытады. Дәстүрлі тәрбиенің негізгі құралдарының бірі ретінде ұлттық ойындарды жалпы орта мектеп үдерісінде пайдаланып, ұлттық ойынды дамытамыз.

Қазақ қоғамындағы ұлттық ойындардың негізі, оның шығу тегі көшпелі дәстүрлі шаруашылық қатынастардан бастау алады. Ұлттық ойындардың басты тәрбиелік мәні - болашақ ұрпақты мамандыққа тарту, мамандандыру, яғни дәстүрлі ұлттық педагогика салаларының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда педагогика ғылымының өзекті

мәселелерінің бірі – оқушыны жан-жақты дамыта алатын, ғылымның жаңа жетістіктерін қолдана алатын, шығармашылық жұмыстармен айналыса алатын, дүниетанымдық көзқарасы кең, рухани бай, ұлттық қасиеттерді білетін ұрпақты даярлау.

Дәстүр – ұрпақтан-ұрпаққа, атадан балаға берілетін тарихи қалыптасқан әлеуметтік нормалар мен ережелердің жиынтығы [2]. Сондықтан дәстүр білім берудің әдіснамалық негізі болып табылады. Ұлттық білім беру мазмұнын зерттеудің әдіснамалық негіздерін жүйелеу, оқу процесінде ұлттық дүниетанымдық принциптерді ғылыми айналымға енгізу жолдарын, олардың көздерін іздеу.

Ұлттық ойындар жастарға шығармашылықты, дербестікті және толеранттылықты дамытуға көмектеседі. Ұлттық ойындар адамның денесіне ғана емес, рухани байлықты да нығайтатынын дәлелдейді. Бүгінгі таңда ұлттық ойындарды тек ұлттық дәстүрлердің мәдени мұраға айналуы үшін ғана емес, сонымен бірге жас ұрпақтың санасына тәуелсіз халықтың ежелгі ұлттық дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарынан қалыптасқан дәстүрлерді сіңіру үшін де қолдануға болады [3].

Қазіргі уақытта дене шынықтыру сабақтарына ұлттық ойындарды енгізу қарқынды дамып келе жатқаны қуантады. Мектептерде қолданылатын ұлттық ойындар: Ақсерек-көксерек, тоғызқұмалақ, асық ату, қыз қуу, аңшылар мен қояндар, ақсуйек және т. б. Мектепте дене шынықтыру сабақтарында ұлттық ойындарды енгізу кезінде балалардың жас ерекшеліктеріне назар аударылады.

Ұлттық ойындарды мектептің оқу үдерісінде қолдану мынадай міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

- Қазақтың ұлттық ойындарының мәнін неғұрлым толық және тереңірек ашу;
- Қазақтың ұлттық ойындарын оқыту процесінде толық іске асыру;
- оқушылардың білім, білік және дағдыларды игеру бойынша сабақ кезеңдерінде оқу-танымдық іс-әрекетін Қазақ ұлттық ойындарын зерттеу;
- сыртқы және ішкі кері байланыс орнату, соның негізінде қазақтың ұлттық ойындарын оқыту үдерісін түзетуді жүзеге асыруға болады.

Бастауыш сынып жасындағы балаларға арналған ұлттық ойындар. Осы жастағы балаларға өздерінің шығармашылық қиялын дамытатын сюжеттік ойындар ұсынылады. Олар үшін ең қолайлысы – жүгіру және қысқа қашықтыққа жүгірумен байланысты ұлттық ойындар. Оқушылар бастауыш сынып оқушылары болғандықтан тез шаршайды, сонымен бірге өз күштерін тез қалпына келтіреді. Олардың назары әлі де шашыраңқы, топтасып жұмыс істеу қиын болуы мүмкін. Осы жастағы балаларда әлі де қажетті шыдамдылық, мүмкіндігінше жылдам жүгіру қабілеті, заттарды беру ептілігі, команда алдындағы жауапкершілік сезімі болмағандықтан, командалық ойындарды емес, жүргізуші бар және әр бала өзі үшін ойнайтын ойындарды қолданған дұрыс. Мұғалім ойынның мазмұны мен ережелерін қысқаша, түсінікті және эмоционалды түрде түсіндіруі керек. Ойын кезінде физикалық белсенділікті мұқият бақылау керек. Мұғалім шаршаудың сыртқы белгілерін және балалардың мінез-құлқын мұқият қадағалап, ойынды уақтылы аяқтауы керек.

Бастауыш сынып оқушылары үшін, яғни 1-4 сынып оқушылары үшін «Ақсерек-көксерек», «ұшты-ұшты», «асық ату», «аңшылар мен қояндар», «айгөлек» сияқты ойындар қолданылады.

Орта сынып жасындағы балаларға арналған ұлттық ойындар. Орта сынып жасындағы оқушылар үшін қиын, ұзақ уақытқа созылатын, жылдамырақ және күрделі қозғалыстармен қаныққан ұлттық ойындары қолайлы. Орта сынып жасында балалардың жыныстық жетілуі жүреді. Осы кезеңде ұлдар мен қыздардың дене тәрбиесін саралап жүзеге асыру қажеттілігі туындайды: ұлдар күш жаттығулары мен төзімділік ойындарын, жүгіру жылдамдығын, ал қыздар ептілік пен байқағыштықты дамытуға бағытталған тыныш ойындарды жақсы көреді. Орта сынып жасы – бұл өзін-өзі бағалаудың қарқынды қалыптасу кезеңі, әлеуметтік ғылымдар әлеуметтік ғылымдар сондықтан олар өздерін барынша көрсете алатын ойындар орта сынып оқушыларының басымдығында қалады. Орта сынып жасы, 5-7 сынып оқушылары арасында «қызыл ту», «сақина», «орамал», «арқан тарту», сияқты ойындар өткізіледі.

Жоғары сынып жасындағы балаларға арналған ұлттық ойындар. Жоғары сынып жасындағы оқушылар жұмыста халық ойындарын пайдалану бірқатар күрделі міндеттерді шешуге мүмкіндік береді:

1) гимнастикалық жаттығуларды, жеңіл атлетика жаттығуларын (төмен және жоғары старт, жылдамдыққа жүгіру, жүгіруден ұзындыққа және биіктікке секіру, кіші және үлкен доптарды лақтыру) бекіту және жетілдіру;

2) допты игеру дағдыларын жетілдіру (баскетбол, волейбол, футбол ойындары);

3) оқушылардың ойынды жеке жетілдіруге деген қызығушылығын тәрбиелеу;

4) өз ұжымы үшін жауапкершілік сезімін, өзара көмек дағдыларын, ұжым мүддесі үшін ұтымды тәуекел ету қабілетін тәрбиелеу;

5) командалық ойындарда ұйымдастырушылық дағдыларды, халық ойындарында төрешілік дағдыларын дамыту [4].

Жоғары сынып оқушылары, 8-11 сынып оқушылары арасында «қыз қуу», «ақ сүйек», «арқан тарту», «тоғызқұмалақ» ойындары өткізіледі.

Дене шынықтыру сабақтарына ұлттық ойындарды енгізу оқушылардың денесін қатайтады, жылдамдықты, ептілікті, зейінді нығайтады. Мысалы, тоғызқұмалақ ойыны жылдам математикалық есептеуге ықпал етеді және адамның ой-өрісін жаттықтырады. Ал «қыз қуу», «ақсүйек» сияқты ойындар балаларды қозғалысқа баулиды. «Асық ату» ойыны оқушылардың дәлдігін арттырады.

Қазіргі уақытта қазақтың ұлттық ойындары арасында «тоғызқұмалақ» пен «қазақша күрес» әлемдік деңгейге шықты. Ұлттық ойындардың әрқайсысына тән басты мақсат-адамға әсер ету, оған қоршаған орта туралы ақпарат беру, қалыптастыру, патриотизм рухында тәрбиелеу. Адамды білімге, ұжымның бірлігіне, жолдасқа деген құрметке, басқалармен қарым-қатынас жасау қабілетіне және т.б. оятатын әрбір ұлттық ойында өмірге қажетті адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру, тұтас педагогикалық процесс, іргелі идея сияқты дидактикалық негіздер бар.

Қазақтың ұлттық ойындарының тәрбиелік негізін бір сөзбен айтуға болмайтын күрделі іс-қимылдар шеңбері құрайды. Өскелең ұрпаққа берілетін ұлттық ойындардың тәрбиелік негіздерін, оларды практикалық қолданудың тиімділігін ескере отырып, келесідей топтастыруға болады. Атап айтқанда: ақыл-ой тәрбиесі, дене тәрбиесі, адамгершілік тәрбиесі, салауатты өмір салтын тәрбиелеу, еңбек тәрбиесі, эстетикалық және көркемдік тәрбие, патриоттық тәрбие, халықаралық тәрбие және т.б. Бұл негізгі мақсатқа мектептегі біртұтас педагогикалық процесі, тұлғаны, салауатты өмір салтын бағдарлайтын, жастардың бойында білім, дағдылар, іскерлік қасиеттерді сіңіретін оқу орындарындағы басқа дидактикалық құралдармен үйлесімде қол жеткізуге ықпал етеді [5].

Мұндай жаңа жүйе оқушының дене тәрбиесі сабақтарын өткізудегі ойлау жүйесі мен жеке әлеуетін дамытуға ықпал етеді. Осындай мүмкіндіктердің бірі-жалпы орта мектептің оқу үдерісінде, күнделікті өмірде ұлттық ойындарды пайдалану.

Ұлтымыз тәуелсіздік алғаннан кейін ел өмірінің барлық салаларында елеулі жаңалықтар келтірілді. Бүгінгі таңда барлық деңгейдегі оқу орындарының алдында тұрған негізгі мақсат-патриоттық сезімдерді қалыптастыру, жастарды қазақстандық патриотизм рухында тәрбиелеу. Ұлттық ойындарды оқу-тәрбие жұмысының негізгі идеялық негізіне айналдыру міндеті тұр. Осы әлеуметтік-педагогикалық идеяларды жүзеге асыруда ұлттық ойындар негізгі көмекшілер болып табылады.

Ежелден бері өскелең ұрпақты тәрбиелеуде ұлттық ойындар қоғамдағы қарым-қатынасқа, қоршаған әлеммен өзара іс-қимылға ықпал етеді, болашақта біз өз өміріміз бен өнерімізге жаңа көзқараспен қарауымыз керек, ұлттық мүдделерді, халқымыздың ежелгі арманын ескере отырып, жастарды тәрбиелеуді өзгертуге белсенді қатысуымыз керек.

Қазақтың ұлттық ойындарының тақырыбы ұлы адамдар мен батырлардың өмірінен, баланың қоршаған ортасының құбылыстарынан, табиғаттың ерекшеліктерінен, үй және жабайы жануарлардың әдеттерінен тұрады. Сондықтан, «Жаяу көкпар», «Түйілген орамал», «Қара сиыр» және басқа да көптеген ойындар танымдық қызығушылықтарды қалыптастыру, жаңа білім алу және оларды игеру үшін үлкен маңызға ие.

Мәселен, «Көкпар» ойынының атауы «көк бөрі» - сұр қасқыр деген сөзден шыққан. Қасқыр көшпелі малшылардың алғашқы жауы болғандықтан, олар ежелгі уақытта қасқырларды аулаған. Сәтті аң аулаудан оралғаннан кейін жарыстар ұйымдастырылды-жарыс-өлтірілген аңды ауылға кім бірінші әкеледі. Кейіннен бұл жарыс «Көкпар» ұлттық ойынына айналды. Ойынның мақсаты-оқушылардың ептілігін, батылдығын, зейінділігін, ат жарысында, атпен жүрудің басқа түрлерінде күшін дамыту. Ойыншылар екі командаға бөлініп, бастау сызығының бойында, біреуі арқылы болады. Басшының (көшбасшының) сигналы бойынша барлығы көкпарға қарай жүгіреді. Көкпарды иемденген адам одан әрі жүгіреді. Оны қуып жеткен адам көкпарды алып, алға қарай жүгіре береді. Көкпармен жүгіріп келе жатқан әрбір адам мәре сызығына қарай жылжиды. Жеңімпаз команда болады, оның ойыншысы бірінші болып көкпарды жеткізеді.

«Түйілген орамал» ойыны басқа ұлттық ойындардан онда ойнайтын оқушылардың рөлімен ерекшеленеді. Бұл ойынның мақсаты-іс-әрекеттің жылдамдығын, қолдың ептілігін, зейінділігін дамыту. Ойынға қатысушылар шеңберге айналады. Жүргізуші ойында бастайды. Шеңберде ол кез-келген ойыншыға сүлгі лақтырады және өзі оны қуып жетеді. Сүлгіні алғаннан кейін ойыншы оны тез арада екіншісіне беруі керек, бірақ сүлгіні басшы (жүргізуші) ұстап алмауы керек. Ойыншылар үнемі сүлгіні бір-біріне лақтырады. Сүлгіні жіберіп алған бала жүргізуші болады. Жүргізуші сүлгіні ұстап алып, жаңа жүргізушіні өзі тағайындай алады. Ойын аяқталғаннан кейін сүлгіні ешқашан жіберіп алмаған үздік ойыншылар атап өтіледі.

Келесі ойын – «Қарасиыр», ол оқушыларда ұжымшылдықты, тапқырлықты және өзінің «затын» қорғай білуді қалыптастырудың қуатты көзі болып табылады. Көшбасшының нұсқауы бойынша ойыншылардың бірі шеңберден шығып, затты қасына қойып жасыруы керек. Ойыншылардың міндеті - оны табу. Зат табылған кезде, ол жарияланады және барлығы табылған заттың айналасына жиналады. Иесі өз затын қорғайды, ал қалғандары оны алдамшы жолмен алуға тырысады. Кімде-кім жетістікке жетсе, ол жүргізуші болады, яғни, затты жасыруға барады, ал қалғандары қайтадан тығыз шеңбер құрып, көздерін жұмады. Ойын қайтадан басталады [6].

Қорытынды

Жалпы орта мектептің оқу үдерісінде ұлттық ойындарды пайдалану оқушылардың физикалық белсенділігін арттырып, эмоционалдылық пен сабаққа деген қызығушылықты арттыру қажеттілігіне негізделген. Ойындарда ұлттық ерекшеліктер, халықтың күнделікті өмір салты, оның дүниетанымы, қоғамдық өмірі, халық тарихы бейнеленген. Қазақ ұлттық ойындары оқушылардың ақыл - ой дамуының міндеттерін жүзеге асыруға ықпал ететін эмоционалды - сауықтыру, танымдық және тәрбиелік кешендердің негізін қалайтын ұлттық және ойын фольклорының үлгісі ретінде халық даналығының бөлшегі ретінде әрекет етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақтың ұлттық ойындары» кітабы авторы: Базарбек Төтенаев Алматы «Қайнар» баспасы 2004 ж.
2. Узақбаева С., Айтпаева А. Казахские народные детские игры. - Алматы: Республ. издат. кабинет Казахской академии образования им. И.Алтынсарина, 2000. - 170 с.
3. «Шынашақ» кітабы. Құрастырушылар – М.Әлімбаев, Қ.Баянбаев. Алматы «Балауса» 2002 ж.
4. Таникеев М.Т. Мир народного спорта. - Алматы: Санат, 2008. - 318 с.
5. Тотенаев Б.Т. Казахские национальные игры - Алма-Ата: Казахстан, 2006. - 144 с.
6. Сағындықов Е.А. Қазақтың ұлттық ойындары - Алматы: Рауан, 2001. - 175 с.

ЖАНЫ НӘЗІК, ӨР ӘСКЕРИ ҚЫЗМЕТ ӨТКЕРУШІЛЕРДІҢ ӨНЕГЕЛІ ІСТЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАС БҰРЫМДЫЛАРДЫ ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Боранбай Жанерке

ДШ/БӘД 21-01 тобының студенті

e-mail: zhanerke.boranbai@iuth.edu.kz

Ахметов Бақытжан Раушанбекұлы

Аға оқытушы, капитан

Түйін. Бұл баяндамада біз әйелдерден күштіміз деп көкірегің қағатын, әскерге қыздарды лайық емес санаған жігіттер қауымының әскерге бармауы олардың қайсарлығының көрінісі емес, намыс отының аздығы баяндалған. Қыз баласы ертеден ерлермен тіресе отан қорғағанын тарихтың алтын парақтары ақ белгілеп берген болатын. Бір сөзбен айтқанда әйел деген ұғым тек ғана нәзіктік деген мағына бермейді. Бұл ұғымда терең мағына жатыр астарын ақтарсаңыз. Жалпы осы жобада қазақ қыздарына демеу беріп мықты екендігі айтылған. Ал, ер азаматтарымызға Отан алдындағы борыштарыңызды ұмытпаңыздар! Сіздер біздің қорғаушыларымыз екенін есіне салу.

Кілт сөздер: әскери қыздар, нәзікжандылар, Отансүйгіштік, Отанға қызмет, әскер, Ұлттық тәрбие.

Аннотация. В этом отчете указано, что группа юношей, которые бьют себя в грудь, что мы сильнее женщин и считают девушек непригодными для армии, не идут в армию, это не проявление их храбрости, а недостаток чести. На золотых страницах истории написано, что Родину издавна защищала девушка. Одним словом, понятие женщины означает не только нежность. В этом понятии есть глубокий смысл, если разобраться в предыстории. Вообще говорят, что казахстанские девушки сильны в этом проекте. И не забывайте свой долг перед соотечественниками! Напоминаю, что вы наши защитники.

Ключевые слова: девушки-военнослужащие, нежные души, патриотизм, служба Родине, армия, народное воспитание.

Annotation. Knot The fact that a community of young men who beat their chests that we are stronger than women and consider girls unsuitable for the army do not join the army, this is not a manifestation of their courage, but a lack of honor. In a word, the concept of a woman means not only tenderness, this concept has a deep meaning, if you look for it. In general, my goal of writing this project is to support Kazakh girls and remind them that you are strong. our men, do not forget your duty to the Motherland! Remember that you are our defenders.

Key words: military girls, tender souls, patriotism, service to the motherland, army, public education.

Әйел-ана, адал жар, отбасының ұйытқысы, адамзат ұрпағын жалғастырушы. Қазақ қыздары отан қорғау жолында ешкімнен де, ештеңеден де қалыспаған емес. Үстіндегі көйлегін сарбаздың керзі етігі мен шинеліне алмастырған нәзік жандылар табиғатына тән емес, ауыр да, абыройлы жұмыс атқаруда. Қарулы күштердегі әйелдердің сапалық құрамы өте мықты және қуатты. Олардың ішінде генерал шеңіндегі арулар болғанымен -2 полковник, 9 подполковник, 57 майор, 73 капитан, 121 аға лейтенант, 50 ге жуық кіші лейтенанттар бар. Бұл таяуда ғана әлемдік деңгейдегі қарулы күштер додасында бақ сынап, жеңіс тұғырын иеленген аруларымыз. Әйел сарбаздар қарулы күштердің барлық дерлік түрінде бар. Рекатті, аэромобильді, әуе қорғанысы, аймақтық басқару орталықтарында да арулар негізгі және жауапты бөлімдерде қызмет атқарады. Барлық қарулы күштердегі әйел адамдардың 30% ның жоғарғы білімі бар, бөлімшелердің әскери дайындығына жауап беретін лауазымдарға ие. Қазақстан әскерлеріндегі әйелдердің орташа жасы -35 жас. Қарулы күштер санатындағы ержүрек әйел заты түнде атыс даласына шығып, ұрыс алаңында ерлермен тең дәрежеде қызмет атқарады. Олардың арасында қолма-қол жекпе-жекке шығатындар, пышақ лақтырып, порошютпен секіретіндер де аз емес.

Ерлермен иық тірестіріп жүріп Қазақстан Республикасының Қарулы күштерінде 8 мың әйел қызмет атқарады. Бұл жалпы құрамның 12%-ын құрайды. Ерлермен тең дәрежеде қызмет атқаратындығының тағы бір дәлелі, десантшылар айына 10 күнге жуық уақыт үйінде болмай, атыс даласында жаттығу өткізетін кездер болады. Міне, осы мақсаттыда десантшы арулар толығымен атқарып өтетін көрінеді. Астанада болған шеруге 200 әскери десантшы қыз сап түзеп шықты. Бұл да өзіндік меже, үлкен жетістік. Әскердегі ерлерден бір айырмашылық-қатаң шара ретінде қолданылатын қамау жазасы әйелдерге қолданылмайды, тек ауызша сөгіспен шектеледі.

Психолог мамандар қарулы күштердегі әйелдерді 4 топқа бөледі.

1. Шығармашылық жандар.
2. Американдық «Джейн сарбаз» киносындағыдай кәсіби тұрғыда әскери адам болуды армандайтындар. Бұлар отбасылық құндылықтардың орнына лауазымды әскери адам болғанды армандайды.
3. Амал жоқтан немесе кәсіби ақшакөзі болғандықтан ғана таңдайтындар.
4. Әскерге өз еркімен келіп, бірақ отбасылық құндылықты да естен шығармайтындар. Әдетте мұндай жандардың 70%-ның отбасында әскери адамдар бар.

Қазақстан Қарулы Күштеріндегі қыздардың рөлі Қазақстан Қарулы Күштер сапында ерлермен қатарқыз-келіншектердің әскери қызметін өткеріп жүргені баршаға аян. Алысқа бармай жылда өтетін әскери парадтан жұртшылық көріпак жүр. Әскерде жыл өткен сайын әйел затының қатары көбейіп келеді. 2010 жылғымен салыстырғанда әскери қызметтегі әйелдер саны 1 мыңға артқан екен. Мәселен, 2013 жылғы дерек бойынша Қазақстан Қарулы Күштер қатарында 8 мыңнан астам қыз – келіншек 4 полковник, 30 подполковник, 120 – дан аса майор болған. Бұл көрсеткіш 2015 жылы біршама ұлғайған. Яғни, өткен жылғы санақ бойынша 8,8 мыңдай әскери қызметші әйелдер қызмет атқарады екен. Оның 868 – і офицер, 12 – і полковник, 31 подполковник, 145 майор, 256 капитан, 277 ағалейтенант, 147 лейтенант. ҚР Қарулы Күштерінде келісімшарт бойынша әскери қызметтегі әйелдердің 7924 – і сержант және жауынгер құрамында. Көбіне – көп әскери қызметші әйелдер іс –

қағаздар жүргізу, байланыс, мекемелердің психологы, қаржы маманы, медицина қызметтеріне тқарады. Бұданбөлек, мергенші және парашютші қыздарды да көптеп кездестіруге болады. Сұхбаттардың бірінде ҚР ҚК Құрлық әскерлерінің бас қолбасшысы, генерал лейтенант Мұрат Майкеев әскерге келуге ниетті әйелдер санының көп екендігін айтқан. Әйелдер әскерге келуге ынталы. Дегенмен, оларды орналастыратын қызмет тізімі шектеулі. Сол себепті, олардың барлығын қабылдауға мүмкіндік жоқ.

Шетел әскеріндегі қыздардын алатын орны Израилдегі қыз – келіншектер әскерге 24 айға шақырылады. Израиль демекші, әскерге қыз – келіншектерді қабылдайтын бірден – бір ел сол Израиль екен. 1948 жылы Израиль өзінің тәуелсіздігі үшін күресте әйелдер қауымы белсенділік танытып, ерлермен қатар қанды шайқасқа қатысқан. Содан бері сол елдің азаматтары (ұл, қыз болсын) міндетті түрде 18 жасқа толғанда ер – азаматтар 36 айға , қыздар 24 айға әскерге шақырылады . Норвегияда әскерге 18 жасқа толған қыздар міндетті түрде шақырылады. Жуырда норвегиялық парламент әскер қатарына шақырылу ер адамдар үшін ғана емес, әйелдерге де міндетті болатын заңды мақұлданды. Бұдан былай 1997 жылы және одан кейін дүниеге келген қыздар 19 жасқа толғанда Норвегияның қарулы күштері қатарында қызмет етуге міндетті. Әйел адамдар 2016 жылдың ортасына дейін әскерге міндетті түрде шақырылатын болады. Негізінде сол елдің әйелдер қауымы 1976 жылдан бері өз еркімен әскерге қабылданып келді. Италияда әйелдерге әскери іс – қимылдарға қатысуға рұқсат берілген. Әскерге өз еркімен келген әйелдерді НАТО мемлекеттері арасындағы ең соңғы болып қабылдаған мемлекет ол Италия. Есесіне, 1999 жылы ең алғашқылардың бірі болып әйелдерге арнайы бөлімге кіруге және әскери іс – қимылдарға қатысуға рұқсат берді. Сондағы жалпы армияның 7 пайызын құраған әйелдер қауымы Иракта, Ливанда, Ауғанстанда соғысты. Пәкістанда әскери әйелдер бөлімі құрылды Ислам мемлекеттері ішіндегі әйелдерді ұлттық әскердің барлық санатына алатын тек Пәкістан ғана. Ал 2013 жылы арнайы әскери әйелдер бөлімі құрылған болатын. Әскери операцияларға 300 мыңнан астам әйел қатысқан.

Бүгінгі күні ата-бабаларымыз, одан кейінгі ұрпақтардың салып кеткен сара жолымен жүріп, сол жолды әрі қарай дамыту, өмір жаңалығын ескеру, ескімен жаңаны ұштастыруды Қазақстан халқының басты міндеті болып табылады. Елдің тәуелсіздігі көп нәрсеге ой салдырады. Мұнда тарихи сананы ояту, жоғалғанын өзіне қайтару, өрлеу дәуіріне жол ашу деген мағына, сондықтан қазақстандық патриоттық тәрбие деген ұғым тек қана айтыла салатын дерексіз ұғым емес, ол ең алдымен нақты, өз ұлтына, сонда тұрып жатқан халықтарға берілген, адал еңбек ете алатын, жалпы халықтық, әлеуметтік мәдениетті түсініп, білетін соның нұсқаларын өз халқының қажетіне жарата алатын, басқалары түсіне білетін нағыз адам сүйгіштік, қазақстандық патриоттық рұхтағы белсенді адамдарды тәрбиелеу үшін керек. Тәрбиенің негізі, оның мақсаты, міндеті, мазмұны, түрі, құрылымы, әдісі, тәсілі, заңдылықтары, принциптері, құралдары бар.

Сол сияқты қазақстандық патриотизмнің мақсат, міндеті, түрі, әдіс-тәсілі бар. Егер патриоттық тәлім-тәрбиемізде осы негіздер болмаса ол жәй сөз болып қалуы мүмкін. Өзін-өзі білмеген адам өзінің кім екенін түсінбейді. Ұлттық патриоттық тәрбие бүгінгі өмірден оқшауланбайды, қайта жаңа өмірмен қауышып ұлттық тәрбиеге жаңа мән береді. Ұлттық тәрбие дегеніміз ол оқшаулану емес, керісінше ұлттық тәрбие үлгілерімен әлемдік идеяларды қабылдап, ненің тозық, ненің озық екенін тани білу, өрісі, дүнитанымы кең азаматтарды тәрбиелеуге мүмкіндік болады деп түсіну қажет және солай да.

Таза біржақты ұлттық тәрбие-ұлтаралық аразға соқтыруы мүмкін. Әсіресе патриоттық тәрбиеде бұл ерекше білінеді. Әрине, ұлттық тәрбиені әркім әртүрлі түсінеді. Кейбіреулер “ұлттық нақыштар сол күйінде болса екен” десе, ал кейбіреулер “ұлттық тәрбие қазіргі өмірмен байланысты болса екен”, дейді. Шындығында ескінің жаңамен қауышып жатқаны өміршең келеді. “Ұлттық тағылым деген ұғым әр халықтың ғасырларға ұласып жатқан тәрбие үлгісі, бала тәрбиесіне қолданылатын әдіс-тәсілі, үлгі-өнегесі, сондықтан да ұлттық тәрбие деген сөздің мағынасы әлдеқайда кең” Себебі ол бүкіл ұлтқа тән қасиеттердің бәрін қамтиды. Оған әлеуметтік, тұрмыстық, шарауашылықтық, салт-сана, әдет-ғұрып, дәстүрлер, тағы басқа ұғымдар кіреді. Жалпы ұлттық тәрбие арқылы жастарды, кейінгі буынды патриотизмге, ұлтаралық татулыққа баулуымыз керек.

Бүгінгі Егеменді Қазақстанның жағдайында патриотизм, ұлтаралық татулық жаңа мағынаға ие болып отыр. Себебі Қазақстанды Отаным деп білетін әрбір Қазақстан азаматы Қазақстанды сүйіп, соның азаматы болу, қазақстанды қорғау, Қазақстанның дамуына, өркендеуіне өз үлесін қосу міндетті. Мұны, әсіресе, қазақ ұлт өкілдерінен басқа ұлт өкілдері жақсы ұғынуы тиіс. “Қос азаматтық”, “Қос тілдік” деген ұғымнан арылу.

Қазақтың айбынды қыздары мен ерліктерін атамай кету ұрпақ алдындағы борышымызға сын болар. Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде ұрысқа қатысқан әйелдер саны әдеттегіден көбейе түскен екен. Соның арасында қазақтың Әлия мен Мәншүгі, Хиуаздай қыздары болған. Бүгінде қорғаныс саласында қызмет еткісі келетіндерді қарасы көп. Мұқағалише айтсақ, « ... Бола берсін көп, мейлі! ». Сонау бабалар заманынан бері жауға қарсы шауып, ерен ерлігімен тарих беттеріне із қалдырған қайсар қыздарымыз, асқан ақылдылығымен бүкіл бір елді басқарып, даналығымен ішкі – сыртқы жағдайды жөнге салып отырған орақ ауыз, от тілді шешен – дана аналарымыз аз болмаған. Қазақ әйелі қашан да дәстүрлі мәдениеттің бесігін тербетіп, әйелдіктен даналыққа, отбасы, ошақ қасы тірлігінен рулы елдің камын жейтін ел анасы деңгейіне көтеріле білген. Иә, қазақ қызы әрдайым « бір қолымен бесікті, бір қолымен әлемді тербетті ». Ел қорғаған, айбатымен жау қашырған аналарымыз бен апаларымыз туралы бүгін ақтарылсақ, әлбетте, айыбы жоқ. Өйткені олардың есімдері әр буынның жадында жаңғыруы тиіс. Кеңес Одағының Батыры, пулеметші Мәншүк Мәметова, 300 рет әуе шайқасына қатысқан тұңғыш әскери ұшқыш, Халық қаһарманы Хиуаз Доспанова, I гвардиялық шабуылдаушы авиациялық корпус құрамында Калинин, Солтүстік – Батыс, Брянск, I, II Прибалтика, I, II Белорусь майдандарындағы сұрапыл соғыстарға және «Берлин» операциясына қатысқан. Аталған еңбек өңірден шыққан батыс Қазақстандық майдангер қазақ қыздары туралы деректерді алғаш рет бір кітапқа топтастырып беруімен құнды.

Еліміздің Қарулы Күштерінде Қазақстанның қорғаныс қабілетін нығайтуда сіңірген еңбектері үшін жыл сайын әскери қыз-келіншектер түрлі наградаларымен марапатталып келеді.

Бүгінде республикадағы барлық азаматтық ЖОО-ның әскери кафедраларында студент қыз-келіншектер үшін мамандықтар бар. Осы әскери кафедраға оқуға түсу үшін алдымен олар медициналық куәландырудан өтеді. Кейін дене шынықтырудан арнайы нормативтерді және психологиялық тестілеуді тапсыруы қажет. Бұл барлық талаптарды аруларымыз өте жақсы орындайды. Олар өздерінің әскери киім формасын үлкен мақтанышпен киеді. Жалпы осы Қарулы Күштер қатарындағы әрбір әйел өзінің әскери борышын атқарып, Отанды қорғауға елеулі үлестерін қосып келеді. Қызметпен қоса, шаңырағында аяулы жар, ана болып, отбасының сақтаушысы міндетін лайықты атқарып отыр.

Қазақтың әрбір қарулы күштеріндегі ерлермен иық тірестіре еңбек еткен әрбір әйел заты ең үлкен құрметке лайық, алдында тізерлеп бас иіп сіздерді құрметтейміз. Жан дүниенің мықтылығын ғана емес, күштілігін де нар тұлғасын бойына үйіп берген әйел затының табандылығы мен ақылына, қайсарлығына таң қаламын. Даңқты рухты өшпес шырағындай еткен қара көздерімізге жыр, дастан арнап кітап жазып, әлемге паш етсекте артықтық етпес. Сайып даланың құлаштап қанатын жайған қыранына айналған қарулы күштердегі арулар нағыз батылдықтың күн секілді бейнесіндей. Қарулы күштер санатында еңбек еткен әйел затына рахмет айтып, қошеметке бөлеп, көкке көтерсекте артықтық етпейді. Отан алдындағы борышын мінсіз атқарып, тұғырлы елдің туын тік ұстап, елімді жанындай қорғап, от пен судың, қауіп пен қатердің, өлім мен өмірдің арасында жүрген нағыз жанкешті арулар. Сынға салса салынбай, белін бекем буып, туымның көкте желбіреп, шаңырағымның шайқалмай, тұтастығымыздың берік болып тұруына ықпал еткен арулардың мәртебесі әр дайым биікте. Сан ғасырлар болса да ажалмен тура келіп, өлімнің қаһарлы туын құлатып, жеңіс пен бейбітшіліктің, қайсарлық пен ұлылықтың туын қадаған қарулы күштердегі аруларымызды атап айтпау тарих алдындағы, адамзат алдында жасаған үлкен қателігіміз.

Қорытынды

Қортындылай келе ғылыми жобамды өлеңмен аяқтауға рұқсат етіңіз!
Ұрандап ұлы елімнің аманатын,
Ауыр деп қолды сілтеп қарама тым,
Қазақтай қасқыр елдің ұрпағысың,
Қайсарлық екінші атың жамағатым.
Өр бейнеңмен сақта биік рухыңды,
Төмендетпе өр Алтайдай сұрқыңды.
Табылмаса жігіттер әскерге деп ұмтылған,
Ерге татыр қызың қорғар ұлтыңды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 1.09.2022ж
2. «Отансүйгіштік және азаматтық тәрбие беру: жағдайы, мәселелері және шешу жолдары» Алматы 2009. 28-31 бет
3. <https://el.kz/zhany-n-zik-rukhy-r-skeri-yz-kelinshekter-39460/>
4. Талғат Мұхтаров, генерал-лейтенант, Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрінің орынбасары өз сөзінен. <https://egemen.kz/article/152684-askerdegi-ayelder>
**ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ҮЙРЕТУДІҢ
МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ**

Қайбулла Аружан

ДШС 20-03 тобының студенті
e-mail: arujan.qaibulla@iuth.edu.kz

Жилисбаев Нағашбек

Аға оқытушы

Түйін. Дене тәрбиесінің мектеп оқушыларына тағылымдық әсер ету мүмкіндіктері, дене тәрбиесінің ұрпақ тәрбиесіне кешенді түрде әсер ететіндігі, олардың бойында ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық және экологиялық тәрбиені қалыптастыру мәселелері жан-жақты зерделеніп, дене тәрбиесімен ұштастыра дамыту жолдары баяндалады.

Кілт сөздер: дене тәрбиесі, педагогика, бұқаралық спорт, спорттық жаттығу, психология.

Аннотация. Возможности воспитательного воздействия физической культуры на школьников, тот факт, что физическая культура комплексно влияет на воспитание поколения, всесторонне изучаются проблемы формирования у них умственного, нравственного, эстетического и экологического воспитания, пути развития в совокупности. с физической культурой описаны.

Ключевые слова: физическое воспитание, педагогика, массовый спорт, спортивная подготовка, психология.

Annotation. The possibilities of the educational impact of physical culture on schoolchildren, the fact that physical culture has a complex effect on the upbringing of a generation, the problems of the formation of their mental, moral, aesthetic and environmental education, the path of development in the aggregate are comprehensively studied. with physical culture are described.

Keywords: physical education, pedagogy, mass sports, sports training, psychology.

Қазіргі таңда, заманауи қоғам өмірінің барлық жақтарын сапалы түрде қайта өзгерту жағдайларында дені сау тұлғаны қалыптастыру үшін қажетті салауатты адамдарды физикалық даярлауға деген талаптар артуда. Дене шынықтыру қозғалысы, дене тәрбиесінің қазіргі заманға сай жүйесі салауатты өмір салтын жүргізуге, адамдар денсаулығын нығайтуға, олардың жұмыс қабілеттілігін, Отанды қорғауға дайындығын күшейтуге,

жоғары өнегелі қасиеттерді, ұлттық рух сергектігін, күш-жігер мен төзімділікті қалыптастыруға, дені сау және жарқын жас ұрпақты тәрбиелеуге мүмкіндігінше жағдай жасауға үнделген. Бүгінгі жастар жан-жақты білімді ғана емес, сондай-ақ рухани сұлу, денсаулығы мықты, шыныққан болуы керек. Білім беру жүйесінің алдында осындай маңызды міндеттердің бірі – салауатты өмір салтын қалыптастыру, жасөспірімдердің қимыл-қозғалыс дағдыларын дамыту мәселесі. Елімізде осындай мәселелерге байланысты көптеген құжаттарға қол қойылды, мәселен: Қазақстан Республикасының Президентінің 2021 ж. 1-Қыркүйектегі жолдауында «Денсаулық сақтау жүйесінің тиімділігін арттыру» тақырыбын терең талқылады. Үздіксіз білім беру жүйесінде «Салауаттану-денсаулықты сақтау» мәселелерін атап өтті. Бұл құжаттардағы негізгі мәселенің бірі - салауатты өмір салтын қалыптастыру, мектеп оқушыларының қимыл-қозғалыс дағдыларын дамыту. Мектеп оқушыларын тәрбиелеудегі сауықтыру, білімдік, тәрбиелік міндеттерімен қатар, олардың рухани жеке тұлғасын қалыптастыру қажет.

Қазақстан Республикасының әлемдік өркениетке, демократиялық дәстүрге өту жағдайында адамзат қоғамының ғасырлар бойы жинақтаған жалпы құндылықтар мұрасына ден қоюы, орта білім беру мекемелерінде дене жаттығулары арқылы мектеп оқушыларының қимыл-қозғалыс дағдыларын ұлттық ойындар арқылы сабақтастықта дамытып, салауатты өмір сүру дағдылары арқылы дене мәдениетін қалыптастыру өзектілігі артуда.

Қимыл-қозғалыс әрекетіндегі ұлттық ойындар жасөспірімдерді жан-жақты дамытып қана қоймай, ол ата-бабаларымыздың ұлттық психологиялық болмысы мен тәлім-тәрбиесін, рухани адамгершілік сипаттары мен мәдени құндылықтарын өзара ішкі бірлікте денсаулық сақтау межесіне жету мақсатын көздеген. Қазақ халқының өмір тәжірибесінде баланың арлауан ойын түрлері олардың қимыл-қозғалыстарын, ептілігі мен бейімділігін, танымы мен пайымын дамытып, өрістетіп отырады. Жасөспірімдердің денесін шынықтыру мен ақыл-ойының жетілуіне әсер етеді. Сондай-ақ, бала ойын барысында қатар құрбыларымен қарым-қатынас жасау нәтижесінде жеке басының қасиеттерін дамыту мүмкіндігіне ие болады.

Біз халқымыздың тарихи болмысы, өзге ұлттан ерекшелігі, ұлттық салт-дәстүрі, ұлттық мәдениетке бай халықпыз. Біз үшін осылардың ең қажеттісі, ардақтысы өзгелерден ерекше ұлттық ойындар. Кез-келген ұлт мәдениетінің құрамдас бөлігі ретінде тән сұлулығы, дене тәрбиесі, спорттық ойындардың ерекше маңыз бар. Ұлттық ойындардың өзгелерден ерекшелігі, олар дүние жүзіндегі мәдениетке қосқан әр халықтың өзіндік үлесі деп айта аламыз.

Дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындарды үйретудің маңыздылығы

Спорт пен денсаулық қазіргі заманның ең маңызды да, өзекті мәселелерінің бірі. Мектеп оқушыларының аз қозғалыстағы тіршілік бейнесі олардың өскелең өмір жолдарында рухани және дене дамуына кері әсерін тигізеді. Сондықтан, жасөспірімдерді спорттық қызмет жүйесіне баулу және де олардың жан-жақты дамуына, сондай-ақ дене шынықтыру мен спортпен айналысуына мүмкіндік жасау қажет.

Қазақстан Республикасында дене тәрбиесінің негізі ретінде ұлттық ойындар мен жарыс сипатындағы қимылды жаттығулар тек дене күштерін арттыру ғана емес, ата-бабаларымыздың ұлттық психологиялық болмысы мен тәлім-тәрбиесін, рухани адамгершілік сипаттары мен мәдени құндылықтарын өзара ішкі бірлікте денсаулық сақтау межесіне жету мақсатын көздеген.

Мектеп оқушыларының денсаулығын сақтау мен нығайтудың бірден-бір жолы дене шынықтыру, ұлттық ойындар және қозғалыс белсенділігі. Елімізде жас ұрпақтың дене тәрбиесіне өте үлкен көңіл бөлініп, мектептерде дене шынықтыру сабақтарымен ғана шектеліп қоймай, спорттық үйірмелер көптеп қолға алынуда. Сондай-ақ, мектеп оқушыларының жан-жақты дамуына, сондай-ақ, дене шынықтыру мен спортпен айналысуына мүмкіндік жасалуда. Қазіргі кезеңдегі мектептердегі дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы ұлттық тәрбиенің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікті қатынастарын дамытуды негіздейді.

Мектеп оқушыларының дене тәрбиесінің теориялық, практикалық бағыттарын қарастырумен бірге оларға ұлттық тәрбие беріп, ұлттық ойындар арқылы олардың қимыл-қозғалыс дағдыларын дамыту үшін ұлттық ойын жаттығуларын кеңінен пайдалану қажет. Себебі өсіп келе жатқан мектеп оқушыларының денесі ұлттық ойын жаттығуларымен шынықса, екінші жағынан ұлттық, патриоттық, Отандық сезімдерге бөленеді. Дене тәрбиесі үдерісінде сабақ жасөспірімнің рухани санасы мен дене мәдениеті жоғары талапқа сай болуы тиіс. Сондықтан, орта мектептерде дене тәрбиесі мұғалімдері мектеп оқушыларына дене тәрбиесі жаттығуларын үйретумен бірге оларды ұлттық рухани жақтан тәрбиелеу қажет деп ойлаймыз. Сонда ғана мектеп оқушыларының қимыл-қозғалыс дағдыларын дамыту үшін әртүрлі ұлттық ойын жаттығу әдістері қолдана отырып, оларға ұлттық рухани күш бере аламыз. Мұғалімдер әр оқушының дамуының ерекшеліктерін, ерік сапасын, ақылдылық ерекшеліктерін есепке алып, сабақ кезінде оқушылардың іскерлігін дұрыс ұйымдастырып отырады.

Мектеп оқушыларын тәрбиелеудің негізі ретінде ұлттық ойындар мен жарыс сипатындағы қимылды жаттығулар тек дене күштерін арттыру ғана емес, ата-бабаларымыздан бүгінге дейін жеткен мәдени құндылықтарын өзара ішкі бірлікте денсаулық сақтау межесіне жету мақсаты болып есептеледі. М.О.Әуезов: «Ата бабаларымыз өмір сүрген жылдарда, өздері қызықтаған алуан ұлттық ойын түрлері бар. Ұлттық ойын арқылы тек халықтың көңілін шаттандырып қоймай, оның мәнімен мағынасына көңіл бөлуіміз керек», - деп тегіннен-тегін айтпаған.

Қазақ халқының ұлттық ойындарын тек қазақ ғұламалары емес Италия саяхатшысы Пласидо Карпини да бүкіл Еуропа елдеріне баяндаған.

Қазақ халқының жазушысы шығармашыл ойшыл ғалым Жүсіп Баласағұн өзінің «Құтты білік» дастанында қазақ халқының ұлттық психологиясымен ерекшеліктеріне тоқталады.

Отандық қайраткерлер Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытов, С.Торайғыров т.б. дене тәрбиесі мәселелерін халықтың ұлттық дәстүрлері, ұлттық ойындары, халықтың мұраларындағы орамды тұстарын дәлелдеп, оның құндылық бағытына тоқталған.

Орта мектептерде халық ойындары мен ойын әдістерін дене тәрбиесі мен спорт жұмысында қолдана білушілік – дене тәрбиесі бойынша жасөспірімдердің қимыл-қозғалыс дағдыларын дамытудың негізгі түрлерінің бірі.

Қазіргі уақытта ұлттық спорт пен ойын түрлері дене тәрбиесі сабағында дербес орын алады. Әрбір дене тәрбиесі сабағында ұлттық ойындардың қайта өрлеуі мен педагогикалық практикада халықтық ойынға аударылып отырған маңызға және жоғары әлеуметтік-мәдени және рухани қуатқа ие ұлттық спорт түрлері мен ойындарының бүтіндей дамуымен тығыз байланысты.

Ұлттық ойындар жасөспірімдердің дене тәрбиесі жөнінен сан алуан жұмыс түрінде бұларды кеңінен пайдалану мақсатымен, ұлттық ойындарды игеруін қарастырады.

Бастауыш сыныптағы дене тәрбиесі сабағында мектеп оқушылары қазақ ұлттық ойындарын, ұлттық спорт пен ойын түрлерін, оның дене тәрбиесінде қолдану тиімділігін үйренеді, сондай-ақ ұлттық ойындардың бай фольклорының практикалық материалын меңгереді.

Бүгінгі таңда өсіп келе жатқан жас ұрпақтарымыздың жан-жақты қалыптасып өсіп-өнуіне жағымды әсер етуші факторлардың бірі - ол ұлттық ойындар болып табылады.

Көне заманнан бері жалғасып, ұрпақтан-ұрпаққа өтіп, бізге мирас болып жеткен және біз қарастырып отырған ұлттық ойындарды қазіргі таңда біздің жас ұрпақтарымыздың өмір жолына енгізу және де бұл мәселені білім беру аясында баланың жан-жақты болып өсуіне жақсы әсер ететінін көрсете отырып оны жүзеге асыру көп зерттеулерді талап ететін өзекті тақырыптардың бірі болып саналады.

Еліміз тәуелсіздік аясында қалыптасып бүкіл дүниежүзілік саяси аренадағы орны жоғары дәрежеге көтерілу сәтінде, мектеп оқушыларының жан-жақты дамуы, оның ішінде қимыл-қозғалыс дағдылары, шапшаңдық, төзімділік қасиеттері мен ұлттық санасының өсуіне көп міндеттер жүктелуде. Соның үшін бүгінде жасөспірімдердің денсаулығына

байланысты жасалып жатқан жұмыстарға бағыт бағдар беруші құжаттарға Қазақстан Республикасының Конституциясы, Білім беру туралы Заңы, Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы болып табылады.

«Дене жаттығулары, дене тәрбиесі, ұлттық ойындар - дені сау, дене бітімі жетілген, жас ұрпақты қалыптастыруға, жұмыс қабілетін арттыруға, шығармашылық ғұмырлылығы мен өмірін ұзартуға бағытталған педагогикалық процесс» - деп атап көрсеткен еді 1999 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының дене шынықтыру және спорт заңында. Осы көрсетілген заңның 9-бабында «Негізгі дене тәрбиесі сабақтары мектеп бала бақшаларында 8 сағат» деп көрсетілген, бұл сағат бала бақшаларда дене тәрбиесі негізгі сабақ түрінде өтіледі деген сөз.

Қорытынды

Даму – адамның сандық және сапалық өзгерістерінің жүрісі мен нәтижесі. Даму нәтижесінде адам биологиялық түр және әлеуметтік тіршілік иесі болып жетіледі. Адамның биологиялық сипаты өз ішіне морфологиялық, биохимиялық, физиологиялық өзгерістерді қамтыған тән-дене дамуынан көрінеді. Ал рухани даму оның психикалық, әлеуметтік, ақыл-ес кемелденуінен байқалады.

Егер адам сана және өзіндік санаға ие болып, өз бетінше жаңғыртушы іс-әрекет орындауға қабілетті болса, онда ол адам тұлға деп аталады. Адам тұлға болып туылмайды, ол қасиеттік дәреже даму барысында қалыптасады.

Бұл баяндамада мектеп оқушыларының ұлттық тәрбие берудің жаңа мазмұнына сай, мектеп оқушыларының қимыл-қозғалыс дағдыларын дамыту технологияларын жетілдіру, дене тәрбиесі үдерісінде мектеп оқушыларының ұлтжандыққа тәрбиелеу, дене тәрбиесі арқылы жеке тұлғаның психофизиологиясы:

- өзін-өзі реттуін қалыптастыру;
- дене тәрбиесі сабақтарын пәнаралық байланыс арқылы жетілдіру;
- дене қабілетін ұлттық ойындар арқылы дамыту;
- дене тәрбиесімен ұлттық ойындарды сабақтастыру т.б. бағыттары арнайы зерттеуді қажет етеді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Б.И.Иманбекова. Тәрбиеге жетекші. Алматы, 2004.
2. С.Әбішқызы, Ж.Сарманов. «Ұлттық тәрбие – құндылығы мол дүние». 2008 ж.
3. С.Әбішқызы, Ж.Сарманов. «БАҚ және Ұлттық тәрбие». 2004 ж.
4. М.С.Керімбаева. «Ұлттық мәдениетті қалыптастырудағы мектептің қызметі». Астана, 2008 ж.
5. М.С.Керімбаева. «Ұлттық құндылықтарды қалыптастырудағы мектептің рөлі». Астана, 2007 ж.

ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАРЫ АРҚЫЛЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕНЕ БІТІМІН ДҰРЫС ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ысқақ Бекзат

ДШС 21-04 тобының студенті

e-mail: urazbaev.a@iuth.edu.kz

Уразбаев Арыстанбек Арынбекұлы

Аға оқытушы

Түйін. Бүгінгі таңда жасөспірімдердің қимыл-қозғалыс дағдыларын дене жаттығуларының жана технологиясымен дамыту және ұлттық, жалпы адамзаттық құндылық қағидалары арқылы зерттеу - туындап отырған негізгі мәселелердің бірі. Жеке тұлғаны дамытуда дене тәрбиесі жаттығуларымен қимыл-қозғалыс ойындарының маңызы өте зор. Қоғамымыз жасөспірімдердің салауатты өмір сүруіне, денсаулығына қамқорлық жасауға мейлінше мүдделі.

Кілім сөздер: қимыл-қозғалыс, эстафета, ойындар, қабілет, әдіс, жекпе-жек, қабілет, сауықтыру, тәрбие.

Аннотация. На сегодняшний день одним из основных вопросов является развитие двигательных навыков подростков с новой технологией физических упражнений и изучение принципов национальной, общечеловеческой ценности. В развитии личности большое значение имеют игры-упражнения с физической культурой. Наше общество наиболее заинтересовано в заботе о здоровой жизни, здоровье подростков.

Ключевые слова: движение, эстафета, игры, способности, методы, единоборства, способности, оздоровление, воспитание.

Annotation: Today, one of the main issues is the development of the motor skills of adolescents with a new technology of physical exercise and the study of the principles of national, universal human value. In the development of personality, exercise games with physical culture are of great importance. Our society is most interested in taking care of a healthy life, the health of adolescents.

Key words: movement, relay, games, abilities, methods, single combats, abilities, recovery, upbringing.

Қоғамдағы салауаттылық, дене мәдениеті мен рухани құндылықтардың табиғаты, мәні, шығу тегі және атқаратын қызметтері туралы жан-жақты зерттеу, жасөспірімдердің ұлттық тәрбиесін салауаттылық дене мәдениеті мәселесімен байланыста айқындау қажеттігі зерттеу тақырыбымызды айқындайды.

Қимыл-қозғалыс ойындары - жасөспірімдердің сүйікті де пайдалы іс-әрекетінің бірі болып табылады. Ойын адам ағзасының жұмыс істеу қабілетін арттырады. Көңіл-күйін сергітіп, тамаққа тәбетін ашады, еңбекке құлшынысын күшейтеді. Ойын ежелден келе жатқан адам өмірінің манызды бөлігі екені сөзсіз. «Бала ойынмен өседі» - демекші, қимыл-қозғалыс ойындарының бала тәрбиесіндегі рөлі ерекше.

Ол - ондаған ұрпақтың керегіне жарап, оларды өмірге әзірлеу қажетін өтеген, сыннан өткен сенімді тәрбие құралы. Ойын жігерлілікке, шыдамдылыққа және ұйымшыл болуға

т.б. тәрбиелейді. Сондай-ақ, тез арада ойлау қабілеттерін дамытады. Қимыл–қозғалыс ойындарының спорт ойындарынан айырмашылығы ешбір арнайы құрал-жабдықты, өткізетін орынды және уақытты талғамайды.

Оларды бүгінгі білім беру саласында (балабақша, мектеп .т.б.) дене шынықтыру сабақтарына және тәрбие жұмыстарына пайдалануға қолайлы. Қимыл–қозғалыс ойындары бірнеше түрге бөлінеді: ұлдарға және қыздарға арналған ойындар, топтық ойындар, командалық ойындар, эстафеталық ойындар, жекпе-жек ойындары және қысқы ойындар. Мектеп жасына дейінгі балалардың дене тәрбиесі процесінде қимыл–қозғалыс ойындарына жетекші рөл беріледі.

Дене тәрбиесінің негізгі құралдары мен әдістерінің бірі ретінде қимыл–қозғалыс ойындары сауықтыру және тәрбие–білім беру міндеттерін тиімді шешуге мүмкіндік береді. Ол бала денесінің дамуына және сауығуына жан-жақты ықпал жасайды. Ойын процесінде балалардың қозғалғыштық ширақтылығы бүкіл организмде жігерлілік жағдай туғызады, алмасу процестерін күшейтеді, өмірлік тонусын арттырады. Қимыл–қозғалыс ойындарын өткізу кезінде қол жеткен сауықтыру тиімділігі балалардың ойнау әрекеті процесінде пайда болған және баланың психикасына ізгілікті әсер ететін жағымды эмоциямен тығыз байланысты. Эмоциялық өрлеу балалардың жалпыға ортақ мақсатқа жетуге ұмтылысын туғызады және тапсырманы айқын түсінуінен қимылдардың жақсы үйлесімінен, кеңістікте және ойын жағдайында неғұрлым дәл бағдар белгіленуінен, тапсырманы жедел қарқынмен орындауынан көрінеді. Мақсатқа жетуге ұмтылу қуанышы баураған балалардың осындай әуестенуі кезінде әртүрлі кедергілерді жеңуге көмектесетін жігердің рөлі артады.

Қимыл–қозғалыс ойындары балалардың игеріп үлгерген қимыл дағдыларын жетілдіру және дене қабілетін қалыптастыру әдісі ретінде қызмет етеді. Ойын процесінде бала өзінің назарын қимылды орындау әдісіне емес мақсатқа жетуге аударады. Ол ойын шартына бейімделіп, ептілік көрсетіп және сол арқылы қимылды жетілдіріп, мақсаттылықпен әрекет етеді. Сондықтан, мысалы «Апандағы қасқыр» ойыны балалар жүгіріп келе жатып ұзындыққа секіруді игерген кезде өткізіледі. П.Ф.Лесгафт: «Ойындарда жүйелі түрде жүргізілген сабақ кезінде игерілгендердің бәрі қолданылады, сондықтан мұнда жұмсалатын қимылдар мен әдістердің бәрі ойынға қатысатындардың күші мен икеміне толық сай келуі және мүмкіндігінше өте дәлдікпен және ептілікпен жасалуы тиіс», - деп жазады. Бұл ереженің дұрыстығын педагогтар (М.М.Конторович, Л.И.Михайлова, А.И.Быкова, Т.И.Осокина, Е.А.Тимофеева, Н.Н.Кильпио, Н.В.Потехина, Э.Я.Степаненкова, С.Я.Лайзане және т.б.) жұмыстары дәлелдейді, олар балабақшадағы қимыл–қозғалыс ойындарын жүргізудің әдістемесін талдап жасауға елеулі үлес қосты.

Қозғағыш іс-әрекет ретінде қимыл–қозғалыс ойындары белгілі бір ерекшелікке ие: ол баладан сигналды тез сезінуді және күтпеген жерден ойын жағдайын өзгертуді талап етеді. Ойын кезінде пайда болатын әртүрлі ситуациялар қимыл мен әрекеттің сипатын, қимыл бағытының тез өзгеруімен бұлшық ет ширығуының дәрежесін өзгерту қажеттігін туғызады. Мысалы, «Ұстап алу» ойынында әрбір бала жетекшінің әрекетін назар аудара бақылауы керек. Ол жақындаған кезде бала қарама-қарсы жаққа тез қашып кетеді. Өзінің қауіпсіз жағдайда екенін сезген соң қимыл қарқынын бәсеңдетеді, тежейді, тоқтайды. Жетекші тағы да жақындаған кезде ол қимылын тағы да тездетеді.

Әрбір қимыл–қозғалыс ойынында балалардың ойын әрекеттері мен қимылдарын өзгертуге берілетін сигналдар болады. Мысалы, «бағыт пен қимыл сипатын өзгертуді білдіретін сигналдар балалардың тез сезінуін, қабылдауын туғызады: бытыраңқы жеңіл жүгіріс бұрын белгіленген орындарға бірінің артынан бірі тізбекті сапқа тез қосылу үшін мақсатты тура бағытта жүгірумен өзгереді. Мұндай ширақ қимыл әрекеті еліктіру және тежеу процестерін жетілдіре және теңестіре отырып, баланың жүйке жүйесін шынықтырады.

Қимыл–қозғалыс ойынында бала назар аудару және бұлшық еттің ширығу дәрежесін реттеуді үйренеді: ойынның қалыптасқан ситуацияға байланысты ол қимылды тынығумен кезектестіре алады. Бұл бақылағыштыққа, тапқырлыққа тәрбиелеуге, қоршаған ортадағы жағдайдың өзгеруіне қарап бағдар белгілеу, қалыптасқан жағдайдан жол тауып шығу, тез шешім қабылдап, оны жүзеге асыру, батылдық, ептілік, инициатива, мақсатқа

жетудің өзіндік әдісін тандау қабілетін қалыптастыруға көмектеседі. Қимыл-қозғалыс ойындарының теориясы мен әдістемесі.

Қимыл-қозғалыс ойындарының негізін ғалымдар (Ф.Лесгафт, Н.И.Пирогов, Е.Н.Водовозова, П.Ф.Каптерев, Е.А.Аркин) салған. Қимыл-қозғалыс ойындары өзінің бастауын халықтық педагогиканың тұңғығынан алады. Сәби жасынан бала өзінің алғашқы жасаған қимылдарымен байланысты айшықты әсем халықтық ойыншықтармен ойнап, әзілдерді, күлдіргілерді естіп, қызық ойындарға кенеліп тәрбиеленеді.

Неғұрлым ересек балалардың өмірінен балалар үшін қызғылықты ойын бастауларды, жеңіл өлеңдерді, санамақтарды қамтитын әртүрлі қимылдар жасалатын халық ойындары орын алды. Бұлардың бәрі күні бүгінге дейін өзінің ғажап көркемдігін, тәрбиелік мәнін сақтап келеді және бағалы, қайталанбас ойын фольклорын құрайды. Әйгілі орыс педагогы К.Д.Ушинский орыс халық ойындарын тәрбие берудің күдіретті құралы деп санап, оларды кеңінен пайдалануды ұсынды және педагогтарды балалар үшін ол ойындарды жинауға шақырды. К.Д.Ушинскийдің пікірі бойынша, балалардың бойында қоғамдық мінез-құлық дағдыларын қалыптастыратын «алғашқы қоғамдық қатынастар ассоциациясын» түйіндейтін ұжымдық ойындар ерекше тәрбиелік рөл атқарады. Сол кездің көрнекті педагогтары Н.И.Пирогов, ал кейінірек Е.Н.Водовозова, П.Ф.Каптерев және басқалар - баланың дене тәрбиесінде қимыл-қозғалыс ойындары баланың жасына байланысты қажеттілігіне жауап беретін әрекет ретінде және жан-жақты дамыту құралы ретінде бірінші дәрежелі маңызы бар екендігін атап көрсетті. Әйгілі орыс педагогы П.Ф.Лесгафт Ресейде дене тәрбиесінің өзіндік жүйесін талдап жасады. Онда қимыл-қозғалыс ойындарына көп орын берілген. Ойынды П.Ф.Лесгафт жаттығу ретінде тұжырымдайды, оның көмегімен бала өмірге дайындалады. Ол дербес әрекет болып табылады, онда баланың жеке өзінің инициативасы дамиды, оның адамгершілік қасиеті қалыптасады. «Әрбір ойынның - деп атап көрсетеді Лесгафт, - белгілі мақсаты болуы керек, ал ойынның формасы - сол мақсатқа жауап беруі керек. Ойын кезіндегі әрекет баланың өзін-өзі билей білуімен сай келуі және «рахат сезімінің шарықтауын» туғызуы қажет, бұл әрекеттер жүйелі түрде өткізілетін жаттығуларда алдын ала күшейтіледі».

Ойындарды мазмұны және ережесі жөнінен біртіндеп күрделендіру қажет. Лесгафт ойындарға жаңа шарттар, жаттығулар, әрекеттер нұсқаларын енгізуді ұсынады. Осы арқылы неғұрлым жоғары талаптар қойып, өзі білетін әрекеттерді қайталауға, сондай-ақ ойындарға баланың қызығушылығын сақтай отырып, олардың балаға жүйелі түрде әсер етуіне жетуге болады. Рөлдер мен әрекеттерді бөлуді Лесгафт ойнаушылардың қолына топтайды (яғни, ойын өзін-өзі билеу жолымен жүзеге асырылады). Ойын ережелеріне балалардың бәрі бірдей саналы түрде және шын ниетпен бағынатын заң ретінде қарауы маңызды. Лесгафт қимыл-қозғалыс ойындарын баланың жеке басын тәрбиелеудің, олардың адамгершілік қасиеттерін: адалдығын, шыншылдығын, ұстамдылығын, тәртіптілігін, жолдастық сезімін дамытудың бағалы құралы деп санайды. Оның: «Біз ойындарды оларға (балаларға) өзін-өзі үйрету үшін пайдалануымыз керек (яғни, жағымсыз сезімдерді жеңу үшін)», - деген сөзі белгілі.

Ойын кезінде «оларды өздерінің шарықтап бара жатқан сезімін тежеуге және сонымен өз әрекеттерін санаға бағындыра білуге үйрету» керек. Лесгафт қимыл-қозғалыс ойындарының жүйелі түрде жүргізілуі балалардың өз әрекеттерін басқара білуін дамытуға көмектесетіндігін, оның денесін тәртіптілікке бейімдейтіндігін, яғни әртүрлі ауыртпалықта әрекет етуге үйрететіндігін атап көрсетеді. Ойындар баланы жоғары ептілікпен, мақсаттылықпен, тездікпен әрекет етуге, ережені орындауға, өзін-өзі билеуге, жолдастық сезімді бағалауға үйретеді. П.Ф.Лесгафттың осы қағидалары қимыл-қозғалыс ойындарының теориясы мен практикасын одан әрі дамыту үшін негіз жасады. Лесгафттың негізгі теориялық қағидаларына сүйене отырып, педагогика сонымен бірге оның кейбір ұсыныстарына сын көзбен қарайды. Өзінің белгілі «Қосымша қоздырғыштар теориясында» Лесгафт: балаға әсер ететін күшті қоздырғыштар әрдайым оның сезімталдығын төмендетеді. Сондықтан ол көтермелеуді, жазалауды, гимнастика жаттығуын, күшті сезім туғызатын жарысты теріске шығарады деп дәлелдейді. Педагогика П.Ф.Лесгафт айтқан қағидаларға дұрыс талдау жасайды және олардың түрткі болатын себептерін ашады.

Жазалау туралы мәселені Лесгафт өз заманындағы тән жазасын қолданумен байланысты қарады: баланы бұрышқа тұрғызу, тізерлеп қою, түскі ассыз қалдыру және т.б. Ол мұндай жазалаулар баланың дене күшіне және көңіліне зиян келтіреді деп дұрыс есептеді: ол қозғалмай тұрған қалыпта шаршайды, оның адамгершілік абыройы төмендейді. Лесгафт рұқсат еткен жазалау, тек баланы уақытша ойыннан шығарумен шектелді. Қазіргі заманғы мектепке дейінгі педагогикада ойынның қайталануы кезінде баланың ойыннан бір рет шығарылуы ойынның заңына жатады, ол балалардың наразылығын туғызбайды. Оның үстіне ойыннан шығу жіберіп алған қатені түзетуді ұсынумен жиі алмастырылады (ойын сигналына жіті назар аудару, тек көрсетілген орынға ғана жиналу және т.б.). Балалардың ұстап алу, жалтарып кету кезіндегі даурығуына келетін болсақ, олар балалардың елігіп кету жағдайымен аяқталады, дегенмен, айғай-шуға және жалпы тәртіпті бұзуға айналып кетпеуі керек. Көтермелеу қазіргі кезде баланы алға қойылған міндетке жеткізуге және өз мүмкіндігіне сенімін нығайтуына ынталандыратын құралдардың бірі ретінде қарастырылады. Лесгафт көтермелеуді адамгершілік тұрғыдан теріске шығарады. Ол балаларды ойын қимылдарын мақтау күтпей, риясыз орындауға үйретті. Ойындағы жарысты да Лесгафт, баланың жеке басының жеңісіне ұмтылысын туғызады деген адамгершілік ой тұрғысынан теріске шығарды. Қазіргі кезде олардың пайдаланылатын себебі, жарыс әдісі ретінде қызығушылық, эмоциялық өрлеу, ойын қимылдарын өте жақсы орындауға ұмтылуды туғызады, қозғағыш дағдыларды жетілдіруге көмектеседі. Алайда, қазірдің өзінде мектеп жасына дейінгі балалардың ойындарында жарыс элементтері балалардың дене күші мен мүмкіндіктері мүқият зерттелгеннен және басшылық ету әдістері ойластырылғаннан кейін барып рұқсат етіледі. П.Ф.Лесгафттың қимыл-қозғалыс ойындары туралы негізгі ережелерін В.В.Гориневский жаңа қоғамдық-тарихи жағдайға сәйкес дамытты. Гориневский қимыл-қозғалыс ойындарын мектеп жасына дейінгі балалардың қимыл әрекетінің негізгі түрі және жан-жақты тәрбие құралы деп есептеді. Гориневский балаларға арналған ойындардың мазмұнын қазіргі қоғамдық өмірдің талаптарымен байланысты талдаудың маңыздылығын атап көрсетті.

Қимыл-қозғалыс ойындары процесінде балалардың моральдың ерік-жігер қасиеттері қалыптасады, сондықтан ойын баланың өзіндік қасиетін қалыптастыру құралы болып табылады. Балалардың ойын кезінде туған жігеріне сауықтыру компоненті ретінде елеулі маңыз бере отырып, Гориневский қуаныш пен көңілділікті ойын әрекетінің міндетті шарттарының бірі, онсыз ойын балалар үшін өз мәнін жоғалтады деп есептеді. Гориневский тәрбиешіден жігерлілікті, қимыл эстетикасын, әр балаға жеке өзіндік қатынасты, ойын ережесін дәл сақтауды талап ете отырып, қимыл-қозғалыс ойындарын жүргізу әдістемесіне елеулі талап қойды.

Ол ойынға балаларға қолайлы, алайда, құмарлықты, өршеленуді, бір-біріне теріс ниетті туғызбайтын жарыс элементтерін енгізу тиімділігі туралы мәселе қояды. Тәрбиеші тарапынан қажетті басшылық болған кезде деп атап көрсетті Гориневский, ойында жігерлілік сипат алады және «балалардың бойында жағымды моральдық қасиеттерді қалыптастыру мақсатына пайдалануға болады». Е.А.Аркин қимыл ойынын баланы өсірудің қуатты әрі бірден-бір құралы, мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудің негізгі тұтқасы деп есептеді.

Өртүрлі дене тәрбиесі жаттығуларының ішінде ойынның артықшылығын ол ойынға ерекше тартымдылық беретін, балалардың күшін жұмылдыратын, қуаныш пен қанағат сезіміне бөлейтін мол әсерлілігінен, ірі бұлшық еттердің (жүгіру, секіру, лақтыру) айтарлықтай бөлігінің жұмысына көмектесетін қозғағыштық қызметінің сипатынан, шаршау қаупін жоятын қимылдардың сан алуандығынан, қимылдың қарқыны мен күш-қуатын балалардың өздерінің реттей білу мүмкіндігінен, жеке инициативаның, батылдық, тәртіп, тапқырлық, т.б. сияқты психологиялық қасиеттердің дамуының көрінісінен ақғарды.

Қимыл-қозғалыс ойындары, Аркиннің көзқарасы бойынша, қозғалтқыш аппаратты дамыту және жетілдіру жолымен организмді күшейтуге көмектеседі. Ойындар балаларды тәртіпке, әрекетті жинақтауға, жоспарлауға үйретеді. Бірақ, ойынның сәби жастан пайдалы күшке айналуы үшін оған саналы, тәжірибелі, шын ықыласты басшылық қажет. Тәрбиеші

мүмкіндігіне қарай ересек балаларға ойын өткізуде, рөлдерді бөлуде, ережені сақтауда дербестік береді. Алайда, егер балалар бұл міндеттерді қате орындаса педагогтың белсенді, әдепті араласуы қажет және оның шынайы мүдделілігі ойынның дұрыс әрі қызықты өтуінде болып табылады. «Ойынның балаға жан-жақты әсерін ескере отырып, тәрбиешінің ойынды мұқият таңдап алуы, байсалды және сонымен бірге жігерлендіре түсіндіріп, рөлдерді бөле білуі, қажет кезінде ойынға қатынасуы, қорытынды жасауы - бұл үлкен өнер, оны әрбір тәрбиеші игеруге тырысу қажет» деп атап көрсетеді Аркин. Сөйтіп, Лесгафттың қимыл-қозғалыс ойындары теориясын оның ізбасарлары дамытты. В.В.Гориневский мен Е.А.Аркин гигиенист-дәрігерлер ретінде, ең алдымен, мектеп жасына дейінгі балалардың ерекшеліктеріне назар аударды. Бұл олардың эмоцияны ескеру қажеттігі туралы, балалардың дамуындағы жасқа байланысты өзіндік ерекшелік және балаларды ойындарды өз бетінше ұйымдастыру сияқты күрделі талаптарға біртіндеп тарту туралы ұсыныстарынан көрініс табады.

Қазіргі кезде қимыл-қозғалыс ойындар мәселесі мектеп жасына дейінгі балаларды жан-жақты тәрбиелеудің және дамытудың құралы ретінде ғылыми және практикалық қызметкерлердің одан әрі зерттеу мәні болып отыр. Мектеп жасына дейінгілер үшін қимыл-қозғалыс ойындарының жекелеген мәселелерінің мазмұны, ұйымдастырылуы және әдістемесі жөнінде А.И.Быкованың, М.М.Конторович, Л.И.Михайлованың, Т.И.Осокинаның, Е.А.Тимофееваның, Л.В.Артемованың және басқа авторлардың еңбектері бар. 1971-1977 жылдар ішінде 6 жасар балалардың қимыл-қозғалыс ойындарындағы жарыстар мен шығармашылық тапсырмалардың әдістерін тиімді пайдалануды (Л. М. Коровина), мектеп жасына дейінгі ересек балаларды қимыл-қозғалыс ойындары кезінде олардың жетілу кезеңінде негізгі қимылдарды үйрету тиімділігін (Н.В.Потехина); ересек жастағы балалардың қимыл ойындары кезінде кеңістікте бағыт ұстауын қалыптастыру тиімділігін (Э.Я. Степаненкова); қимыл-қозғалыс ойындары кезінде бөбектердің бойында негізгі қимылдарды дамыту тиімділігін (Е.А.Тимофеева) анықтаған зерттеулер жүргізілді.

Практикалық қызметкерлер - В.И.Васюкованың, Н.Г.Кожевникованың, Т.К.Любованың спорттық ойындар элементтері бар ойындардың мазмұны мен әдістемесінің мәселелері жөніндегі, Е.А.Аронованың, К.В.Вербицкаяның, Н.Н.Кильпионың, Л.А. Киселеваның және көптеген басқа қызметкерлердің қимыл-қозғалыс ойындарының мазмұны мен әдістемесінің мәселесі жөніндегі озық тәжірибені бейнелейтін мақалалары мен кітаптары қимыл-қозғалыс ойындарына арналған. Қимыл-қозғалыс ойындарының сан қырлы тәрбиелік маңызы, олардың мектеп жасындағы балалар үшін ыңғайлылығы, ойындардың қуанышты, балаларды өзіне тартатын әрекет сферасын туғызуы - осылардың бәрі қимыл-қозғалыс ойындарын балалардың күнделікті өмірінің ажырағысыз бағалы серігі ретінде айқындайды. Ойындардың мектеп жасына дейінгі балалар үшін іріктеп алынған әртүрлі педагогикалық классификациясы бар, олардың негізінде түрлі белгілер жатыр. Ойындар мазмұны бойынша: қимыл-қозғалыс ойындары және спорттық ойындар элементтері қолданылатын ойындар болып бөлінеді.

Ойындардың соңғы тобының мектепке дейінгі әдебиетте бірыңғай классификациялық атауы жоқ (спорттық үлгідегі ойындар, спорт элементтері бар ойындар, спорттық ойын элементтері бар ойындар, спорттық сипаттағы ойындар). Алайда, атауларын тізіп шығу бұл ойындардың мәнін өзгертпейді, әрбір белгілі топ спорттық ойындардың жекелеген элементтерін ғана қамтиды. Бұл ойындарда ең алдымен, мектеп жасына дейінгі балалардың жасерекшеліктері ескеріледі, сондықтан қимыл, ереже, ойындарды ұйымдастыру техникасының оларға қолайлы қарапайым, бірақ шынайы элементтері іріктеп алынады. Осыған байланысты бұл ойындар ересектер сияқты дәрежеде балалардың дене күші мен психикалық ширығуын туғыза алмайды. Сонымен бірге олар балаларды әрекет мақсаттылығына, табандылыққа, тәртіптілікке, жауапкершілік, жолдастық сезіміне, спортқа құштарлыққа баулиды, дұрыс қимыл техникасы элементтерін қалыптастырады.

Қимыл-қозғалыс ойындары спорт ойындарынан айырмашылығы ешбір арнайы құрал-жабдықты, өткізетін орынды, жас ерекшелігіне және уақыт регламентін талғамайды.

Олар бүгінгі мектептеріміздегі дене шынықтыру сабақтарына және тәрбие жұмыстарына пайдалануға қолайлы.

Қимыл-қозғалыс ойындары бірнеше түрге бөлінеді: ұлдарға және қыздарға арналған ойындар, топтық ойындар, эстафеталық ойындар, жекпе-жек ойындары және қысқы ойындар.

Қимыл-қозғалыс ойындардың сауықтандыру міндеттері - ойыншылардың дене даярлықтарын және жас ерекшеліктерін ескерілген сабақты дұрыс ұйымдастыру кезіндегі қимыл-қозғалыс ойындар бой өсуіне, сүйек-байланыс аппараттарының бекітілуіне және дамуына, балалар мен жасөспірімдердің дұрыс тұлғасының қалыптасуына, сонымен бірге ағзаның қызметін жоғарлатады.

Қимыл-қозғалыс ойындардың тәрбиелік міндеттері - көп жағдайда қимыл-қозғалыс ойындар төмендегі дене қасиеттерін тәрбиелеуге жағдай жасайды, олар: шапшандық, ептілік, күш, шыдамдылық, икемділік (иілгіштік) және бұдан да маңыздысы, бұл дене қасиеттері комплексте (жинақта) дамытылады. Қимыл -қозғалыс ойындардың көпшілігі қатысушылардың шапшандылықты талап етеді. Бұл дыбыстың, көру, тактильді белгілерге шұғыл жауап беру қажеттілігіне құрылған; шұғыл тоқтау, кідіру және қозғалысты жандандыруы бар ойындар, қысқа уақыт ішінде үлкен емес ара-қашықтықты жеңіп шығуға бар ойындар.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан – 2030» стратегиялық бағдарламасында «Салауатты әрі гүлденген экономика құрмайынша, біз қуатты мемлекет пен қарулы күштер құра алмаймыз, демографиялық, экономикалық және әлеуметтік міндеттерді шеше алмаймыз, әрбір адамның жеке басының қадір-қасиеті мен әл-ауқатын арттыра алмаймыз», - деген болатын. Осыған орай қазіргі уақытта жас ұрпақты тәрбиелеуде олардың шене тәрбиесі мен денсаулығына мемлекеттік тұрғыда баса назар аударылып отыр. Дене тәрбиесі үдерісінде ойынның алатын орны ерекше.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жуков М.Н. Подвижные игры: Учеб. для студ. пед. вузов. – 2-е издание., стереотип. – М.: Издательский центр «Академия», 2004ж.
2. Военно-спортивная игра «Алау». Алғашқы әскери дайындық» Журнал.
3. Военно- спортивная игра «Улан » Алғашқы әскери дайындық» Журнал.
4. Ярлыкова О. В., Чубукова В. В. Влияние подвижных игр на развитие физических качеств младших школьников во внеурочной деятельности //Таврический научный обозреватель. – 2016. – №. 1-3. – С. 6.
5. Железняк, Ю.Д. Теория и методика спортивных игр: Учебник / Ю.Д. Железняк, Д.И. Нестеровский, В.А. Иванов. - М.: Academia, 2017. - 576 с.
6. Макаров, Ю.М. Теория и методика обучения базовым видам спорта. Подвижные игры: Учебник / Ю.М. Макаров. - М.: Academia, 2018. - 240 с

ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ К ЕДИНОБОРСТВАМ

Ергешов Эльмурад
ФКС 20-01 тобының студенті

Аннотация. В настоящей исследовательской работерассматриваются вопросы отбора юных спортсменов к видам единоборств. Проведение отбора в ДЮСШа и в общеобразовательных школах. Отличительная особенность отбора и сравнительный анализ отборов проводимых в ДЮСШ и общеобразовательных школах.

Ключевые слова. ДЮСШ, Общеобразовательная школа, тренер, ученики.

Түйін. Осы ерттеу жұмысында жас спортшыларды жекпе-жек түрлеріне іріктеу мәселелері қарастырылады. БЖСМ-де және жалпы білім беретін мектептерде іріктеу өткізу. БЖСМ және жалпы білім беретін мектептерде өткізілетін іріктеудің айрықша ерекшелігі және іріктеудің салыстырмалы талдауы.

Түйін сөздер. БЖСМ, жалпы білім беретін мектеп, жаттықтырушы, оқушылар.

Annotation. In this research paper, the issues of selection of young athletes for martial arts are considered. Conducting selection in youth schools and in general education schools. A distinctive feature of the selection and comparative analysis of the selections conducted in the youth schools and general educational schools.

Keywords. Youth school, Secondary school, coach, students.

Введение

Спортивные единоборства (борьба, бокс, фехтование и проч.) предъявляют к спортсменам комплекс специфических требований, которые необходимо учитывать в ходе отбора. Для этой группы видов спорта характерно следующее: движения, производимые спортсменом, имеют в основном скоростно-силовой характер; выполнение большинства технико-тактических действий затруднено активным сопротивлением противника; в ходе спортивного поединка спортсмен выполняет сложный комплекс передвижений, нападающих и защитных действий в строго ограниченное время; успех поединка во многом зависит от умения спортсмена правильно и своевременно оценить поведение противника. Ранняя диагностика таких качеств, как смелость, решительность, настойчивость, а также умение ориентироваться в сложной обстановке и быстро решать различные тактические задачи, - залог успешного спортивного совершенствования. Важно определить способность занимающихся управлять временными, пространственными, силовыми параметрами движений, характерных для отдельных видов спортивных единоборств. Из физических качеств очень важны быстрота, координация, скоростно-силовые качества. Для успешных выступлений в таком виде спорта, как борьба, спортсмен должен обладать высоким уровнем развития силы рук, становой силы; способностью к выполнению быстрых, атакующих и ответных действий; высокой степенью подвижности позвоночника и суставов; способностью успешно выходить из захватов, увертываться от бросков противника; высоким уровнем выносливости во время схватки и на протяжении всего турнира. На первом этапе отбора в бокс изучение занимающихся происходит в неспецифических условиях, так как начинающий спортсмен еще не владеет специальными двигательными навыкам и приемами.

Поэтому предлагаемые тесты не могут моделировать спортивную деятельность боксера. На более поздних этапах отбора в качестве тестов могут быть использованы специальные движения боксеров (удары, защиты, комбинации), а также различные тактические приемы. Важным тестом первоначального отбора может служить скорость приема и переработки информации. На данном этапе отбора следует также оценивать интенсивность и распределение внимания, глубинное зрение, точность пространственно-временных характеристик движения. В конце первого года обучения по мере освоения техники бокса в качестве тестов могут быть использованы определение простой и сложной реакции при осуществлении ударных движений, оценка «чувства дистанций»,

двигательного темпа (быстро выполнять удары), а также способность различать временные и пространственные характеристики боевых приемов. Бокс предъявляет высокие требования к сердечно сосудистой и дыхательной системам организма спортсмена. Поэтому в качестве тестов могут быть использованы различные функциональные пробы (прыжки на месте, «бой с тенью» и др.), которые позволяют определить уровень развития выносливости. С этой же целью можно исследовать ЧСС между раундами. Быстрое восстановление пульса свидетельствует о хорошей специальной выносливости боксера.

Таблица – 1. Контрольные нормативы для отбора 10-12 летних борцов

Нормативы	Возраст (лет)	Оценки				
		Отл.	Оч. хор	Хорошо	Удовл	Плохо
Подтягивание	10	5	4	3	2	2
	11	6	5	4	3	3
	12	9	7	6	4	4
Отжимания	10	12	10	8	5	5
	11	15	12	10	6	6
	12	16	14	12	10	10
Прыжок в длину с места	10	140	130	120	110	110
	11	150	140	130	120	120
	12	160	150	140	130	130
Бег, 40м	10	7,7	7,8	7,9	8,0	8,0
	11	7,7	7,7	7,8	7,9	7,9
	12	7,6	7,8	7,8	7,9	7,9
Свободный захват	По оценке спортивного педагога					

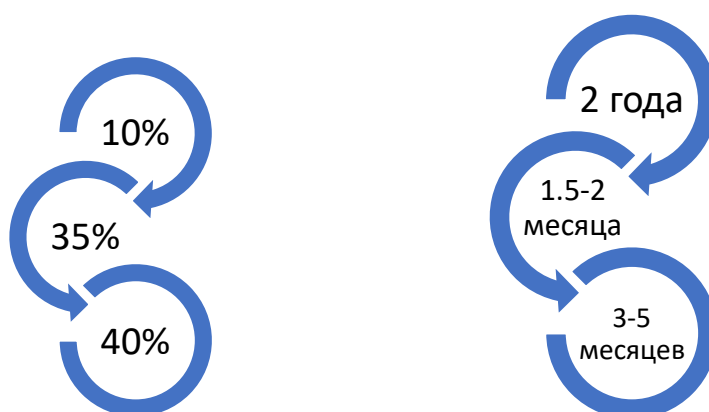

Исследовательские подходы к прогнозированию спортивных достижений

Прогнозирование индивидуальных спортивных достижений. Научная основа задачи-поиск батареи надёжных тестов. Исследовательские подходы. Изучение стабильности характеристик человека. Изучение наследственных влияний. Методы научных исследований *Исследование родословных*.

Динамические (лонгитудинальные исследования) корреляция между ювенальными (ранними) и дефинитивными (более поздними) достижениями в тестах и измерениях.

Корреляция достижений родителей и детей в одном и том же возрасте. Корреляция между заведомо передающимися по наследству признакам (маркерам) и двигательными достижениями. Изучение спортивных биографий. Близнецовый метод: совпадение (конкордантность) и несовпадение (дисконкордантность) признаков у идентичных (монозиготных-однойяцевых) и неидентичных (дизиготных) двухяцевых близнецов. Изучение физиограмм.

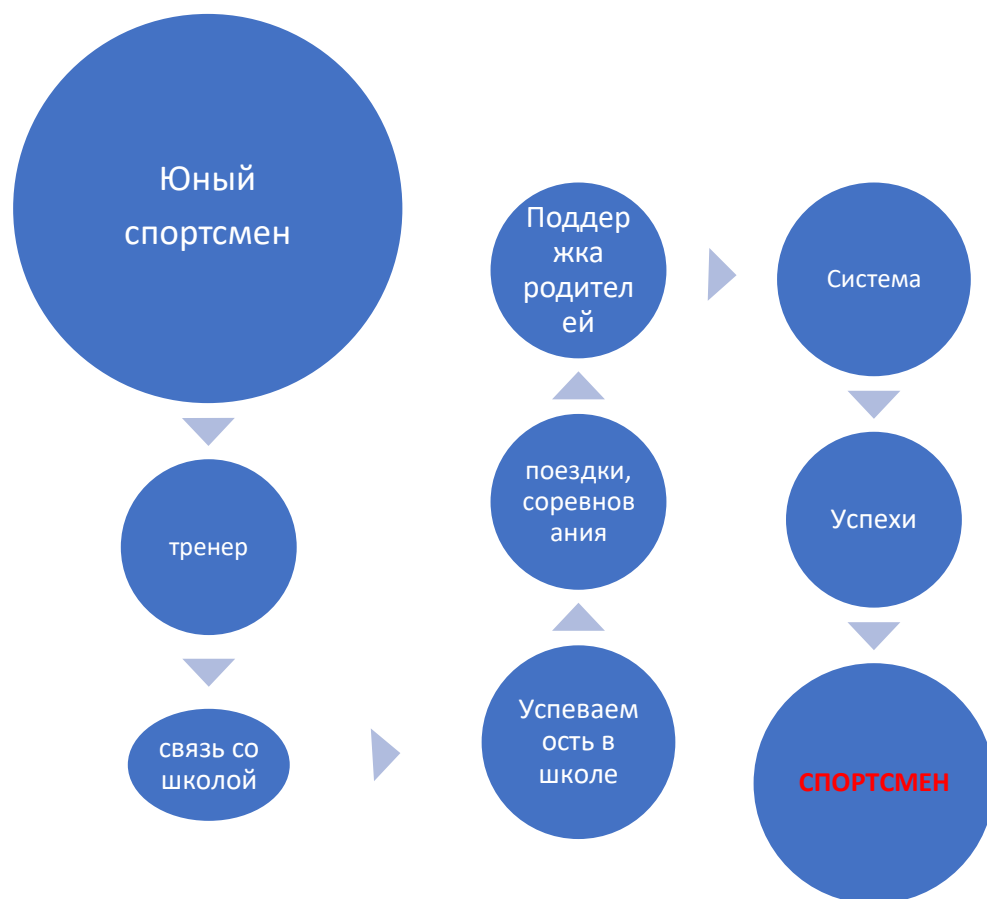

Около 35% тренеров отводят 1,5-2 месяца на укомплектование групп, 45% тренеров от 3 до 5 месяцев, а некоторые 10% - до двух лет.

Если посмотреть с профессиональной точки отбора юных спортсменов в единоборства стоит отметить что: В общеобразовательных школах как такового отбора нет. В общеобразовательных школах основное направление это секций для оздоровления учащихся. Там в основном идет отбор по критериям желающих в секций единоборств.

Отбор делает учитель. В ДЮСШ ситуация совсем иначе, отбор делает сам тренер. В первую очередь учитывает все физические данные ребенка его интерес, желание заниматься единоборством. Конечно же, идет знакомство с родителями ребенка, изучение дополнительной информации о нем.

Заключение

В настоящее время спорт очень хорошо развивается. Родители которые отправляют своих детей в спорт, закладывают большой путь успеха в будущем для своего ребенка! Секций в школе это самый начальный этап, к пути становлению истинного спортсмена. Очень важным является правильно и самое главное вовремя определить возможности юного дарования, оценить его физические, психико-эмоциональные, волевые качества. С правильной точки рассмотреть возможности. Таким образом можно пройти отбор и начать жизнь в спорте.

Используемая литература:

1. А.С.Цыбиков и др. //Вопросы гуманитарных наук. - 2010.-№1.-С. 181-187.
2. Афанасьев В.В. Применение методов математической статистики в научных исследованиях / В.В. Афанасьев // Ярославский педагогический вестник. №4. - 2006. - С. 5-12.
3. Бауэр В.Г. Перестройка в системе подготовки спортивных резервов // Спорт и перестройка: Сборник научных трудов по материалам Всесоюзной научно-практической конференции «Государство, спорт и Мир» (Москва, 2022 апреля 1988 г.).- М., 1988. С. 100-109.
4. Курамшин Ю.Ф. Теория и методика физической культуры: Учебник; под ред. Ю.Ф.Курамшина.-2-е изд., испр.-М.: Сов. спорт, 2004.-464 с.

РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ ТУРИЗМА ПОСРЕДСТВОМ СОЗДАНИЯ САЙТА

Аликаскаров Акжол

e-mail: alikaskarov.akjol@iuth.edu.kz

Аюпова Наила

e-mail: aiupova.naila@iuth.edu.kz

Студенты группы ГРБ 21-02

Ахметова Әсель Бауржанқызы

Преподаватель магистр

Түйін. Мақалада туризм саласындағы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамытудың өзекті мәселелері мен перспективалары, ақпараттық сайттарды пайдалану қарастырылған. Саланың қызметіне, учаскелердің пайдасы мен одан әрі жұмысына, т.б. талдау жүргізілуде. Оның даму динамикасына тікелей әсер ететін саланың негізгі мәселелері жан-жақты қарастырылған. Мақалада әлемдік туризмдегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың статистикалық көрсеткіштері пайдаланылады.

Кілт сөздер: ақпараттық сайт, туризм саласындағы АКТ, сайт құруға арналған бағдарламалау тілдері (HTML, Javascript, CSS)

Аннотация. В статье рассматриваются текущие проблемы и перспективы развития информационно-коммуникационных технологий в сфере туризма, использования информационных сайтов. Проводится анализ деятельности отрасли, преимущества и дальнейшая работа сайта и т.д. Подробно рассматриваются основные проблемы отрасли, непосредственно влияющие на динамику ее развития. В статье использованы статистические показатели информационно-коммуникационных технологий в туризме мира.

Ключевые слова: информационный сайт, ИКТ в сфере туризма, языки программирования для создания сайта (HTML, Javascript, CSS)

Annotation. The article discusses the current problems and prospects for the development of information and communication technologies in the field of tourism, the use of information sites. An analysis of the activities of the industry, the benefits and further work of sites, etc. is being carried out. The main problems of the industry that directly affect the dynamics of its development are considered in detail. The article uses statistical indicators of information and communication technologies in world tourism.

Keywords: information site, ICT in the field of tourism, programming languages for creating a site (HTML, Javascript, CSS)

Введение:

Развитие ИКТ в индустрии туризма очень важна, так как туризм является такой молодой отраслью как сфера ИКТ в Казахстане. Современным технологиям, в первую очередь информационно-коммуникационным технологиям (ИКТ), отводится ведущая роль в определении перспективных направлений и темпов развития индустрии туризма, а также в установлении новых отношений на рынке туризма между сторонами предложения и спроса. Влияние современных технологий на развитие туризма и его формы многочисленно и сильно. Это находит отражение не только в системах бронирования и каналах распределения, которые одними из первых используют возможности современных технологий в индустрии туризма, но и во все более сильном присутствии ИКТ в различных аспектах туристической индустрии и поведения туристов. В данной статье основное внимание уделяется влиянию ИКТ на формирование новых отношений и появление новых явлений на туристическом рынке. изменения в индустрии туризма, а также изменения в поведении туристов и процессе принятия решений. Нетворкинг это - слово, которое будет

обозначать развитие туризма и туристических направлений в предстоящий период. Таким образом, в данной работе особое внимание будет уделено взаимосвязям информации, технологий, туризма и людей в любом месте и в любое время.

Актуальность этой темы заключается в том что, в данное время почти все пользуются информационными технологиями, а также гаджетами, которые подключены во внешний социальный мир, а в туризме эти приспособления упрощают жизнь человека. Работа с сайтами туристической тематики имеет свою специфику. Главная сложность заключается в том, чтобы из огромного объема информации предоставить пользователю именно то, что он ищет. При грамотном подходе туристический сайт может давать более 60% от общего объема продаж. Мы создали информационный сайт о путешествиях и туризме в сакральных местах Туркестана.

Методы.

На сегодняшний день существуют множество методов для создания сайта, такие как готовые конструкции сайтов, CMS (Site Edite, Joomla, WordPress, Drupal и др.) сервисы для создания сайта, (WIX, Ucoz и др.) текстовые и визуальные редакторы (Microsoft FrontPage, Adobe Dreamweaver, Hometown и др.) и языки программирования.

При создании нашего сайта мы использовали такие языки программирования такие как HTML, CSS, Javascript. HTML является основой для разработки всех веб-сайтов и является скорее языком разметки, чем языком веб-программирования. Программа использует теги для редактирования веб-страниц.

Они позволяют включать такие файлы, как изображения, таблицы стилей (CSS) или файлы JavaScript. Для дизайна и анимации сайта можно использовать Javascript. Так как мы создаем информационный сайт для туристов, мы использовали CSS для оформления и компоновки веб-страниц - например, для изменения шрифта, цвета, размера и интервалов, добавления анимации и других декоративных функций.

Таблица - 1. «Языки программирования для создания сайта»

Язык программирования	 HTML	 CSS	 Javascript
Цель	Структура, Объекты	Внешний вид, Стил	Действия, анимация
Синтаксис	<p> <h1> 	P{color: red;}	var x=5
Грамматика	существительные	прилагательные	глаголы
Строительство	Заголовки, тексты, конструкция	Краски, шрифты, макеты	Эффекты, пауза, остановка, ускорение.

Если, сравнивать эти языки программирования, то можно заметить, что они классифицируются по уровню сложности. Чем сложнее веб-проект, тем более высокий уровень языка мы будем использовать. По целям разработки сайта можем использовать разные языки программирования, этого мы указали в таблице - 1.

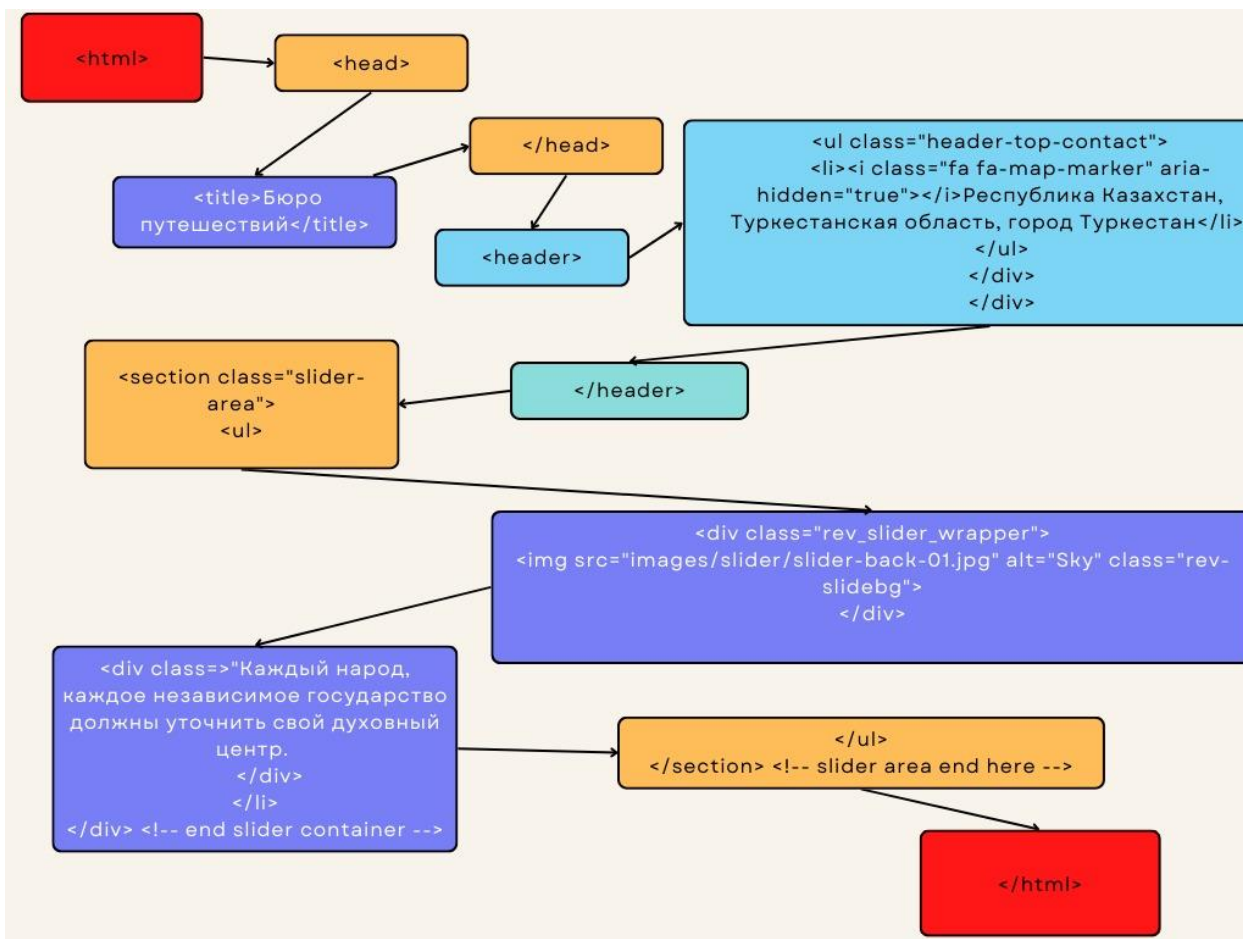

Рисунок – 1. «Блок-схема сайта»

Результаты:

Проводив исследование, мы узнали что многие туристы приезжающие в Туркестанскую область нуждаются в таких информационных сайтах, как наш сайт. Мы поняли, что в туризме он играет важную роль. Цель нашего сайта информировать туриста либо гостя о местах, которые стоит посетить в городе и узнать что то новое для себя.

В сайте указали сакральные места Туркестанской области, главные достопримечательности и подробную информацию про них. Добавили услуги сайта, определенные туры, трансферы, рейсы, а также гостиницы и рестораны, что важно каждому туристу. Сверху указали контактные данные для того, чтобы пользователю было удобно связаться с нами, узнать более подробную информацию или чтобы задать свои вопросы. Туристы могут найти для себя подходящее заведения по своим желанием. Чтобы удобно было всем, мы указали информацию и про заведения, какая там кухня, средний чек, время работы, адрес и т.д, таким образом гости не приходя в ресторан уже будут осведомлены про то что им нужно.

Любой желающий человек может подписаться, при этом быть в курсе событий и новостях, которые публикуются на нашем сайте, также получать специальные предложения от наших партнеров. В конечном итоге у нас получилось создать свой сайт, не подвергаясь готовым конструкциям сайта, примеры можете посмотреть в Рисунок - 2 и Рисунок - 3.

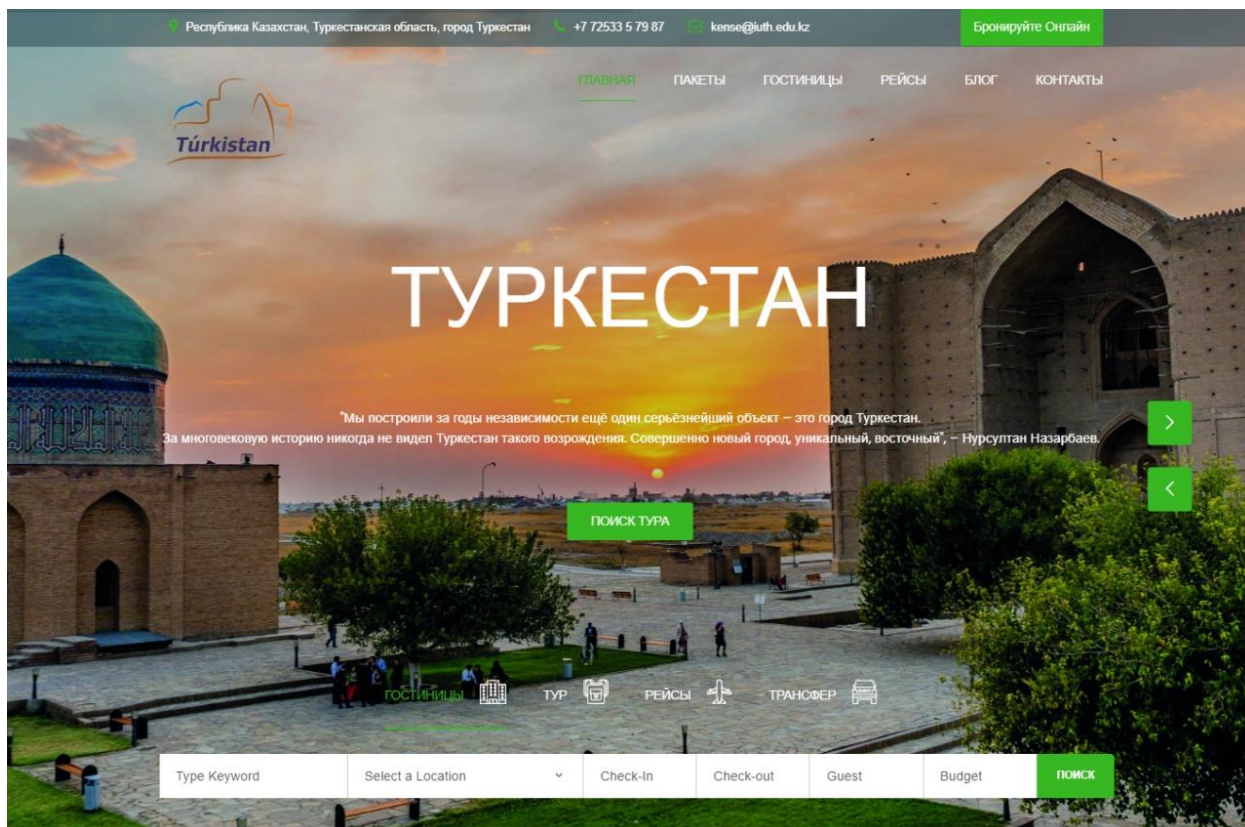

Рисунок – 2. «Информационный сайт по сакральным местам Туркестанской области»

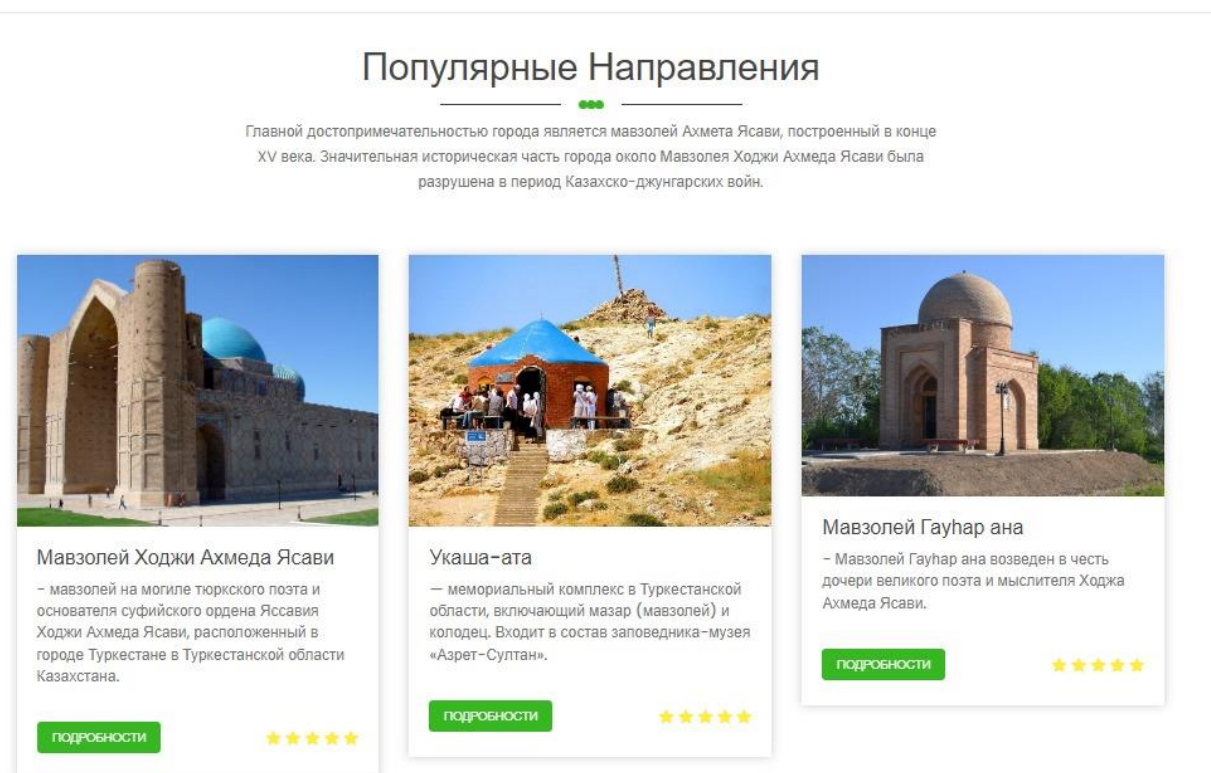

Рисунок – 3. «Информационный сайт по сакральным местам Туркестанской области»

Заключение

Разработка специальных сайтов, создание справочно-информационной системы по природным и историко-культурным достопримечательностям, маршрутам и турам, распространение опыта успешных пилотных эколого-туристских проектов позволит создать технологическую и методическую основу для формирования механизма информационного обеспечения развития экологического туризма. Сформулированные в ходе исследования предложения могут служить основанием для разработки программ устойчивого развития туризма и рекреации в регионе, что позволит решить задачи экологического обоснования схем размещения рекреационных территорий и создания сети эколого-туристско-рекреационных маршрутов. Таким образом, созданный информационный сайт позволит популяризировать паломнический вид туризма среди гостей региона и среди местного населения.

Сведения об объектах экологического туризма будут находиться в единой информационной базе открытого доступа для всех заинтересованных пользователей. Благодаря наличию полной, достоверной и актуальной информации появится возможность принятия эффективных управленческих решений, что позволит обеспечить стабильное развитие туризма в регионе. Удобство использования базы данных обеспечено поддержкой возможности поиска информации по системе запросов. Пользователь, осуществив запрос или выбрав объект на карте, получит подробную характеристику и информацию о его местоположении, так же в базе будет доступно формирование туристических маршрутов с учетом выбранных объектов и критериев, а также места, где можно удовлетворить потребности туристов. Например, национальные кухни поблизости, отели или хостелы, как до них добраться и т.д.

Использованные литературы:

1. Как ИКТ влияет на индустрию туризма?
<https://www.waca.associates/en/growthhacking/kit-how-does-ict-impact-in-tourism-industry/>
2. HTML, CSS, Javascript в чем разница? Про языки программирования – jonteaches
<https://www.youtube.com/watch?v=1MmRp-NXmJI>
3. Комарова М.Е., Королева И.С., Жиленко В.Ю. Развитие информационнокоммуникационных технологий в сфере туризма посредством создания базы данных // Научный результат.
[file:///C:/Users/User/Downloads/razvitie-informatsionno-kommunikatsionnyh-tehnologiy-v-sfere-turizma-posredstvom-sozdaniya-bazy-dannyh%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/razvitie-informatsionno-kommunikatsionnyh-tehnologiy-v-sfere-turizma-posredstvom-sozdaniya-bazy-dannyh%20(1).pdf)

МЫСЫҚТАР ӘЛЕМІ. ФЕЛИНОТЕРАПИЯ

Болат Аружан Нұрлыбекқызы

Түйін: Қазақстанның қазіргі даму кезеңі қоғам өмірінің барлық саласындағы терең өзгерістермен сипатталады. Сондай елеулі өзгерістердің бірі – қазіргі таңда анималды терапияның күштілігі дамыған елдерде дәлелденген. Сондай-ақ, оларда хайуанаттардың адамға әсерін бақылап, зерттейтін арнайы ғылыми-зерттеу институттары құрылған. Қазіргі медицинада «анимал терапияның» бар екені, бұл саланың жылдан-жылға дамып келе жатқаны мысықтың емдік қасиетіне басты дәлелдердің бірі. Фелинотерапия дәрілерге қарағанда көбірек адамға пайдалы екендігі күнен күнге дәлелденуде.

Кілт сөздер: Мысықтар әлемі, фелинотерапия, ғылыми-зерттеулер, емдік шаралар.

Аннотация: Современный период развития Казахстана характеризуется глубокими изменениями во всех сферах общественной жизни, одним из таких существенных изменений является то, что сила анималотерапии была доказана в развитых странах. У них также есть специальные научно-исследовательские институты, которые наблюдают и изучают воздействие животных на человека. Успех «анималотерапии» в современной медицине, тот факт, что это направление развивается из года в год, является одним из главных доказательств целебных свойств кошек. Доказано, что фелинотерапия более полезна для большего числа людей, чем лекарства.

Ключевые слова: Мир кошек, фелинотерапия, научные исследования, лечебные мероприятия.

Annotation: The modern period of development of Kazakhstan is characterized by deep changes in all spheres of public life, one of such significant changes is that the power of animal therapy has been proven in developed countries. They also have special research institutes that observe and study the effects of animals on humans. The success of "animal therapy" in modern medicine, the fact that this direction is developing from year to year, is one of the main proofs of the healing properties of cats. It has been proven that felinotherapy is more useful for more people than drugs.

Key words: world of cats, felinotherapy, scientific research, treatment measures.

Қазіргі таңда анималды терапия дамыған елдерде дәлелденген. Сондай-ақ, хайуанаттардың адамға әсерін бақылап, зерттейтін арнайы ғылыми-зерттеу институттары құрылған. Осыған сай халықаралық конференциялар мен семинарлар өткізіліп отырады. АҚШ, Ұлыбритания, Канада, Франция елдерінде физикалық немесе психикалық проблемалары бар адамдарға көмек беру үшін анималды терапиямен айналысатын ұйымдар жұмыс істейді.

Анималды терапия немесе зоотерапия – дәстүрлі емес әдіс.

Анималды терапияны 1792 жылы Ұлыбританияның Йорк қаласында жаны ауыратындарға арналған ауруханада ресми түрде қолданған. Мұнда жануарлар емдеу процесінің бір бөлігі деп саналады. Бұл әдістің «пионері», америкалық балалар психиатры Борис Левинсон, ол 1962 жылы өз итін терапевтік сеанста пайдалана бастаған.

Латын тілінен аударғанда (animal – жануар), яғни, хайуанаттар, ал «анимал терапиясы» – хайуанаттардың және олардың бейнелерін пайдалану арқылы психофизиологиялық, психотерапевтік және бейімделу көмегін көрсететін терапия түрі. Бұл терапияда хайуанаттардың суреттері, бейнелері ертегі кейіпкері ретінде, ойыншық түрінде, әрине, араласқанда қауіпсіздігі қамтамасыз етілген табиғи кейпінде де қолданылады. Жүргізілген түрлі тәжірибелер хайуанаттардың науқас адамдарға жағымды әсер еткенін дәлелдеп отыр. Ұй хайуанаттарын асырайтын адамдардың да аз ауырып, ұзақ өмір сүретіні ғылыми тұрғыда анықталған [1].

Мысық терапиясының жүйкені тыныш талдырып, энергияны реттеп, денсаулығыңа жақсы әсер беретіндігі соншалық мысалы, АҚШ- та дәрігерлердің 48%-ы өз ауруларына фелинотерапияны пайдаланып көруді ұсынады. Англияда «шипгагер» мысықтар дәріханада дәрігердің рецептінің сатылады. Мысық адамның биоөрісіне жақсы әсер етеді. Адамға жақындау арқылы мысық өзінің емдік қасиетін береді. Бұл «мамық шипгагер» иесінің алдына отырып немесе кеудесіне жатып аяқтарымен «мысық массажын» жасағанын тек рефлексотерапевтің 1 инесімен салыстыруға болады. Ғалымдар әсіресе қара түстімысықтың емдік қасиетінің жоғары екенін айтады, себебі қара түс жаман энергияны өзіне жақсы сіңіреді. Қара мысық адам бойындағы жаман энергияны өзіне жұтып, иесінің биоөрісіне жақсы әсеретеді.

Ең алдымен мысықтар әлемі мен танысып өтсек. Үй мысығы - арғы тегі жабайы мысық тұқымдас жануар болып табылатын үй жануары. Үй мысығының арғы тегі мысық тәрізділер отрядына жататын ливиялық жабайы мысық екен. Оны солтүстік африкалық дала мысығы деп немесе жай «Дала мысығы» депте атайды. Дала мысығы Таяу Шығыс жерінде осыдан 130 мың жылдай бұрын пайда болған. Дала мысығын, яғни, жабайы мысықтарды қолға үйретіп, үйжануарларына айналдыру осыдан 9500 жылдай бұрын (кейбір деректерде 10-12 мың жыл) сол кездің адамзат өркениетінің дамыған ошағы болған Таяу Шығыс аймағынан бастау алады. Бұл отырықшылыққа үйреніп, жер өңдеу (егіншілік) шаруашылығының басталған кезеңімен тұспа-тұс келген болатын. Археологиялық зерттеулер нақты әрікөп нәтижеге жете қоймаған. 2001 жылы ғана Кипр аралынан табылған, 9500 жылдай бұрынғы уақытта иесімен бірге жерленген мысықтың қаңқасы нақтырақ дерек болады. Ал үй мысықтарының отаны Кипр аралы аймағы екендігін Калифорния Университетінің зерттеушілері анықтаған. Мысықтың орташа жасы 10-12 жас, көбінесе 20-25 жыл. Соңғы деректер бойынша, мысықты қолға үйрету мұнан кемінде 5 мың жыл бұрын басталған. Үй мысықтарының арғы тегі Либия мысығы болып саналады.

Ертедегі Египетте мысық қасиетті хайуан деп есептелген, өлгенде бальзамдалып, саркафагтарда жерленген. Қазіркең тараған мысықтың 80 түрі бар. Олар: басы үлкендеу біткен, кержік танау, барақ жүнді парсы мысығы, дене тұрқысы тығыр, түгі тарғыл жолақ танып келген король мысығы, Мая аралының шолақ құйрық мысығы, Сібір мысығы, тықыр жүнді еуропа мысығы, түрік және сиам тобына жататын—сиам, бирман, абиссин мысықтары және т.б. Мұның сыртында мысықтарды түр-түсіне, мінез-қылығына, көзжанарының түсіне, басқада белгілеріне қарап ажыратып, атайды.

Әлемнің бірқатар елдерінде мысық құмарлар клубтары жұмыс істеп әртүрлі көрмелер ұйымдастырылады. Мысықты бағып, күту 7-8 айында жыныстық жағынан жетілетін мысық балаларда оны бөлменің оңаша орташа, таза, жұмсақ төсеніші бар жерінде: себетте, жәшікте ұстаған жөн. Бір мысық 1-ден 7-ге дейін балалап, балалары көзін 7-10 күн толғанда барып ашады, есейгенше енесінің сүтімен қоректенеді. Үй мысықтары жылына 2 рет, жекелеген түрлері 4 рет балалайды. Үй мысығы таза хайуан болғандықтан, оның табиғи қажеттілігі үшін пәтерде ішіне құм, топырақ салынған жәшік қою қажет, оны уақытылы ауыстырып, мысықтың балаларын серуенге енесі мен бірге алып шығып, оның мойнына жіп тағып, ұстап жүреді. Мысықты тамақтандыру ересек мысықтарды тәулігіне 1-2 рет тамақтандырса, осы тамақтың мөлшері 1 50-200 грамм болуға тиіс. Үй мысығының негізгі тамағы: ет (мүмкіндігінше шикілей), балық (буға пісіріп, не жеңіл қуырып), сүт. Ет тағамдарының ішінде мысыққа пайдалысы: ішек-қарын, бауыр, жүрек. Мысықты нанға, сорпаға, ботқаға, шикі көкөніске, жеміске жастай үйретсе, оңай болады. Мысықтың балалары енесінің сүтімен қоректеніп жүргенінде 20 күннен кейін оған сиырдың сүтін жылытып беруге рұхсат етіледі. Мысыққа етті тамақты ірімшікпен де ауыстырып береді. Көкөністерді берерде ет турағыштан өткізеді.

Қазір дүкендерде мысықтарға арнап жасалған тағам түрлері бар. Мысықты тамақтандырарда мамандардың ақыл-кеңесін тыңдаған орынды. Мысық балалары жұқпалы аурулармен жиі ауырады. Мысықтар ауырғанда, көздері жасаурайды, ыстығы көтеріледі, лоқсып құсады, тышқақтайды. Оның ауыр түрлері мысықтың өліп қалуына әкеліп соқтырады. Мысықтан адамға жұғатын қауіпті аурулар: құтыру, қотыр жара, қышыма. Сол себепті жыл сайын құтыруға қарсы мысыққа вакцина еккізіп тұрады. Мысықты дұрыс

асырамай, далаға өз бетінше қоя беру оның түрлі ауруларды жұқтыруына, оның адам ағзасына берілуіне жол ашады.

Мысықпен емдеу тәсілі «фелинотерапия» (Латынның *felis*–мысық) деп аталады. Ал мысықтың жүніне деген аллергия ше? – деп сұрауыңыз мүмкін. Бұл жағдайда қысқа жүнді, мамық жүнді, тықыр жүнді мысық түрлері бар.

Мысық асыраған адам 10-15 жыл ұзақ өмір сүретіндігін ағылшын ғалымдары дәлел деп отыр. Иесінің ұйқысыздығына және салмақ қоспай салауатты өмір сүруіне «мамық шипагердің» әсерікөп. Мысық өз денесін тілі менж алап массаж жасайды, осы кезде ол жағымды пырыл шығарады. Міне осы пырыл 4–16 Гц. жиілікпен шығады - осы пырыл мысықтың ең бірінші адамға қолданатын құралы. Солтүстік Каролинадағы ғылыми зерттеу институты осы жиіліктегі тербелісте адам ағзасындағы бүлінген жасушалар қалпына келетіндігін дәлелдеген. Егер мысықтар өз денесін жарақаттап алса, ең бірінші пырылдауды бастайды. Мысықтың пырылы адамды әлдилеп отырғандай әсер етеді де, оның ағзасы тынышталады, рахат әсерге бөленеді. Мысықтың өз иесінің ауыратын жерлерін табу қабілеті бар екендігі ұлттық медицинаға бұрыннан белгілі. Олар сол жерлерге жатып пырылдағаннан кейін ауырсыну қайтады. Басқа жануарларға қарағандамысықтар стресті жағдайлардан, әлсіздіктен, бас және бұлшықет ауырсынуларынан құтылуға көмектеседі, сонымен қатар артериялық қысымды төмендете алады, тамырсоғуын қалыптастырады, ревматикалық немесе жара ауру ұстамаларының күшін азайтады. Мамық жүнді мысықтар невралгиямен, ұйқысыздықпен немесе остеохондрозбен күресуге көмектеседі. Тегіс жүнді мысықтар бүйрек және бауыр мәселелерінде пайдалы болады.

Мысықтардың да адам ауыратын сырқаттарға шалдығатыны анықталып отыр. Соның бірі мысықтардың СПИД-пен ауыратыны. Бұл бағытта зерттеу жүргізген топтың жетекшісі биолог Эрик Пейшл былай дейді: «Мысықтар мен адамдар бір-біріне генетикалық жағынан өтеұқсас. *Homo sapiens* u *Felis* арасындағы ұқсастық тоқсан пайызға дейін жетеді». Яғни, адам да, мысық та СПИД-пен ауырады, жер бетіндегі мысықтардың 4,5 пайызы осы ғасыр дертін жұқ тырғандар [2].

Тек, таңқаларлығы, мысықтар СПИД-тен өлмейді және де мысықтардың СПИД-ке қарсы иммунитеті бар. Еңбастысы, мысықтардың СПИД-і адамдарға жұқпайды. Ғалымдар гендік инженерия арқылы иммундық жетіспеушілік вирусына қарсы генендірілген мысықтар әлемді бұл қатерлі дерттен құтқара алады дейді. Осы орайда айта кететін мәселе, маймылдарда да ғасыр дертіне қарсы қорғаныс гені – TRIMCур-дың бар екендігі. Мамандар оны жасыл ақуыз генімен белгілеп, мысықтардың жұмыртқа жасушасына енгізген. Модификациядан өткен вирус әлгі жұмыртқа жасушасына ауру жұқтырғанда бұл жасушаны көбейтіп, 22 мысыққа ендіріп, тәжірибе жасайды. Сонда бұлардың бесеуі артынша буаз болады. Он бір шарананың онында жасыл ақуызбен TRIMCур-гені анықталады. Сөйтіп, осы тәжірибе барысында біршарана іште өлсе, бірі туылған соң өледі.

Қалған дүниеге келген мәулендердің (мысық баласының атауы, М.С.) жасушаларынан жасыл ақуызбен TRIMC ургені табылады. Бұл трансгенді мәулендерге ғалымдар ультракүлгін сәулесін түсіріп көреді, сол кезде олар жасыл түсті болып көрінеді, зерттеушілер «енді трансгенді мысықтар арқылы СПИД-ке қарсы қорғаныш қабілеті бар кез келген гендердің әсерін тексеріп білуге болады» - деген қорытынды жасайды.

Ғалымдардың айтуынша, осы зерттеу бойынша келешекте ғасыр дертіне қарсы дәрінің ойлап табылуы әбден мүмкін. Ғылым мен медицинада мысықты пайдаланудағы жаңа бағыт - батыс дәрігерлерінің оларды есірткімен ішімдіктен адамдарды емдеуде тәжірибе құралына айналдыруы, ағылшындардың мысықтардың қандай ауруды емдей алатынына зерттеу жүргізіп, оны түр-түсімен терісіне қарай ажыратуды анықтағаны.

Ағылшын зерттеушілерінің ой-пікірі бойынша, ақ түсті мысық бүкіл ауруларды жазаалады. Сол себепті Ұлыбританиядағы кейбір дәріханалар ақ мысықты дәрі-дәрмек ретінде сатуға көшіп отыр. Ал, енді Берлиндегі геронтология институтының ғалымдары мысық иелеріне мынандай зерттеу жүргізген: үйінде мысық асырайтын 3 мың адамды бес жыл бақылауға алады, өмір бойы мысық асыраған адам үйінде мысық ұстамайтын адамға

қарағанда 10,3 жыл артық өмір сүретіні анықталады және де осы бақылауда мысық асырайтын адамдардың қан қысымының көрсеткіштерінде жақсы болып шығады[3].

Мысықтардың өз иесін емдеу сеансы 15-20 минуттан 3 сағатқа дейін (мысықтың темпераментіне байланысты) созылады. Өз иесінің ауруын емдеп болған мысық, емнен кейін өзін өте жақсы сезінеді. Мысықтардың тырнағы дәрігер инесіне қарағанда жақсы емдейді, өйткені мысық тырнаған жер тез және тыртықсыз жазылады. Тек оған сену керек.

Онкологиялық ауруларды ең соңғы сатысы болмаса емдеуге көмектеседі. Өте күшті ауруды емдеп, соңында өзі өліп қалған мысық туралы ағылшын дәрігерлері баспа беттеріне шуылдай жазған. Мысықпен көп ойнап өскен баланың иммунитеті өте жоғары болатыны дәлелденген. 1-кесте.

Онкологиялық ауруларды ең соңғы сатысы болмаса емдеуге көмектеседі. Өте күшті ауруды емдеп, соңында өзі өліп қалған мысық туралы ағылшын дәрігерлері баспа беттеріне шуылдай жазған.

Кесте – 1. Мысықтардың емдей алатын аурулары мен түрлері

Жалпы мысықтардың емдей алатын ауру түрлері	Мысық түрлері
Аритмия, артрит, атеросклероз, ұйқысыздық, бүйрек аурулары, бронхит, гипертония мен гипотония, бас айналу мен түрлі бас ауруларында, депрессия, тіс ауруында, инсульт, іш қатуда, жүйке ауруларында, нефрит пен пиелонефрит, шаршау мен әлсіздікте, радикулит.	Персид түрі, ангор түрі, сібірлік мысық, рэгдолл, бирмандық, экзотикалық, британдық, шотландық, орыс көккөзді мысықтар, сиамдық, ориентальдық

Мысықтардың тұқымына (порода) қарай емдеу тәсілдері ғалымдардың көп жылдық зерттеу нәтижесінде, мысықтар тұқымына қарай әртүрлі ауруды емдеу шипагерлігі әралуан екендігін байқаған.

Ұзын жүнді мысықтар (персид түрі, ангор түрі, сібірлік мысық, рэгдолл, бирмандық т.б.) - невропатологияда, ұйқысыздықта, шаршаумен әлсіздікте.

Жүні ұзын емес, бірақ өте қалың мысықтар - беломыртқа және буын ауруларына емші.

Тықыр жүнді мысықтар (экзотикалық, британдық, шотландық, орыс көккөзді мысықтар т.б.) - жүрек қантамыры ауруларына емші.

Түнгі жүнді мысықтар (сиамдық, ориентальдық т.б.) - бүйрек пен бауыр, асқазан ауруларына, ішқатуда.

Тұқымы қымбат тұқымдастарға жатпайтын жәй аула мысықтары да өз иесінің көңіл күйіне, алған дене жарақатын емдеуге көмектеседі.

Қазіргі үлкен жылдамдық пен жоғарғы ритм ғасырында біз өзімізді кейде бос сезінеміз, дұрыс өмір сүру үшін күшіміздің жоқтығын, әлсіздікті сезінеміз. Күнделікті жұмыстағы стресс пен көп ой еңбегі біздің жүйкемізді тоздырып, «ескі» ауруларымызды қоздырып, көптеген «жаңа» аурулар туғызады. Мықты денсаулық пен дұрыс өмір сүру үшін осының бәрінен қалай құтылуға болады? Жауап өте оңай: сізге фелинотерапия көмектеседі (мысық терапиясы).

Сонымен мысық қалай емдейді? Бұл мысықтың өзіне қатты ұнайды. Мысық бізді жақсы емдеу үшін оған жақсы қарым-қатынас жасаса жеткілікті. Мысалы сипалап жақсы көру, тамағын дұрыстау, жақсы сөздер айту т.б. сонда ол сізге өзінің дәрігерлік жұмысын жақсы атқарады. Мысық адамның ішкі суық тиген ағзаларын, сынған сүйекті, соғылған жерлерін жақсы сезеді, сол жерге жатып «грелка» қызметін атқарады. Мысықты сипалап отырған адам жүрек инфарктіне ұрынбайды және қан қысымын реттеуге септігі тиеді.

Статистикаға сүйенсек, мысықты жақсы көретіндер өз қатарластарынан он жылдай ұзақ өмір сүреді екен. Ғалымдар мысықтың көптеген ауруды жеңілдетуге сеп болатынын, тіпті жазылып кетуіне әсері барын айтады. Мысалы, ағылшын ғалымдары үйде мысық

ұстау арқылы миокард инфарктінің қайталап соғуын алты пайызға дейін төмендетуге болатынын айтқан. Науқас қожайынының жанынан тәулік бойы кетпей, ас-суға қараудан да бас тартып, тіпті оның ауруын өзіне қабылдап, шейіт болып кеткен мысықтар да болған [4].

Ғалымдардың пайымдауынша, кейбір жерлердің адамға жағымды және жағымсыз әсер ететін қасиеттері болады екен. Мұндай жерлерді ажырату үшін ата-бабаларымыздың салт-дәстүрлеріне үңілген жөн. Қариялардың айтуынша, ондай орынды мысық жақсы көреді екен, ал ит ешқашан жаман жерге жатпайтын көрінеді. Өйткені мысықтың бойында жаман энергияны сезетін «антенна» бар. Ол мұндай жағымсыз энергияларды әдейі іздеп, бойына жинайды. Мысық көмірқышқыл газын жұтып, оттегі шығаратын кәдімгі ағаш тәрізді. Ал егер өсіп тұрған қисық ағаш көрсеңіз, ондай жердің де жақсы орын бол- мағаны. Соны білетін диқаншылар шығынға ұшырамас үшін ондай жерге егін екпеген.

Ағылшын зерттеушілерінің ой-пікірі бойынша, ақ түсті мысық бүкіл ауруларды жаза алады. Сол себепті Ұлыбританиядағы кейбір дәріханалар ақ мысықты дәрі-дәрмек ретінде сатуға көшіп отыр. Ал, енді Берлиндегі геронтология институтының ғалымдары мысық иелеріне мынандай зерттеу жүргізген: үйінде мысық асырайтын 3 мың адамды бес жыл бақылауға алады, өмір бойы мысық асыраған адам үйінде мысық ұстамайтын адамға қарағанда 10,3 жыл артық өмір сүретіні анықталады. Және де осы бақылауда мысық асырайтын адамдардың қан қысымының көрсеткіштері де жақсы болып шығады...

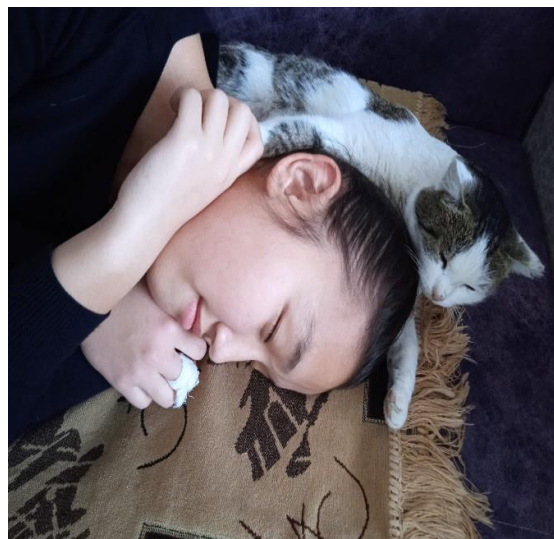
Зерттеулерге қарағанда мысық асыраған адамдар басқаларға қарағанда ұзағырақ өмір сүретін көрінеді. Сондай-ақ жүрек, қан тамырлары ауруларына үш есе аз шалдығады. Қылтамақ кеселіне ұшырауы 30 пайызға төмендейді. Маскүнемдерге мысық ұстатса, 15-20 минуттан соң араққа тәбеті тартпай қалады. Адамның қай мүшесі ауырса, мысық сол жерге жатып емдейді.

Жан-жануарлардың емдік қасиеті сонау мезозой дәуірінен белгілі. Қытай даналарының айтуынша: «жануарлар да – адамдардың тумасы». Өйткені оларда адамдарша бес сезімді бастан кешеді – аштық, шөлдеп аңсау, сүйіспеншілік, қорқыныш және ауру. Жануарлар биоөрісті жақсы сезеді және адам ажырата алмайтын иісті мысық эп-сәтте, шұғыл айыра алады. Сондай-ақ мысықтар қандай болмасын хабарды молекулалық және биоқуаттық деңгейде ала алатыны да белгілі. Мұндай табиғи қасиетті пайдалану керек. Соңғы кезде мысықтың шипалы емінің мүмкіншілігі ғылым зертеулермен анықталуда. Әсіресе ұзаққа созылған жүйке және психикасы бұзылған жандарға шипалы емнің әсері айтарлықтай. Мысықтар адам денесіндегі дертті емдеп қоймай, жандүниесін жадырататын шипалы әсерімен де ерекшеленеді. Ағылшындар: «мысықта тоғыз өмір» дегендей, яғни өмір сүргіштік, жарақаттанып, зақымданғаннан сауығуы мен бұрынғы қалпына келуінің мүмкіншілігі мол. Мұндай сауалдың жауабы да оңай. Өйткені, олардың негізгі шарты адамдарға көмек ету. Мұндай қасиет оларға ұнамайтын-дығын айта кетеміз.

Қазақстанда қысқа, ұзын, бұйра жүнді тұқымы асыл мысықтардың 20-ға жуық түрі бар. Аса көп күтімді қажет ететін жануарларды ұстау екінің бірінің қалтасы көтере бермейді екен. «Тамақтың өзін талғап жейтін мысықтарға ерекше көңіл бөлу қажет» - дейді, «Мысықтар әлемі» Алматы қалалық фелинологтар орталығының президенті Галина Николенко. Мамандар бекітілген талапқа сай мысықтың қай түрге жататынын анықтауы тиіс.

1- сурет

2-сурет

3-сурет

Қорытынды

Қорытындылай келе, қазір медицинада жаңалық көп. Алайда, табиғаттың өзі емші емес пе?!

Ғалымдар көне замандағы ескі әдістерді жаңғыртуды қолға алытуда. Оның ішінде, ұмыт болған жануарлармен емдеу әдісін қолданысқа енгізіп отыр.

Сондай-ақ, ондай адамдардың жүйке жүйесі де үй жануары жоқ адамнан гөрі күштірек болады.

Қазіргі уақытта африкалық тайпалар пілдер және қолтырауындармен емдеуді қолданады екен. Ал Австралияның жергілікті халқы кенгуруды пайдаланып сеанс жүргуде.

Көктемнің алғашқы күні 1 Наурыз дәстүрге айналған халықаралық мысықтар күні. Бір қызығы, көптеген халықтар осы адамға жақын үй жануарының бірі мысықтар күнін мерекелеуді ұлттық мерекеге айналдырған. Осы күнмен адамзатқа берік те, сенімді достығы мен қызметін білдіретін үй жануарларына тағы да бір рет құрмет білдіруді ескертеді.

Бүгінгі таңда көптеген елде төртаяқтылар мен құстардың көмегімен ем жасайтын (анимало терапевт) емдеу орталықтары мен клиникалар да бар. Адамзат баласына берік та сенімді достығы мен қызметін білдіретін үй жануарларына тағы да бір рет құрмет білдіруді ескертеміз.

Фелинологтардың айтуынша мысықтар өте ақылды жануарлар. Сондықтан да ол жануар өзіне құрметпен қарауды талап етеді, ол бұйрықты ұнатпайды, оның орнына сыйпалап мақтағанды жақсы көреді. Әрине мысықтар туралы көп айтуға болады.

Сондай-ақ, үй жануарларының ішінде науқасқа көмек қолын созатын дәрігер мысықты айтуға болады. Мысық адамдағы дерт көзін өзі тауып алады да өзінше емдеуге тырысады. Кейбір адамға жол бермейтін мысықтың өзі науқасты көрсе жақындай бастайды екен. Мұны зерттеушілер адамдар мен жануарлар арасындағы құпия биологиялық байланыс бар екенін түсіндіреді. Жоғарыда жүргізілген түрлі тәжірибелер хайуанаттардың науқас адамдарға жағымды әсер еткенін дәлелдеп отыр. Үй хайуанаттарын асырайтын адамдардың да аз ауырып, ұзақ өмір сүретіні ғылыми тұрғыда анықталған.

Әлемді жаулаған, шипасы табылмаған емдерге фелинотерапия емдеу тәсілін пайдалану арқылы көптеген адамның өмірін аман алып қаламыз. «Фелинотерапия - болашақта ең қатерлі дерттердің алдыналуға көмектеседі» - деп ойлаймын. Сонымен қатар қоғамға осы әдісті пайдалануға кеңес берем. Жәй ғана үйде мысық асырау сіздің денсаулығыңызды қорғайды.

Әдебиеттер тізімі:

1. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Биология / Жалпы редакциясын басқарған профессор Е. Арын – Павлодар: 2007 - 1028 б.
2. Котова А. Л., Құдайбергелұлы Қ., Дерябина Л. В. СПИД – ғасыр індеті/ Алматы: Ғалым, 2000
3. Баун, А.М., Бергстром, Н., Лэнгстон, Ф., & Томас, Л. (1984). Адам / серіктес жануарлардың байланысының физиологиялық әсері. Медбикелік зерттеулер, 33 (3), 126-129. Фридман, Э., Катчер, А. Х.
4. Фридман, Э., & Томас, С.А. (1995). Жүрек аритмиясын басу сынамысында (CAST) өткір миокард инфарктінен кейін үй жануарларына иелік ету, әлеуметтік қолдау және бір жасар тірі қалу. Американдық кардиология журналы, 76, 1213-1217.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТУРИЗМНЫҢ ДАМУЫНА КЕДЕРГІ МӘСЕЛЕЛЕР

Құрманбекқызы Гүлзада
ТҚИҰ 22-05 тобының студенті
e-mail: g.qurmanbekqyzy@iuth.edu.kz

Түйін. Қазіргі таңда адамдар денсаулықтарына көбірек көңіл бөліп, соның нәтижесінде сапалы ем алу үшін медициналық қызметке жүгінеді, әрі жаңа елді көргісі келіп, медициналық туризмді дамытуға үлес қосады. Зерттеу жұмысының мақсаты - Қазақстандағы медициналық туризмнің даму тежейтін мәселелер анықтау. Зерттеу материалдары ретінде шетелдік пен отандық авторлардың мақалалары және сауалнама алу барысында жинақталған мәліметтер қолданылған. Жасалған SWOT талдау зерттеу әдісінің негізін қалыптастырған. Зерттеудің нәтижесінде Қазақстандағы медициналық туризмнің даму қарқыны және дамуына кедергі мәселелер зерттеу жұмысында ашып көрсетілді. Медициналық туризмді дамыту үшін бірқатар шешімдер ұсынылған. Зерттеу жұмысын Денсаулық сақтау министрлігінің мамандары, медициналық туризмді зерттеуші ғалымдар, студенттер пайдалана алады.

Кілт сөздер: медициналық туризм, туризм, саяхат, клиенттер, емдеу, денсаулық, қажеттіліктер, мәселе, экономика.

Аннотация. В настоящее время люди уделяют больше внимания своему здоровью и как следствие, обращаются за медицинской помощью, чтобы получить качественное лечение и желая увидеть новую страну, вносят свой вклад в развитие медицинского туризма. Цель исследования-выявление проблем, сдерживающих развитие медицинского туризма в Казахстане. В качестве материалов исследования использованы статьи зарубежных и отечественных авторов и данные, собранные в ходе опроса. Разработанный SWOT-анализ сформировал основу метода исследования. В результате исследования были выявлены проблемы, препятствующие развитию и темпам развития медицинского туризма в Казахстане. Для развития медицинского туризма предложен ряд решений. Исследовательскую работу могут использовать специалисты Минздрава, ученые-исследователи медицинского туризма, студенты.

Ключевые слова: медицинский туризм, туризм, путешествия, клиенты, лечение, здоровье, потребности, проблема, экономика.

Abstract. Currently, people pay more attention to their health as well as a result, seek medical help to receive quality treatment and want to see a new country, contribute to the development of medical tourism. The purpose of the study is to identify the problems hindering the development of medical tourism in Kazakhstan. The research materials used are articles by foreign and domestic authors and data collected during the survey. The developed SWOT analysis formed the basis of the research method. As a result of the study, problems were identified that hinder the development and pace of development of medical tourism in Kazakhstan. A number of solutions have been proposed for the development of medical tourism. The research work can be used by specialists of the Ministry of Health, researchers, students of medical tourism.

Keywords: medical tourism, tourism, travel, clients, treatment, health, needs, problem, economy.

Туризм бүгінде көптеген саламен тығыз байланыста және күннен күнге қарқынды дамуда. Оның ықпалы әлемнің әлеуметтік және экономикалық дамуына, әлемдік маркетинг пен нарыққа тікелей әсер етеді. Сонымен қатар, бұл салада рухани даму, мінез-құлық мәдениеті мен білімге, жеке қажеттілікті қамтамасыз етуге ықпалы бар. Осы тұрғыда медицина ғылымының маңыздылығын еске алсақ, қазіргі қоғам өз қажеттілігін өте жақсы біледі және сапалы медициналық қызметті қалайды. Сонымен қатар дамыған мемлекетте ем ала отырып, сол елдің тыныс тіршілігін тануды, рухани дамуды көздейді. Нәтижесінде медициналық туризм туризм саласының үлкен бір бөлігіне айналып отыр.

Қазіргі уақытта көптеген мемлекеттерде туристік индустрияны дамыту, әсіресе медициналық туризмді дамыту бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде. Туризмді дамыту жөніндегі ұйымдар медициналық туризмнің дамуы қарқынды екенін мойындайды. Себебі,

халықтың дамуы, рухани жетілуі және тұрмыстың бұрынғыдан қарағанда едәуір жақсаруы адамдардың денсаулыққа көп қаражат жұмсауға мүмкіндік береді. Тиісінше, жоғары технологиямен жабдықталған, жоғары сападағы ем шарасы мен қызмет көрсету сапасына көбірек көңіл бөледі. Сондай-ақ, ем-дом алушы туристтер саяхат мақсатында көрікті жерлерде дем алуды қалайды және шет елдерге сапар шегеді [1].

Қазақстанның медицина саласының дамуы, елдің азаматтары ем қабылдау үшін шет елге шығып жатса, шет ел азаматтары біздің еліміздің медициналық қызметін пайдалауының өзі бізде туризмге тікелей байланысты болып отыр. Демек, туризмнің медицинамен тікелей байланысты екенін және бұл саланың экономикаға тікелей байланысын ескерсек демек бізде ішкі медициналық туризмге көбірек көңіл бөлу керек. Себебі медицина саласында кездесетін мәселелер медициналық туризмге тікелей әсерін тигізеді. Осылайша, мақаланың мақсаты ретінде Қазақстандағы медициналық туризмнің даму сатысында қандай кедергілер мен мәселелер бар екенін анықтау алынып отыр.

Қазақстандық пациенттер медицинасы дамыған елдерге, соның ішінде Оңтүстік Корея, Түркия, Қытай, Германия, Англия, Израиль, БАӘ, Шығыс Еуропа елдеріне ем алушы ретінде бара отырып, сол елдердің экономикасының өсуіне, медициналық туризміне гүлденуіне жәрдемдесуде [2].

Зерттеу сұрағы

Көрсетілген ақпарат пен тұжырымға сүйенсек мақаланың сұрағы айқындалып отыр. Демек, медициналық туризмнің дамуына қандай мәселелер кедергі деген сұраққа жауап іздейтін боламыз.

Зерттеу сұрағы:

1. Жоғарыда аталған мәселелерден бөлек тағы қандай мәселелер болуы мүмкін?
2. Қазақстанның медициналық туризмінде қандай басым және әлсіз тұстары бар?

Әдебиеттерге шолу

Мақаланы жазу барысында, бірнеше тақырыпқа сай келетін өзге мақалалар қарастырыла отырып, сол мақалаларда пайдаланылған әдістер қолданылды. «Вестник науки» халықаралық журналдағы С.И.Агаеваның мақаласына сүйене отырып, көрші елдердегі және жалпы медициналық туризмде кездесетін түйткілді түйінді айқындап алуға болады. Мақалада Ресей мемлекетіндегі медициналық туризмнің дамуына кедергі келтіретін бірнеше сауалдар қарастырылып өткен. Ресей Федерациясы әлеуеті жоғары ел қатарында бола тұра, медициналық туризмге жеткілікті дәрежеде өз азаматтарын сапалы қызметпен қамтамасыз ете алмауының және соған әсер етуші көкейкесті жайттарды атап өткен. Атап айтар болсақ, клиникалар мен қызметкерлер санының жеткілікті болмауының өзі жалпы медицина саласының даму қарқыны төмен екендігін байқататындығын меңзеген. Сол сияқты өзге де өзекті мәселелердің бар екендігін атап көрсеткен. Тағы да ол өз еңбегінде сол проблемаларды шешу жолын қарастырып, мәселелерді шеше білсе медициналық туризмнің жаңа сатыға көтерілетініне тоқталып өткен [1]. Ал, Г.Кулахметова мен А.Иессимнің ғылыми еңбегінде медициналық туризмнің қаншалықты маңызды екенін және оның әлемдік деңгейде даму қарқыны жоғарылап, күнделікті өмірге зор ықпалын тигізіп жатқанын байқауға болады [3]. Ғ.Сейсенбек, Д.Ағыбаева, А. Аманбеков өз кезегінде Қазақстан медициналық туризмінде қандай мәселелердің кездесетінін атап көрсеткен [4]. М.К. Пардаев және Д.К. Усманова Өзбекстанда медициналық туризмді дамытудың өзекті екенін дәлелдей отырып, медициналық туризмнің жай- күйі тоқталып, SWOT талдау жасаған [5].

Зерттеу әдісі мен материалдары

Мақалада зерттеу әдістерінен сауалнама әдісін және SWOT талдау әдісін пайдаланылды. Осы әдістер бойынша медицина қызметкерлерінің арасынан сауалнама жүргізіле отырып, жалпы медицина мен туризмнің қандай байланыста екендігі туралы өз ойлары нақтыланып, медициналық қызметте қандай мәселелердің бар екендігін, медициналық туризмдегі мүмкіндіктер мен кемшіліктер, басым тұстары, дамымаған жағдайда қандай қауіп-қатердің болатындығы жайлы сауалдарға жауап ала отырып,

сауалнаманың нәтижесінде SWOT талдау әдісіне арқау болып, негізгі жауаптарды саралау арқылы жіктей алдық.

Зерттеу барысында М.К. Пардаев және Д.К. Усманова еңбектерінен мәліметтер алынды. Қазақстандағы медтуризмнің басым жақтары, медтуризм сапасы жоғары болса қандай мүмкіндіктер пайда болатындығы және даму жолында қандай әлсіз тұсы бар екендігі жайлы ақпараттар алынып, қарастырылды және сол жауаптарымызды негіздей алу үшін бірнеше жауаптар ұсынылды. Сонымен қатар, кемшіліктерін анықтау үшін ашық сұрақ қойылды. Тағы да ұсына кетерлік ақпарат ішінде өзекті тақырыптар іріктелініп алынғандығы болып отыр.

Гипотеза

Нөлдік гипотеза (H0) медициналық туризмде ешқандай мәселе жоқ; баламалы гипотеза (H1) медициналық туризмнің дамуында бірнеше өзекті мәселелер бар деп болжануда.

Нәтиже

Қазақстан медицина туризміндегі басым тұстары мен әлсіз тұстарын, мүмкіндіктері мен қауіп-қатерді анықтау үшін медицина қызметкерлерінің арасында сауалнама жүргізіліп, соның нәтижесінде келесідей талдауға қол жеткіздік. Алайда, сауалнамаға алдағы уақытта тағы да деректер қосылып, өңделетін болады.

Сауалнама барысында жас ерекшелігі туралы сауал қойылды. 65% пайызының жасы 25-39 жас аралығында екені анықталды.

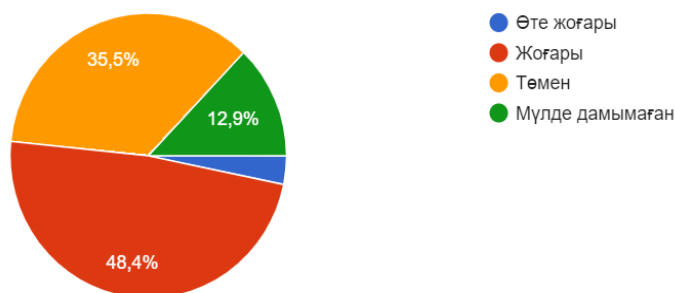

Диаграмма - 1. ҚР медициналық туризмнің даму деңгейі қандай?

Диаграмма - 1 сәйкес, дәрігерлердің 48,4% пайызы «Жоғары» деп жауап қалдырған. Демек, медициналық туризм ұғымы дәрігерлер арасында танымал екендігін, сонымен қатар, қазіргі таңда даму деңгейі өткен жылдардан жоғары екенін байқаймыз.

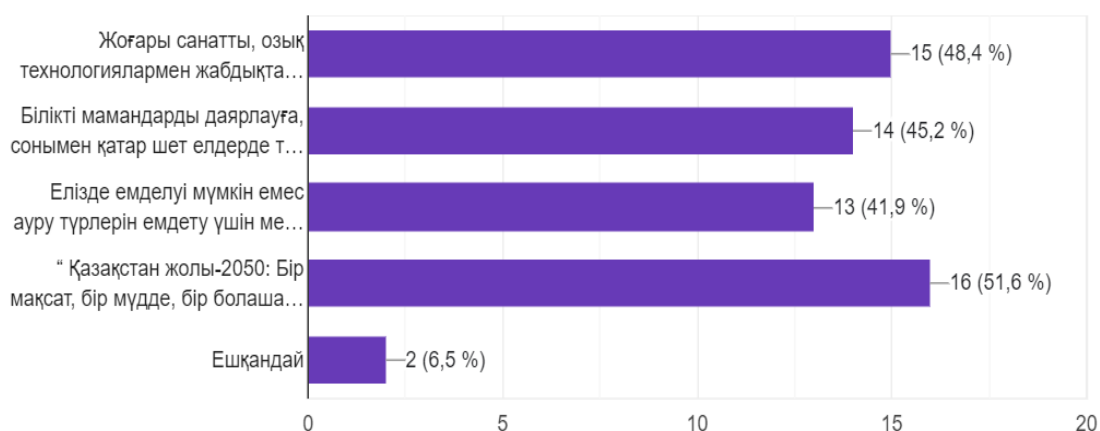

Диаграмма-2. Қазақстандағы медициналық туризмнің қандай басым тұстары бар?

Диаграмма - 2 мәліметтерін қарастыра отырып, Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ” атты жолдауында медициналық туризмнің ерекше орын алуы Қазақстандағы медициналық туризмнің басым тұсы саналады екен.

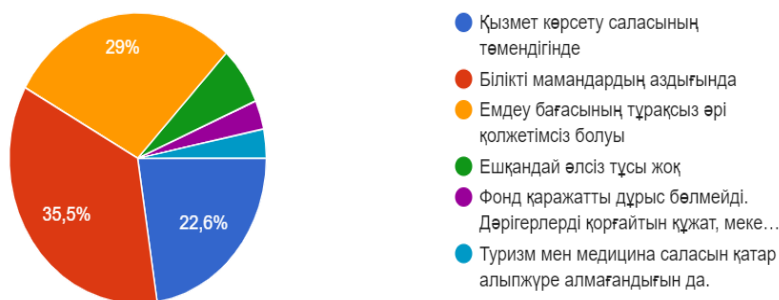

Диаграмма – 3. Қазақстанда медициналық туризмнің әлсіз тұсы қандай?

Диаграмма 3 көргеніміздей, респонденттердің 35,5 %-ы білікті маманның аздығын Қазақстандағы медициналық туризмнің әлсіз тұсы ретінде қарастырады екен.

Диаграмма – 4. Қазақстанда медициналық туризмнің мүмкіндіктері қандай?

Диаграмма 4 берілген мәліметтінің негізінде туризм мүмкіндіктерінің ішінде ең аз қолдауға ие болған пункт озық технологияларды пайдалану мүмкіндігі пайда болады деген жауап 16,1 % қолдауға ие болған екен.

Кесте – 1. Медициналық туризмді SWOT талдау

Медициналық туризмнің басым тұстары	Медициналық туризмнің әлсіз тұстары
<ul style="list-style-type: none"> - Жоғары санатты, озық технологиялармен жабдықталған клиникалардың салынуы; - Білікті мамандарды даярлауға, сонымен қатар шет елдерде тәжірибие алмасуға, жоғары деңгейде білім алуға және танымал шетелдік медиктерді шақыруға көп көңіл бөлінуі; - Елізде емделуі мүмкін емес ауру түрлерін емдету үшін мемлекеттен тегін ем алуға арнай квотаның бөлінуі; - “Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ” атты жолдауында ерекше орын алуы; 	<ul style="list-style-type: none"> -Білікті персоналдардың тұрақты болмауы; -Бәсекелестіктің төменділігі, білікті медицина қызметкерлерінің аздығы; -Жергілікті сұраныстың қанағаттандырмауы, сұраныстың аздығы; -Емдеу бағасының тұрақсыз әрі қолжетімсіз болуы; -Жауапты бөлімшелердің медтуризм жайлы статистикалық деректерді жүргізбеуі және мед туризм жайлы ақпараттың аздығы; -Медициналық туризм жайлы маркетингдің жоқтығы;

	-Туризм мен медицина саласын қатар алып жүре алмағандығын да; -Фонд қаражатты дұрыс бөлмейді. -Дәрігерлерді қорғайтын құжат.
Мүмкіндіктер	Қауіп қатер
-Озық технологияларды пайдалану мүмкіндігі пайда болады; -Қазақстандағы медицинаға әлемдік деңгейде маркетинг жасалады; -Медицинасы дамыған елдермен байланыс жасауға және бәсекеге түсуге мүмкіндік береді; -Елімізде туристер саны артып, экономикаға зор ықпалын тигізу	-Туристердің аздығы байқалып, еліміздегі медицинаның қарқыны төмендейді; -Бәсекелестіктің төмендігі халыққа сапалы медицина қызметтің қол жетімді болмауына алып келеді; -Монополия, мемлекетке тәуелділік, - қызмет көрсетудің нашарлауы, ескі құрал-жабдықтардың жаңармауы; -Өзге елден қазақстанның медицинасына қызығушылығы төмендейді; -Өзге елдермен медицина жағынан бәсекелесуге қабілет азаяды; -Елдің экономикалық жағдайы құлдырайды
* Ескерту: сауалнамада жиналған деректерге сүйене отырып, автор өзі құрастырған	

Осылайша, 1- кестеде SWOT талдау әдісін пайдалана отырып, соның ішінде әлсіз тұстары бөліп алынып қарастырылып, медтуризмнің дамуына кедергі біршама мәселелерді анықталды.

Талдаудан бөлек С.И.Агаеваның еңбектерінде қарастырылған мәселелерді де негізге ала отырып, осы мәселелерді 1-5 ке дейін бағалауды сұрап өтілді.

Диаграмма – 5. Қазақстанда медициналық туризмнің қауіп-қатерлері қандай?

Диаграмма - 5 келер болсақ, аталған 4 критерийге де ең көп баллдық шкаладан 3 балл бергенін көруге болады. Нәтижесінде төмендегі:

1. Қызмет көрсету сапасы төмен
2. Көрсетілетін қызмет кешенінің тарлығы
3. Медициналық персонал мен пациент арасындағы тілдік барьер
4. Материалдық техникалық базамен санитарлық-курорттық инфрақұрылымның

тозығының жетуі сияқты мәселелердің өзектілігі орташа. Зерттеу нәтижесі бойынша Қазақстанның медициналық туризмі даму қарқыны мүлдем төмен деңгейде және мүлде дамымаған деуге келмейді. Алайда даму жолындағы кездесетін бірнеше мәселелер салдарынан өте баяу дамып келеді. Медтуризм туралы медицина қызметкерлері көптеген ақпаратты қанық. Алайда, оны дамыту үшін мүмкіндіктердің аздығы байқалуда. Білікті мамандар аз және ем алушыларға көрсетілетін қызмет сапасының төмендігі секілді бірнеше

мәселелер тікелей медтуризмге әсер етуде. Сол себептен мәселелермен тікелей жұмыс жасалуы керек.

Талқылау

Елімізді жалпы туризм саласы біршама даму жолында қарқынды жұмыс жасауда. Алайда, ондағы туындайтын мәселелерге байланысты әлде де дамуы төмен туризмнің салалары бар. Солардың бірі медициналық туризм. Қазақстан медтуризмінің даму жолында бірнеше мәселелер бар екендігі анықталып, осыған орай С.И.Агаева еңбегінде Ресейдегі медициналық туризмдегі анықтаған мәселелер Қазақстанда да кездесетіні зерттеу нәтижесінде нақтыланып отыр. Қысқаша айтқанда, С.И.Агаева тұжырымымен толықтай келісуге болады. Сонымен қатар М.К.Пардаев және Д.К.Усманованың еңбегіндегі ой тұжырымдар қолдауға тұралық екені белгілі болып отыр.

Қорытынды

Қорытындыға келер болсақ, зерттеу нәтижелері бойынша медтуризмдегі мәселелер өте ауқымды және күрделі. Сол себептен жоғарыдағы аталған мәселелермен тікелей жұмыс жасай отырып, ұсынылған ұсыныстар ескерілсе медициналық туризм жаңа сатыға көтеріледі және ел экономикасына тигізер пайдасы зор болмақ. Ғылыми ортада да, медициналық қызметкерлер арасында да Қазақстанның медициналық туризмінің дамымауының себебі ретінде клиникаларда төмен деңгейдегі қызмет көрсетілуі, қарапайым халықтың медтуризм жайлы ақпараттардан бей хабар болуы қарастырылады. Қазақстанда жоғары сападағы, өзге елдегідей медициналық қызметті ала алады, алайда елімізде жоғары технологиялық құралдармен жабдықталған клиникалардың аздығы, және оларға деген жарнаманың жоқтығы онсызда күрделі жағдайды нашарлата түседі. Соның салдарынан, Қазақстан медтуризмі шет елдік клиникалармен бәсекеге түсе алмайды. Егер де, клиникалар техникалармен жабдықтап отырып, сонымен бірге туроператорлық қызметін медицина саласымен ұштастырсақ, медтуризмде біршама жетістікке жете аламыз. Ал, мұндай жұмыстарды Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігі "KazakhTourism" ҰК" АҚ-мен бірлесе отырып жүзеге асыру мүмкін болар еді.

Сондай-ақ мақалада мәселелерді тоқтала келе, мынандай ұсынылатын шешу жолдары бар:

- 1) медициналық туризмді дамыту бойынша мемлекеттік компаниялар құрылу керек;
- 2) медициналық көмекке жүгінетін туристерге жоғары қызмет ұсынылуы қажет;
- 3) медициналық ұйымдардың инфрақұрылымын дамыту жөн саналады.

Пайданылған әдебиеттер тізімі

1. Агаева С.И. Сущность, экономическая роль и виды медицинского туризма. Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» № 3 (36) Том 2 МАРТ 2021 г. – [электронды ресурс] <https://www.xn----8sbempeclwd3bmt.xn--p1ai/archiv/journal-3-36-2.pdf#page=69>
2. Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 мамырдағы № 360 қаулысы. – [электронды ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000360#z18>
3. Kulakhmetova G., Yessim A. Medical tourism in Kazakhstan. – [электронды ресурс] <https://cyberleninka.ru/article/n/medical-tourism-in-kazakhstan/viewer>
4. Galymzhan Seisenbek, Dylara Agibaeva, Ali Amanbekov. Prospects for the Development of Medical Tourism in the Republic of Kazakhstan. Статистика, учет и аудит, 4(79)2020. – [электронды ресурс] <https://aesa.kz/upload/iblock/083/0839f7e2adeede1874a253abacef558a.pdf>
5. М.К.Пардаев, Д. К.Усманова. Перспективы развития медицинского туризма в Узбекистане. ЭФО: Экономика. Финансы. Общество. №3. 2022. – [электронды ресурс] <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektivy-razvitiya-meditsinskogo-turizma-v-uzbekistane>

ТІЛДЕР

MOBILE APPS FOR LEARNING ENGLISH

Turganbek Fariza

Student of the IDT (XIT) 21-08 group

e-mail: turganbek.fariza@iuth.edu.kz

Kulaeva Saltanat Kabdrakhmanovna

Master teacher

Annotation. This article explores the features of mobile learning in the 21st century. The material discusses the main certified applications that will help the learner to achieve the necessary level of English proficiency. The topic under consideration will be of interest to those who want to raise their level of English.

Keywords: mobile learning, teaching methodology, mobile technologies, mobile applications, development of language skills, learning English, modern teaching.

Түйін. Бұл мақала 21 ғасырдағы мобильді оқытудың ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Материал студентке ағылшын тілін меңгерудің қажетті деңгейіне жетуге көмектесетін негізгі сертификатталған қосымшаларды талқылайды. Қарастырылып отырған тақырып ағылшын тілін деңгейін көтергісі келетіндер үшін қызықты болады.

Кілт сөздер: мобильді оқыту, оқыту әдістемесі, мобильді технологиялар, мобильді қосымшалар, тілдік дағдыларды дамыту, ағылшын тілін үйрену, заманауи оқыту.

Аннотация. Эта статья посвящена изучению особенностей мобильного обучения в 21 веке. В материале рассматриваются основные сертифицированные приложения, которые помогут обучающемуся достичь необходимого уровня владения английским языком. Рассматриваемая тема будет интересна тем, кто хочет поднять свой уровень английского языка.

Ключевые слова: мобильное обучение, методика преподавания, мобильные технологии, мобильные приложения, развитие языковых навыков, изучение английского языка, современное преподавание.

Introduction

Foreign language education is currently becoming one of the basic components in the structure of the competence model of specialist training. In this regard, the role of a foreign language in the preparation of specialists in educational institutions of higher education, in which the foreign language course has a communicative, pragmatic and professionally oriented character, is significantly increasing. Currently, the higher school faces the task of not only modernizing the content of training courses but also introducing new technologies for the formation of foreign-language communicative competence of future specialists.

An analysis of recent research in the field of innovations in foreign language teaching has shown that one of the relevant directions is the introduction of modern information and communication technologies into the educational process, in particular technologies related to mobile learning, which ensure the optimization of the educational process, accessibility and effectiveness of learning, integration of students into the information society. This is expressed, in particular, in the gradual introduction of mobile phone applications based on various platforms into the learning process: Android, iOS, etc.

The use of tablet computers, smartphones, mobile phones, iPods, iPhones and other technological innovations for educational purposes has led to the formation of a new direction within the framework of the e-Learning concept (e-Learning – Electronic learning) - mobile foreign language learning (M-Learning - Mobile learning). Many scientists and educators are confident that the future of education with the support of information and computer technologies is connected precisely with the spread of mobile communications, the emergence of a large number of educational applications and programs, new technologies that expand the opportunities and quality of education.

METHODOLOGY

Mobile learning today is a new, developing direction in education, the distinctive feature of which is the creation of a new learning environment. Due to the spread of mobile technologies and the constant growth of the functionality of mobile devices, UNESCO experts in the field of education suggest using their potential to improve the quality and accessibility of education, as well as building an individual learning trajectory [3].

The theory and practice of using mobile devices and mobile educational resources are actively discussed at scientific conferences and forums. Since 2002, several conferences and seminars have been held annually in Europe and the USA, where the use of mobile educational technologies or resources is discussed. Since 2002, the International Conference "MLearnCon" has been held on the problems of integrating mobile technologies into training, creating and using mobile learning content [2]. The International Conference on Mobile Learning "The International Conference of Mobile Learning" (held since 2005) is a platform for discussing the results of research in the field of mobile learning and achievements in this field [1]. The results of the project "Mobile Technologies in Life-long Learning: best practices" are of interest.

Within the framework of this project, studies are being conducted on the impact of mobile technologies on improving access to education, regardless of social and economic status, age, gender, religion, ethnicity, and limited physical abilities [1]. In Europe and the USA, there are periodicals devoted to the problems of mobile learning, in particular, the International Journal of Mobile and Blended Learning (since 2009) and the International Journal of Mobile Learning and Organization (since 2007). There are several large foreign projects aimed at creating a new virtual learning environment using mobile technologies.

In general, the majority of domestic and foreign researchers, in particular J. Traxler, S.V. Titova, V.A. Kulev, H. Jarvis, M. Fine conclude that the uniqueness of mobile learning in comparison with traditional teaching methods and modern methods such as e-learning and blended learning lies in the fact that students are primarily not tied to a specific time and place, having access to educational material always, at any convenient time. Thus, the fundamental difference

between mobile learning is two points: the informal nature of learning, in which the proportion of independent work of students, essentially controlled or controlled self-learning, increases; the constant learning process, blurring the boundaries between academic classes and extracurricular time, work in the classroom and beyond.

Results and Discussion

Mobile devices are successfully used in the study of various academic disciplines, and a foreign language is no exception. The expediency of using mobile devices in the process of learning a foreign language and language learning is beyond doubt, based at least on the fact that the modern generation of students, primarily teenagers and young people, perceives mobile devices with their attractive interface, interactivity, and a customized approach to user needs as an integral part of their lives.

Currently, users of mobile devices have access to a huge number of applications for learning foreign languages, primarily English. In our opinion, training in the use of applications for mobile electronic devices is particularly relevant at the moment. Currently, students, with all their education in the field of digital technologies, it seems to us that are not sufficiently oriented in the market of services offered. The task of the teacher is to help students choose the necessary and suitable products that can maximize the learning of the language, thereby individualizing the learning process.

To date, there are mobile applications and programs focused on various aspects of teaching a foreign language. The study of scientific literature, the market of mobile applications of foreign languages, as well as the systematization of the experience of using applications for learning a foreign language showed that they can be divided into the following main groups:

1. mobile applications aimed primarily at improving a certain speech skill;
2. mobile applications designed to develop language skills, for example, lexical or grammatical;
3. universal mobile applications designed for the comprehensive development of foreign language communicative competence.

Of course, this division is very conditional, since most of the applications are not limited to working on one of the types of speech activity or a specific skill. So, for example, applications in which learning to listen is the dominant goal, one way or another, combine the perception of oral speech by ear with learning to read, speak, and develop lexical skills.

From the point of view of practical application in the process of teaching a foreign language, specialized mobile applications interested us as a means of optimizing and intensifying the educational process, as well as a resource base for the development of educational materials on the discipline "English language". From our point of view, the practical application of mobile applications carries huge potential, but at the same time, the integration of working with applications into the structure of practical training presents certain problems and can be used quite limited. At the same time, the introduction of interactive technologies in the learning process to organize and intensify the independent work of students (mainly extracurricular) seems to us a very promising direction.

Thus, mobile applications can be used quite effectively to develop listening skills, because modern mobile devices offer rich technical capabilities for watching videos, listening to audio fragments, recording speech fragments and video clips. The developers present programs for those who want to improve their pronunciation skills, recognition of sounds by ear, correlation of the sound and visual image of the word. The most successful products include Sounds Right (British Council), as well as the Sounds: Pronunciation App (Macmillan Education). These applications include interactive phonetic tables for British and American versions of English, exercises, game tasks, tests. From the point of view of developing the skills of perception and understanding of speech by ear, BBC applications are extremely valuable, using which students can access authentic audio, video and text materials, for example, Learning English for BBC, 6 Minute British English. These applications can also be used for the development of other linguistic and linguocultural competencies since they include specialized sections dedicated to the study of vocabulary, grammar, the development of communication skills and speaking skills.

The free applications developed within the framework of the British Council's training programs Learn English Audio & Video, Learn English Great Videos, Learn English Elementary Podcasts - the best podcasts and videos designed for learning English are presented. Applications are equipped with several additional functionalities, such as interactive texts of audio recordings, interactive glossaries of keywords, exercises for understanding each part of the information material. They present materials of different levels of complexity that allow you to improve your listening skills, as well as replenish your vocabulary. Mobile applications Two Minute English, Real English, Puzzle English, built on teaching speech perception by ear, are also of considerable interest to English teachers and students because they contain a huge amount of resources and tasks to work on this very popular and often insufficiently developed speech skills among students. In general, all the mentioned applications have a high motivational potential due to the wide variety of topics and forms, therefore they can be used for independent work of students.

Next, we will consider several applications designed for the formation and development of grammatical skills, which can be used both for classroom work and for the independent work of students.

Among the mobile applications designed to work on the development of grammatical skills, it is necessary, first of all, to name the Learn English Grammar (British Council) application. It presents grammar exercises of four levels. The training tasks use 10 types of exercises, for example, filling in gaps, multiple-choice, matching questions and answers. It should be noted that the Learn English Grammar app is in first place in the iTunes Education category in 9 countries around the world, and is also in the top ten in more than 40 countries.

Another application of the British Council Johnny Grammar's Word Challenge is a quiz for English language learners, which will help to check not only the general level of grammar proficiency but also spelling and vocabulary used in everyday English. The tests are divided into categories (Words, Grammar, Spelling) within three levels of difficulty.

The free application to the MyGrammarLab course published by Pearson contains mobile interactive exercises of various levels. The application allows the user to choose topics and questions of interest to him and create their collections of exercises and tests. This course is suitable both for self-study and for use as part of group classes in an English language course.

Another convenient application for testing knowledge of English grammar is the English Grammar Test. The application contains 60 tests, each of which is devoted to a separate grammatical topic. After completing the test, the application provides a list of correct and incorrect answers, as well as a simple and understandable explanation of the errors.

Next, we would like to focus on applications that are designed to develop lexical skills and expand the vocabulary of students. Many of these electronic applications are designed for self-study of foreign languages and are built on a game basis.

The MyWordBook application, available on the British Council website, is designed as an interactive notebook for English language learners. The vocabulary in the application is presented in the form of sets of interactive flashcards, organized both in random order and in the form of thematic groups distributed by difficulty levels. Each flashcard is provided with a definition and an example of usage from the Cambridge University Press dictionary, a translation, fields for notes, an audio sample, an image. The "Practice" category contains five types of tasks, after which the user can move a word to the list of studied vocabulary.

Among other applications popular with users, designed to work on expanding vocabulary with the help of exciting activities in a playful way, we can name English with Words, Easy ten, Polyglot. English words, Memrise [4]. These applications are distinguished by an individualized approach to the user's needs, in particular, they include such functions as the ability to create individual word lists, voiced words and usage contexts, an individual training schedule, various types of training tasks, interactive and game components (for example, user success statistics, cards for repeating the material passed, a point reward system).

Sections for the development of lexical skills are also included in other applications that we discussed above (Johnny Grammar's Word Challenge, Learning English for BBC, Puzzle English and many others).

Conclusion

In our opinion, many applications for vocabulary replenishment can be used, first of all, for independent work of students, for activation and development of lexical skills within the framework of the studied topics, for self-examination. At the same time, it should be noted that not all applications have high-quality language content, various types of tasks and do not fully use the technical capabilities that modern mobile devices are endowed with. The conducted review allows us to conclude that today a significant number of mobile applications and programs for learning a foreign language have been developed, aimed at both the formation of various skills and abilities and the development of different types of speech activity. A fairly wide range and variety of existing mobile learning resources allow you to choose applications by individual needs, interests and usage training of the student. Almost all the mobile applications that have been described above can be used quite effectively for independent work.

From our point of view, the practical application of mobile applications has a huge potential in increasing the efficiency of the process of learning foreign languages and can significantly improve the process of foreign language training of students, open up new sides of it and turn it from a serious labour-intensive process into an exciting activity. Practice shows that they have a considerable advantage over traditional teaching methods: intensification of independent activity, individualization of learning, an increase of cognitive activity and motivation of learning. At the same time, the use of mobile technologies in the learning process contributes not only to the enrichment of the educational process but also to the acquisition by students of skills and abilities, the formation and development of which based on learning tools seem to be quite time-consuming.

Thus, the use of mobile technologies in the educational process contributes to the improvement of the process of formation of foreign language skills and abilities of students, provides effective independent work, increases motivation and cognitive activity of students, interest in the subject, helps to intensify and individualize learning.

List of references:

1. Khaydarova, U. (2019). SPECIFIC PECULIARITIES OF TRANSLATION IN LEGAL DOCUMENTS.
2. Ruzibaeva, N. (2019). PECULIARITIES OF THE ANTITHESIS IN THE LITERARY TEXT. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(11).
3. Rozmatovna, A. O. (2020). The influence of integrative motivation and instrumental motivation on learning English as a Foreign Language. *Journal of Critical Reviews*, 7(12), 942-945.
4. <https://lifehacker.ru/apps-to-learn-english/amp/> .

THE MAIN PROBLEMS IN HOTEL SERVICE AND SOME WAYS TO SOLVE THEM

Manzura Turlybek

Student of the ITHI (ТҚИҰ) 20-02 group

turlybekmanzura@iuth.edu.kz

Kendjaeva Balnur

Associate professor

Annotation. The hotel business stimulates the development of related sectors of the national economy, primarily construction and trade, and contributes to the creation of new jobs. Based on the practice of both domestic and foreign experience, it can be stated that the hotel industry is a rapidly developing, highly profitable sector of the state economy, part of the tourism business, which has significant potential for further development. It is this reason that determines the fact that the outstripping development of the service sector, which is taking place in the current conditions, more than ever requires consideration of the problem of the hotel services market and ways to solve them.

Keywords: hotel business, franchising, departments, personnel, trainings, hotel industry problems, solutions, management contract.

Түйін. Қонақ үй бизнесі ұлттық экономиканың іргелес салаларын, ең алдымен құрылыс пен сауданы дамытуды ынталандырады және жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал етеді. Отандық және шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, қонақ үй индустриясы мемлекет экономикасының қарқынды дамып келе жатқан, жоғары рентабельді секторы, одан әрі даму үшін айтарлықтай әлеуеті бар туристік бизнестің бөлігі болып табылады деп айтуға болады. Дәл осы себеп қазіргі жағдайда болып жатқан қызмет көрсету саласының озық дамуы қонақ үй қызметтері нарығының проблемаларын және оларды шешу жолдарын қарастыруды талап ететіндігін анықтайды.

Кілт сөздер: қонақ үй бизнесі, франчайзинг, бөлімдер, қызметкерлер, тренингтер, қонақ үй индустриясының мәселелері, шешімдер, басқару келісімшарты.

Аннотация. Гостиничный бизнес стимулирует развитие смежных отраслей национальной экономики, в первую очередь строительства и торговли, и способствует созданию новых рабочих мест. Основываясь на практике как отечественного, так и зарубежного опыта, можно констатировать, что гостиничная индустрия является быстроразвивающимся, высокорентабельным сектором экономики государства, частью туристического бизнеса, обладающим значительным потенциалом для дальнейшего развития. Именно эта причина определяет тот факт, что опережающее развитие сферы услуг, происходящее в нынешних условиях, как никогда требует рассмотрения проблем рынка гостиничных услуг и путей их решения.

Ключевые слова: гостиничный бизнес, франчайзинг, отделы, персонал, тренинги, проблемы гостиничной индустрии, решения, управленческий контракт.

Today, the hotel is a constituent part of the hospitality industry, which is considered part of the most important tourism industry. Quality is of great importance in the production and consumption of hotel services. Without quality service, the hotel will not be able to achieve its goals and interests. At the same time, the issue of categorization of placement tools is one of the most important from the point of view of quality management. In this regard, several directions have been identified in the world practice in solving the problem of categorizing deployment tools. One of the most important issues in the management of the hotel business is the issue of personnel. In hotel service, the ability of employees to provide services in a cultural way confirms the importance of human resources.

According to the competent management of hotel enterprises, it turns out that the attitude of customers largely depends on the state of mind of employees. They conduct internal marketing, develop systems for rewarding and supporting employees for providing high-quality services. At the same time, according to various studies, an exemplary hotel is characterized by the presence of a strategic planning system, the desire of management to improve the quality of Service, and the inclusion of a system of satisfying customer requests.

Currently, there are about thirty hotel classifications.

The uniform classification is hampered by many factors worldwide, which are associated with the historical and cultural development of the countries providing tourist services, their national characteristics, and different criteria for assessing the quality of Service [1].

The most common classifications are:

The star system used in France, Austria, Hungary, Egypt, Russia, Kazakhstan, etc. in countries participating in international tourist exchanges;

Letter system used in Greece;

The "coronary" and "key" system characteristic of the UK;

The most common is the classification, in which all hotels are divided depending on their comfort, conventionally denoted by stars. Hotels of the highest category – four- and five-star, spacious rooms with high-quality furniture and equipment, as well as a greater range of services are offered than in two- and three-star hotels.

In Greece, the letter system is mainly used, but stars can be seen on the facades of some hotels. All Greek hotels are divided into four categories: A, B, C, D. A – corresponds to a four – star, B-three-star, C-two-star hotel. High-class hotels are assigned the Category "de Luxe" in Greece.

The classification of hotels in England is becoming more complex. The facades of the hotels are decorated with Coronas, not stars. To convert the hotel classification from "Corona language" to "star language", it is necessary to subtract one from the total number of Coronas.

The classification proposed by the British Travel Agency Association " British Travel Authority " (BTA) is considered correct, that is, it includes budget hotels (one-star) with a small number of comfortable conditions located in the center of the city.

Quality is a guarantee of the service provided by each enterprise. "Quality" is a common word in the management literature. Advertising that exaggerates the provision of goods and services has not yet been approved. At the same time, Americans did not think as much about the quality of goods and services as they did at the moment.

Hotel management, staff and visitors are closely connected and form a chain of relationships. At the same time, each of the hotel's employees and customers determines their own functions: guests pay for the services consumed, employees provide quality services, and management takes effective management measures. This situation is most common in the experience of Americans in management and production relations. Therefore, questions about quality began to appear in large numbers.

The emergence of various questions about quality is one of the ways to achieve success in the process of providing services [2].

In the course of sustainable development of the hotel sector in Kazakhstan, the prospects for its development depend on the quality of service in hotels. The quality of service in hotels is understood as a set of services approved by the standard, aimed at meeting the needs of customers

within the framework of the hotel. In order to create and maintain the necessary quality of service in hotels, it is necessary to systematically approach the issues of quality management.

The quality of service will depend on the ratio of expected and rendered service. The first will be carried out before the service in hotels, and the second will depend on the service indicator that the consumer is waiting for under the influence of the technological and functional process of quality assessment. The consumer evaluates the service provided by the cost sent to him, that is, the money spent on him, time, psychological costs, etc.

At Hotel Enterprises, a five-stage Service Quality model is used, which depends on the customer's satisfaction with the quality of the service provided. If the opposite happens, a "quality defect" occurs. The quality of service in hotels is influenced by such factors as safety, protection, reliability, accessibility, its rank.

The concept of quality management of services in hotels is based on the quality of a technical and functional nature, such as the hotel interior, the main and additional services provided, as well as the recommendations and recommendations of customers. Kazakhstan uses the ISO 9000 quality management system, which regulates the quality of hotel services to meet the needs of consumers, and the standards aimed at Total Quality Management (TQM). Quality management of hotel services in Kazakhstan does not take place in its own way, based on such key aspects as control and accounting. Currently, in order to improve the quality of service, many hotel enterprises are preparing and working on corporate and professional standards [3].

The issue of categorization of service in hotels plays an important role in quality management. Currently, the categorization of hotel services has been adopted in 64 countries around the world, of which 11 countries are under preparation, and 58 countries do not have a category in hotels.

The hotel economy in the country has been developing in recent years. Large hotel complexes are being built, the number of large and small hotels is increasing, and the old hotel system is being modernized. However, it is premature to say that the quality of domestic hotel service and service is at the highest level. In the future, the development of hotel management is directly related to the development of Tourism.

In conclusion, the hotel economy is considered a very important type of economy, and it is closely related to the tourist sphere, as we have already mentioned. And tourism is a branch of the economy that does not require any raw materials, does not cause much harm to the environment. As a result, it is, in flat terms, "making money out of the air." The development of the hotel industry has been going on since ancient times and depends on the state of the economy, politics, science and technology. With the development of society, the need to move over long distances, to live and eat away from the place of residence increased more and more. The growth of the economic well-being of citizens affects, in turn, the choice and quality of services provided [4].

The hotel industry is characterized by fierce competition in the market, which is due to the rapid development of hotel services. In this regard, consideration of its role, identification of the main problems of the hotel services market and ways to solve them is relevant at the present stage of economic development.

The most common type of accommodation in the hotel industry, a hotel is defined as an establishment that offers overnight accommodation, meals and other services. They are mainly aimed at travellers or tourists, although locals may also use them. Hotels provide private rooms, and almost always have en-suite bathrooms.

The hotel industry actively influences the economy of the city (region, country as a whole), in particular, the spheres of economic and social activity. The degree of such influence and economic efficiency are evaluated using mathematical models based on real statistical data of the selected region [5].

The rich history of the republic, dating back to the first century BC, rare material historical monuments, original culture, political stability, openness of the republic and its willingness to cooperate - all this disposes to the intensive development of the hospitality industry. Special attention is now being paid to the revival of tourism on the segment of the Great Silk Road. A particularly important role is given to the tourist development of Almaty, Zhambyl, Kyzylorda,

South Kazakhstan regions, as well as East Kazakhstan, Mangystau and Karaganda regions, which have recreational and historical opportunities to attract tourists to Kazakhstan [6].

In this regard, it can be concluded that this industry will occupy one of the important places in the economy of our republic. Currently, a moment has come in the life of Kazakhstan when it is necessary to bring the level of tourism and its infrastructure, which, in particular, includes the hotel business, to a qualitatively new level. Among a number of measures to improve hotel service in the country, both the construction of new hotels with the modernization of old ones and the improvement of the quality of service in them should be considered. The latter is the so-called human factor in the service sector. It is necessary to pay special attention to the selection of staff of hotels and hotels, since any visitors, and especially foreigners, pay sufficient attention to the quality of service, and, as a rule, they build their idea of the host country based on it. Thus, in order for foreign citizens to have a positive image of the country as civilized when visiting Kazakhstan, it is necessary to try to provide a level of service in all hotel complexes that is not inferior in quality to world standards. To do this, the employees of these facilities must be well prepared and have appropriate professional training, personal and business qualities. Kazakhstan's tourism market is developing rapidly, there are many higher and secondary educational institutions for the training of tourist personnel, but does the level of knowledge of their graduates meet the requirements of the tourism industry? What is the current state of tourism education, what are the problems and opportunities for their resolution?

Until 1992, there was no experience in training specialists of tourist and hotel structures operating in market conditions either in Kazakhstan or on the territory of all republics that were previously part of the USSR. Therefore, in the first universities of the republic that train tourism managers, the preparation of curricula, programs, the organization of the entire educational process was carried out mainly empirically, without sufficient scientific justification. Currently, work is underway in the republic to train and retrain professional personnel for the tourism industry, education in the field of tourism and hotel management is dynamically developing and improving. Of course, it is still too early to compare Kazakhstan's tourism education with foreign education, where it has existed for 50-80 years, but there is hope in about ten years to catch up with Western countries in this indicator.

For example, if in the conditions of the predominance of outbound tourism, fluency in foreign languages, information technologies and knowledge of the basics of international law were the most important in training personnel for this industry, then the development of domestic tourism will require good knowledge in the field of tourism industry, planning of tourist flows, tourist resources of individual regions, etc. This means that even today, when preparing future personnel, it is necessary to take into account the emerging trends. Therefore, there is a need to train specialists of a new type, who think in an extraordinary way, have broad knowledge and skills in related fields. Such a field of activity as tourism and hotel management is extremely diverse and complex. These are state structures and educational institutions, enterprises and firms, public organizations and individuals. The main goal is to fit seamlessly into this system of relationships. And what can we offer this system? It is natural to provide qualified graduates who, according to their professional, moral and psychological qualities, are ready to work in the field of service and tourism.

One of the most important points of training is practice. In its process, students should have the opportunity not only to get acquainted with the activities of enterprises, but also to get a job. Many employers believe that students graduate from educational institutions with an insufficient level of knowledge, because there is no permanent production base in the learning process, and the connections of educational institutions with operating hospitality enterprises are weak. We can focus on this problem in particular. Representatives of the tourism industry as one complain about the low level of practical skills of students and graduates of specialties related to tourism. Meanwhile, when organizing industrial practice, the management of educational institutions often has great difficulty persuading tourist firms and hotels to accept two or three students for practice, despite the fact that interns can provide the enterprise, albeit small, but still help, especially during peak season. In addition, such cooperation is the best opportunity for a travel agency to "take a

closer look" at the intern. Who knows, maybe in the future he will become an indispensable employee of this company

In this regard, the following conclusions can be drawn:

1. The need for personnel in our region for this specialty exists and will only increase in the future;
2. Hotels need for middle managers and executive positions.
3. To have working experiences while studying at university is the best way to become a real specialist.

List of references:

1. Setting the Table: The Transforming Power of Hospitality in Business By Danny Meyer «Международное гостиничное хозяйство»;
2. How to Run a Great Hotel: Everything you need to achieve excellence in the hotel industry by Enda M. Larkin;
3. «Проблемы подготовки кадров для индустрии гостеприимства» Бородыня Е.И.
// <http://rmat.h1.ru/Rus/>;
4. 100 Tips for Hoteliers: What Every Successful Hotel Professional Needs to Know and Doby Peter Venison;
5. <https://www.booking.com/hotel/tr/belek-beach-resort>;
6. <https://www.indeed.com/career-advice/career>;

PECULIARITIES OF DARK SKY TOURISM

Seidigali Akniyet

Student of the IDT (XIT) 20-02 group

e-mail: aqniyet.seidigali@iuth.edu.kz

Akeshova Madina Murzakhanovna

PhD, Acting Associated Professor

Annotation: Dark sky tourism or astrotourism is a journey of tourists in order to obtain astronomical knowledge and outdoor activities. The article will give a definition of astrotourism, components of astrotourism, the main aspects of astrotourism and how to use them, and the article will talk about the place of astrotourism in the Republic of Kazakhstan and offer prospects for its development. This article deals with the essence, components, aspects and peculiarities of dark sky tourism, stargazers and dark sky tourism as an existing type of tourism, history and economic impact of dark sky tourism. Also it points out a guide for a night sky and celestial objects as indicators of the road for tourists, some features of International dark sky locations and perspectives of dark sky tourism in Kazakhstan.

Keywords: dark sky tourism, astrotourism, astronomy, tourism, celestial bodies, space objects, traveling

Түйін: Қараңғы аспан туризмі немесе астротуризм – туристердің астрономиялық білім алу және белсенді демалыс мақсатындағы саяхаты. Мақалада астротуризмнің анықтамасы, астротуризмнің құрамдас бөліктері, оларды қолданудың негізгі аспектілері мен әдістері берілген, сонымен қатар Қазақстан Республикасындағы астротуризмнің рөлі мен орны анықталып, оның даму перспективалары ұсынылған. Бұл мақаланың авторлары қараңғы аспан туризмінің мәнін, ерекшеліктерін және жұлдызды аспанды саяхат кезінде навигациялық бағыт алудың негізгі объектісі ретінде қарастырылады. Қараңғы аспан туризмінің тарихы мен экономикалық мәнін қарастырып, халықаралық астротуризм дамыған елдер және олардың дамыту әдістері қарастырылды.

Кілт сөздер: қараңғы аспан туризмі, астротуризм, астрономия, туризм, аспан денелері, ғарыш объектілері, саяхат.

Аннотация: Туризм темного неба или астротуризм - это путешествие туристов с целью получения астрономических знаний и активного отдыха. В статье приводится определение астротуризма, составляющие компоненты астротуризма, основные аспекты и способы их использования, а также раскрывается роль и место астротуризма в Республике Казахстан и предлагаются перспективы его развития. Авторами данной статьи рассматривается сущность, характеристика и особенности туризма темного неба, звездочетов как одного из главных черт ориентации во время путешествия, история и экономическое значение туризма темного неба. Кроме того раскрывается роль гида по ночному небу и небесным объектам как одним из указателей пути для туристов, некоторые особенности международных локаций темного неба и перспективы астротуризма в Республике Казахстан.

Ключевые слова: туризм темного неба, астротуризм, астрономия, небесные светила, путешествие.

Astrotourism is unusual type of tourism. The night sky has always fascinated everyone. It is delightful: billions of stars like diamonds, the Moon, planets, comets, meteors, the Milky Way, polar lights. The stars inspired scientists to discoveries, wayfarers to travel. This type of tourism

has become popular in the last few years and being a new trend for those who want to combine education and recreation [1].

According to statistics, the number of people in the world who have not seen the Milky Way or the dark sky is increasing, the reason for this is "light pollution" or artificial lighting, which is increasing day by day. In the city, in cloudless weather, the stars are not visible even with a professional telescope. That is why astrotourism is a new direction.

Light pollution causes great damage to observatories. Excess light obscures the faint light of smaller objects, making astronomical observations difficult. However, in addition to visible sky glare, there is an even more annoying problem caused by external light sources. This is clearly seen in the spectrograms that astronomers use to study the chemical composition, temperature, and velocity of matter. Lamps, especially mercury lamps, produce very bright bands in all parts of the optical spectrum from infrared to ultraviolet. The brightness of these bands is much higher than the brightness of the bands of astronomical objects, and this light cannot be filtered out.

Astronomers founded the International Dark Sky Association (IDA) in 1988 as a non-profit organization. The organization has compiled a list of places suitable for stargazing, and updates this list every year. The main goal of the organization is to combat excessive illumination and pollution in the sky. The IDA organizes forums for amateur astronomers.

To draw attention to the problem of light pollution, Globe at Night has created a special map where users mark the measured brightness of the night sky using applications installed on mobile devices. The International Dark Sky Association (IDA) has created a map of Dark Sky Program locations to conserve and protect areas of dark night.

Atmospheric and meteorological conditions are very important for tourists and organizers of astrotourism. Variable natural factors play a large role in astronomical observations. The following conditions must be taken into account here [2]:

- visibility, index - measures the degree of blurring of astronomical objects such as stars due to turbulence in the earth's atmosphere and flicker caused by air. Visibility is usually poor if there are large fluctuations in temperature in the atmosphere;
- transparency, when light passes through the atmosphere, it scattered and absorbed by gases and other particles. The transparency value determines how much light is lost;
- cloudiness;
- chance of precipitation;
- the phase of the moon.

Planetarium is a scientific and educational institution in which the celestial sphere with stars, planets and satellites, comets and meteors is shown; also solar and lunar eclipses, panoramas of the Moon, Mars, Venus. Usually the demonstration is accompanied by lectures on astronomy, astronautics and earth sciences. The utilitarian value of planetariums is to help in astronomical education and in the popularization of space research. With the manufacture of new audio-visual devices, the possibilities of planetariums have expanded.

The first and so far the only stationary planetarium in Kazakhstan was opened in Aktobe in 1967. The highlight of the Aktobe planetarium is the device, with the help of which guides reproduce on the dome of one of the halls a complete model of the starry sky, visible from the surface of the Earth. About 7,000 transparencies and slides are stored in the organization's funds, which depict real astronomical phenomena. Since 2008, the Aktobe planetarium has been a member of the Euro-Asian Commonwealth of Planetariums.

Observatory, a specialized scientific institution equipped for astronomical, physical, meteorological, etc. research. The emergence of astronomical observatories dates back to ancient times and is associated with the practical needs of mankind in ways of calculating time, orientation on land and at sea. The remains of ancient structures for astronomical purposes are found on the territory of the CIS countries (Armenia, Uzbekistan), the Middle East (Babylon), Mexico, Peru, Great Britain and other places. As we see in this graphical element, astrotourism has two main directions (figure 1):

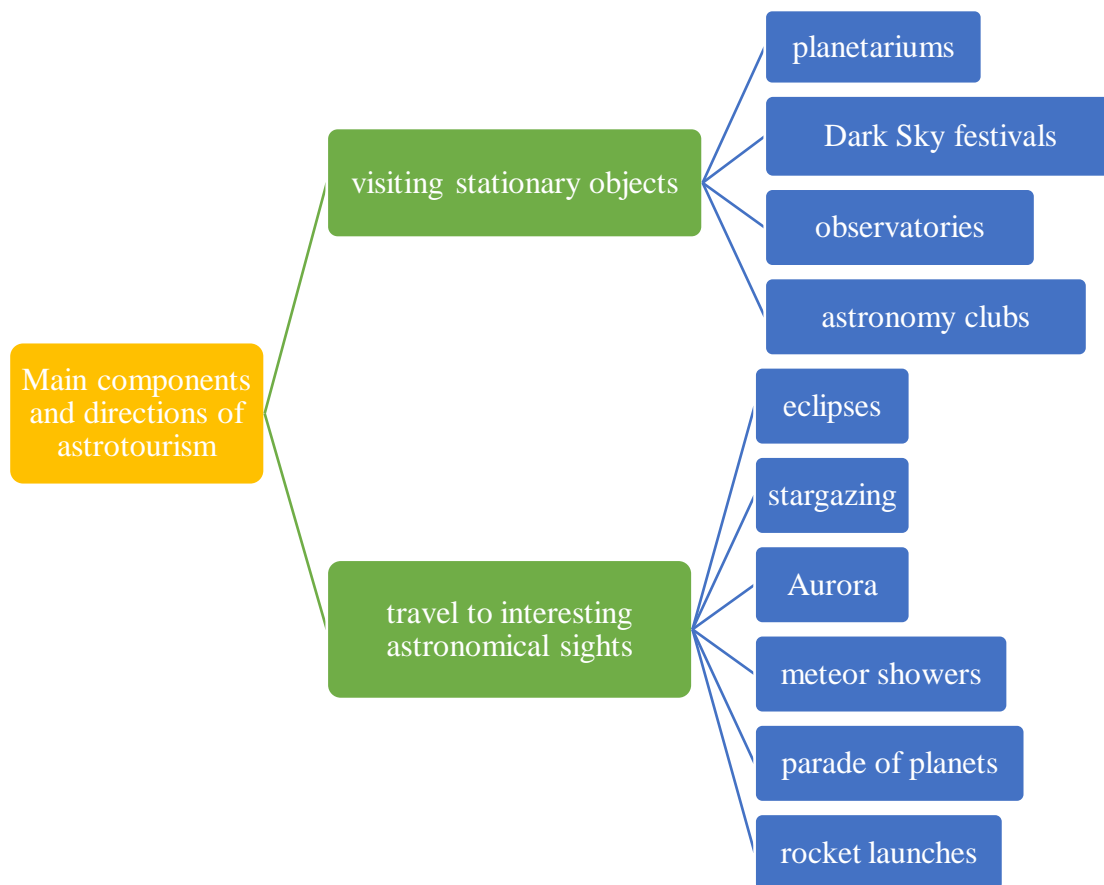

Figure - 1- The main components and directions of astrotourism

Astronomical observatories of the modern type began to appear in Europe at the beginning of the 17th century. after the invention of the spotting scope, which Galileo turned into a telescope. After the construction of a number of observatories by astronomers Tycho Brahe, J. Hevelius, V. Herschel, and others, state observatories began to be created, primarily for the development of methods for marine astronavigation. Such are the Paris (1667), Greenwich (1675) and other observatories. Currently, there are more than 500 observatories in the world, most of them in the northern hemisphere of the Earth. Usually they are installed outside the cities and often in the mountains, at high altitudes above sea level.

Currently, Kazakhstan is not a leading country in terms of astronomy. However, there are many places in mountainous regions with clear skies that are perfect for stargazing. Our Astrophysical Institute named after V.G. Fesenkov has 3 observation bases, that is, there are currently the main 3 observatories in Kazakhstan.

The Tien-Shan Astronomical Observatory is located near Almaty in the Northern Tien-Shan Mountains at an altitude of about 3000 m and is one of the highest observatories in the world above sea level. Opened in 1957, it was for many years known as the Sternberg State Astronomical Institute. By contacting the institution's administration in advance, you can also book a hotel room, a tour of the mountain and, of course, stargazing.

Asy-Turgen observatory was built on a flat land on a ridge 2700 meters above sea level at the confluence of Asy and Turgen rivers in Ile Alatau. It is located 100 km south-east of Almaty. A 1-meter mirror diameter reflector is installed in the inner center of the dome tower made in Germany. It studies the Moon, large and small planets and meteorites in the Lunar System, artificial celestial bodies, the structure and dynamics of galaxies, the interstellar medium, bright and dark diffuse nebulae, and associated stars and other objects.

"Kamenskoe plateau" observatory is one of the three observatories in Almaty. In addition, it is the oldest, the decision to build it was made in 1941. In 1945, the project of the observatory building was prepared, and its construction was completed 4 years later. As planned, the facility was an exact copy of the Pulkovo Observatory in Moscow, only slightly more modest in size.

One of the special aspects of astrotourism is observing the flight of a rocket from the surface of the earth. In general, this direction of astrotourism has great prospects in the territory of Kazakhstan, because one of the largest cosmodromes in the world known to us, Baikonur, is located on Kazakh land. However, Baikonur is currently leased to the Russian Federation, but it does not prevent organizing a tour to Baikonur to watch rockets fly.

An interesting direction for astrotourism is meteor showers. The Earth experiences meteor showers at about the same time every year. More than a hundred such showers have been recorded at the Meteor Data Center, but there are strong and weak ones among them. Meteor showers can be observed at any time of the year. Among them, it is worth highlighting meteor showers: Quadrantids (January), Lyrids (April), Aquarids.(May), Perseids (August), Orionids (October), Leonids(November), Gemini and Ursids (December).Summer is the best time to watch meteor showers due to cloudless weather, and August is the most convenient month for stargazing, the Perseid meteor shower falls on the new moon phase, when you can see up to 100 meteors per hour (table 1).

Table - 1 - Major meteor showers

Meteor shower names	Active periods	Active days	A nearby bright star
Quadrantids	January 1-4	January 3	ι Dragonis
Lyrids	April 19-24	April 22	α Lyrae
Aquarids of May	May 1-8	May 3	α Aquarii
Cassiopeides	July 17-August 15	July 28	β and γ Cassiopeiae
Delta Aquarids	July 15-August 18	July 27	δ Aquarii
Perseids	July 25-August 17	August 13	α Persei
Draconids	October 8-10	October 9	β and γ Dragonis
Orionids	October 18-26	October 21	γ Geminorum
Leonidas	November 14-20	November 18	γ Leonis
Geminids	December 7-15	December 14	α Geminorum
Ursids	December 17-24	December 22	β and γ Ursae Majoris

Solar and lunar eclipses are among the most important events for humanity. The ancients gave the solar eclipse a sacred meaning, considering it a harbinger of trouble or change. Of course, now progress has advanced much further and we know that this is a cosmic phenomenon, but even in our culture and imagination it is still something mysterious and beautiful. There are 2 to 5 solar and 2 to 4 lunar eclipses on Earth every year, however, the viewing areas can vary, and this is a great reason for astronomy lovers to travel to see a 2-3-second event.

One of the phenomena that people always admire is the Aurora Borealis. It has several names, it is usually called the Northern Lights. The reason for this phenomenon, which occurs in the magnetic belts of the Earth, is the high-energy charged particles coming from space. (electrons and protons) interaction with atoms and molecules (at an altitude of 90 — 1000 km). However, we cannot observe the Aurora Borealis from anywhere in the world, where the sky is clear, as we observe the stars. The northern lights can be observed in regions and countries such as Russia, Finland, Norway, Sweden, USA (Alaska), Svalbard. Since the northern regions are far from us not everyone can afford this astrotourism route. It is more difficult to organize a tour to the northern regions to see the Aurora Borealis than to organize other tours.

During astrotours, tourists can engage in the following activities:

1. Visual observations including learning
  - pointing the telescope at the object (manually and using the Go To system);
  - orientation in the sky;
  - use of astronomical maps, atlases, calendars;
  - techniques for observing the moon, planets, stars and nebulae.
2. Astronomical photography, i.e. use the camera for astronomical photography, take pictures through filters, add and process photographs.

3. Scientific observations of known asteroids, comets, planets, stars with the possible discovery of new celestial bodies.

Astrotourism is considered to be a tourism destination that brings a lot of income to the economy. A simple example is that some reputable travel companies carefully monitor astronomical events and organize trips to those regions of the world where some astronomical event is expected. It can be said that the total solar eclipse in Shanghai, China attracted more than 200,000 tourists, and in Australia, 70,000 people bought 30-minute stargazing tours. And due to a misinterpretation of the Aztec calendar, trips to greet the "end of the world" attributed to December 2012 have inspired more than 500,000 people to travel. Some went to the place indicated on the calendar, while others went to Southeast Asia to be the first to meet this terrible day.

TravelQuest, one of the world's most famous astrotravel companies, also develops programs and itineraries with popular science magazine Sky & Telescope. Travelers are accompanied by professional astronomers as guides. The agency developed and successfully implemented a travel program to the North Pole, where tourists could see the solar eclipse that occurred on August 1, 2008. A chartered plane tracked the shadow of the moon for several hours - it is impossible to observe an eclipse from Earth for such a long time. Despite the high cost of the tour, tickets were sold out almost a year before the event. Business class airfare sold for \$13,380 for economy class, which ranged from \$4,440 to \$8,880.

Currently, the countries where astrotourism is developed can be counted on a finger. But this does not mean that people were not interested in observing celestial bodies before this type of tourism appeared. Astrotourism is just forming its history, but the history of astronomy in Kazakhstan is deep. It is known to us that the Kazakh people were a nomadic people, and our wise people used to observe and know the time and weather from the celestial bodies in the distant times away from technology and civilization.

The Kazakhs, whose life is closely connected with the horse, imagined the North Star as an iron stake driven into the navel of the sky, and the rest of the stars as horses with ropes around their necks. This is how the Kazakh people connect these two constellations, which the Greeks called Ursa Minor and Ursa Major, with a legend [3].

There are many amateur astronomers and ordinary tourists who want to get acquainted with this interesting type of vacation go to observatories of many countries. The public, the press, and tourist companies are interested in the possibilities and availability of this type of tourism. Taking into account the growing interest in this field of human activity, Forbes has selected the seven best observatories open to the public in different parts of the world.

Rock de los Muchachos is one of the most important modern scientific observatories. 2400 meters high on the island of La Palme (Canary Islands). For those interested in astronomy as a science, not just stargazing, Roque de los Muchachos is a must-see. Since the Canary Islands are one of the three best places on the planet for astronomical observations, in addition to Roque de los Muchachos, the archipelago has a large Teide Observatory, which is equal to that of Tenerife, and private hobby complexes. Some travel agencies even offer special astrotours to the Canary Islands, placing their clients at the most convenient points for independent observation of the islands and organizing group excursions to Roque de los Muchachos and Teide.

The observatory near the Lithuanian city of Moletai began its work in 1969. The place was chosen for it on the two hundred meter hill of Kaldiniai. A few years ago, an ethnocosmological museum appeared near the Moletai observatory. Its building is made of glass and metal and looks like a spaceship where the museum has landed against the local forest landscape. Space artifacts, fragments of meteorites and many other interesting relics can be seen there. Night sky observations are organized in the museum: the telescope is installed on a 45-meter tower in a special dome. But daytime observations are available both at the museum and at the observatory. Moletai is located 60 kilometers north of Vilnius.

San Pedro Valley in Benson, Arizona, USA is not just a private observatory, but a whole astronomy center for enthusiasts. They are ready to arrange stargazing for the charm of a private observatory 24 hours a day and at any time of the year, when there are no strict conditions for visiting. The owners have devised many educational and entertainment programs for their customers. But the most important entertainment in the San Pedro Valley is astrophotography,

which is accessible to everyone. The cost of the program starts at \$130. The observatory in Givatayim is the oldest and most important in Israel. It was built on top of the hill in 1967, and today the staff of the institution conducts continuous educational activities at various levels - from programs for students studying astronomy to clubs for children [4].

According to the site lightpollutionmap.info, the territories of the whole of Kazakhstan, except for cities, are the least affected by light pollution (Table 2, Figure 2) [5].

Table - 2 – The statistics of light pollution in Kazakhstan last few years

Year	Pixel count	Sum	Rad. / 1000 pop.	Mean
2012	19,057,669	737,745	39.8	0.0581
2013	19,057,669	748,560	40.4	0.0589
2014	19,057,669	793,178	42.8	0.0624
2015	19,057,669	680,447	36.8	0.0536
2016	19,057,669	612,623	33.1	0.0482
2017	19,057,669	676,657	36.5	0.0533
2018	19,057,669	600,627	32.4	0.0473
2019	19,057,669	630,352	34.0	0.0496
2020	19,057,669	576,974	31.2	0.0454
2021	19,057,669	696,929	37.6	0.0549

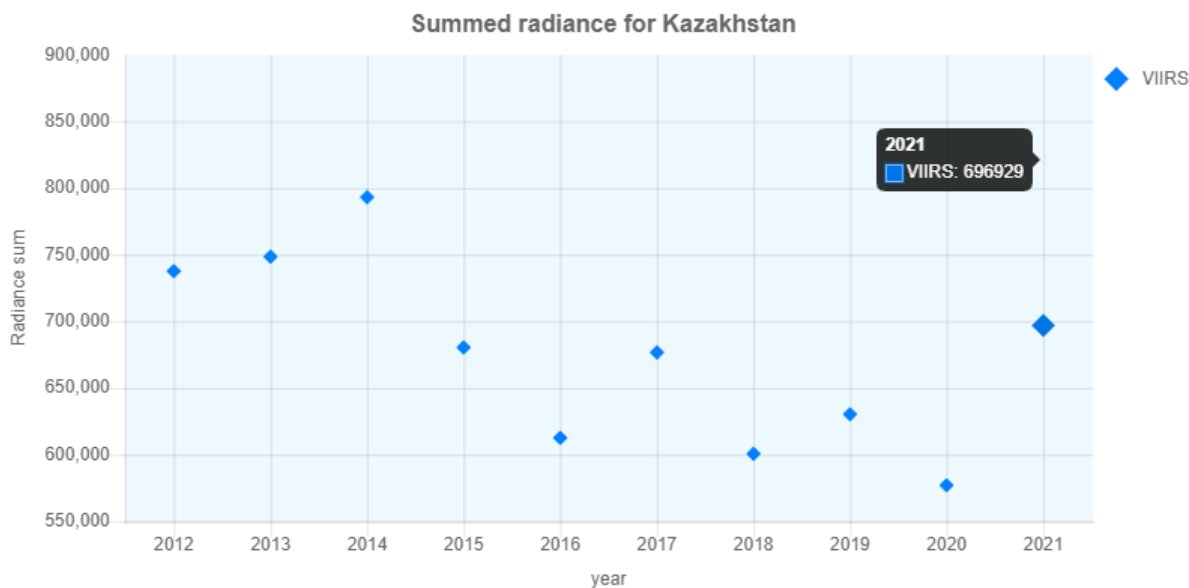

Figure - 2 – VIIRS Country statistics in Kazakhstan

The sharply continental climate of Kazakhstan, low air humidity create good conditions for the transparency of the atmosphere, this is especially noticeable in the summer period, which is characterized by the largest number of clear days. In addition, in the summer months, the lowest wind speed is observed in zones like semi-desert, desert, which has a positive effect on visibility, as light pollution is at a minimum in these regions. All this together creates favorable conditions for astronomical observations and the development of astrotourism in general in our region.

Currently, there are several observatories and glamping sites in the territory of Kazakhstan. However, most of them are located only in the city of Almaty and its mountainous regions. In the territory of Kazakhstan, the central, eastern and western regions are well protected from light pollution. And it gives us great opportunities to develop dark sky tourism in our country.

Rural settlements in the region of the Turkestan region are also suitable for the construction of glamping sites. According to the site the climate of the Turkestan region is very suitable for

glamping, and also, compared to other regions, the Turkestan region is known for its hot weather, which means that the sky completely open and it also gives tourists a great chance to hike and not worry about cold weather [6].

Summing up, we can say that astrotourism as a direction of scientific and educational tourism has a great future and reliably gathers its audience. Within the framework of international tours, attention should be paid to increasing the opportunities for expanding the geography of Kazakhstani destinations, it is necessary to start organizing astrotours within the country.

List of references:

1. Орлов В.А., Немчинова А.Л. Астротуризм как современная форма экотуризма: мировой и отечественный опыт // Матер. XXXIII Всероссийской конф. «Гуманитарные естественно-научные и технические аспекты современности». – Ростов –на –Дону, 2021. – 640-643.
2. Новиков В.С. Инновации в туризме: учеб. Пособие для студ.высш.учеб.заведений / В.С.Новиков.- М: Издательский центр «Академия», 2007. – 208.
3. Дагаев М.М. Наблюдение звездного неба. –М.: Наука, 2015. - 179 с.
4. Назарова В.П., Земляк В.Л. Глэмпинг парк для астротуризма // Вестник Приамурского государственного университета им. Шолом-Алейхема № 3 (40) 2020 – С. 52
5. Electronic resource <https://www.lightpollutionmap.info>.
6. Electronic resource <http://www.pogodaiklimat.ru/climate.php?id=38198>.

ESSENTIAL TRAVEL TERMS AND PHRASES AND THEIR TRANSLATIONS

Makhal A.N.

e-mail: ayaulym.makhal@iuth.edu.kz

Second-year student of the educational program 6B11102 “International and domestic tourism”

Aripzhan G.Zh.

Senior teacher, master

Annotation. In general, learning English is essential today. This language is very in demand for the best jobs , and is even a requirement to study at some universities. However, it is

also key to learn it to be able to communicate with different people from all over the world. Thus, the English for tourism is essential. First of all, for a matter of communication. The possibility of assisting travellers, if you are a professional, is a necessity that will be demanded of you at work. And since English is a Universal language, spoken by millions of people, will be very helpful in different contexts. English phrases for travel are useful to communicate in a shop or hotel, ask for directions, learn something about local attractions and monuments, or simply not to get lost at the airport in the maze of English-language information. Knowledge of the English language in today's world is really a necessity.

Keywords: English language acquisition, travel vocabulary, trips and excursions, cultural component, international communications.

Түйін. Жалпы, бүгінде ағылшын тілін үйрену өте маңызды. Бұл тіл ең жақсы жұмыс орындарына өте сұранысқа ие және тіпті кейбір университеттерде оқуға қойылатын талап болып табылады. Дегенмен, әлемнің түкпір-түкпіріндегі әртүрлі адамдармен сөйлесе алу үшін оны үйрену маңызды. Осылайша, туризм үшін ағылшын тілі өте маңызды. Ең алдымен, қарым-қатынас мәселесі үшін. Саяхатшыларға көмек көрсету мүмкіндігі, егер сіз кәсіпқой болсаңыз, жұмыста сізден талап етілетін қажеттілік. Ағылшын тілі миллиондаған адамдар сөйлейтін әмбебап тіл болғандықтан, әртүрлі контексттерде өте пайдалы болады. Саяхатқа арналған ағылшын тіліндегі фразалар дүкенде немесе қонақ үйде сөйлесу, бағыт сұрау, жергілікті көрікті жерлер мен ескерткіштер туралы бірдеңе білу немесе әуежайда ағылшын тіліндегі ақпарат лабиринтінде адаспау үшін пайдалы.

Кілт сөздер: ағылшын тілін меңгеру, саяхат лексикасы, саяхаттар мен экскурсиялар, мәдени компонент, халықаралық коммуникациялар.

Аннотация. В общем, изучение английского сегодня необходимо. Этот язык очень востребован для лучших вакансий и даже является обязательным условием для обучения в некоторых университетах. Тем не менее, также важно научиться этому, чтобы иметь возможность общаться с разными людьми со всего мира. Таким образом, английский язык для туризма необходим. В первую очередь, для связи. Возможность ассистировать путешественникам, если вы профессионал, — это необходимость, которая будет востребована у вас на работе. А поскольку английский язык является универсальным языком, на котором говорят миллионы людей, он будет очень полезен в различных контекстах. Английские фразы для путешествий пригодятся, чтобы общаться в магазине или гостинице, спрашивать дорогу, узнавать что-то о местных достопримечательностях и памятниках или просто не заблудиться в аэропорту в лабиринте англоязычной информации. Знание английского языка в современном мире действительно необходимо.

Ключевые слова: овладение английским языком, туристическая лексика, поездки и экскурсии, культурная составляющая, международные коммуникации.

Introduction. Travel vocabulary is one of the most useful areas of language learning today, as more people than ever are travelling far and wide for business and pleasure. There are many useful words and phrases we use when travelling and dealing with transport. For non-native speakers, travel vocabulary is a particularly useful topic of study and always a popular subject, allowing you to enjoy organising your travels without worrying about language issues [1, 206].

Travel has always been an inseparable part of the life of any nation, and today, in a world of virtually unlimited opportunities in the field of tourism, it is difficult to imagine a person who does not like or does not want to travel. When traveling around the world, people tend to get acquainted with the culture of the country in which they are, visiting museums, theaters, various attractions, tasting traditional food and communicating with the local population. For most tourists, a guidebook is an integral and obligatory part of their travels, and very few dare to go to another country without its "support" [2, 321]. After all, the guidebook helps you feel comfortable and confident on a trip, navigate freely in the city and have an idea of what exactly you should see.

Differences between languages due to differences in cultures are most noticeable in vocabulary and phraseology, since nominative means of language are most directly related to non-linguistic reality [3, 58]. In any language and dialect there are words that do not have a one-word translation in other languages. This is the so-called equivalent vocabulary, mainly designations of specific phenomena of local culture.

International communication has long been limited to the problem of language. This explains the desire to create a universal international language, the knowledge of which would allow for unhindered communication. Today, the position of the universal international language is occupied by English. English is a natural language, because of this, a new problem of international communication has appeared - none-equivalent vocabulary [4, 387].

Methods. The traditional concepts of translation adequacy and translation equivalence are ambiguous and contradictory. In translation theory and linguistics, there are various approaches to the definition of these concepts and their classification.

The adequacy of the translation is:

a) the proximity of the assessments of the content of the texts by their addressees or compliance with the goal set for the translator;

b) ensuring the pragmatic task at the highest possible level of equivalence, observing genre and stylistic requirements and responding to the conventional norm of translation;

c) compliance of translation as a process with certain communicative conditions;

d) the correspondence of the choice of language signs in the translation language to the dimension of the initial text, which is selected as the main reference point of the translation process;

e) the ratio of the initial and final texts, in which the goal of translation is consistently taken into account;

f) reproduction of the content and form of the original by means of another language, which is the purpose of literary translation; implementation of a translation that causes reactions in a foreign recipient that correspond to the sender's communicative orientation; such a translation in which all the author's intentions regarding a certain impact on the reader are preserved, in compliance with all the author's resources of imagery, color, rhythm and etc [5, 360].

Thus, along with the development of tourism, the relevance of the problem of the quality of translation of tourist discourse is also increasing. And although the translation of many terms for a qualified translator is not a problem, because there are many sources to which you can turn for help in finding the necessary equivalent in the translation language, there are still a number of difficulties, especially in "live" communication. Therefore, it is necessary to strictly adhere to the rules of adequacy and equivalence [6, 229].

Results. If you like to travel, you need to stock up on a universal set of words and expressions in English. At the same time, you will be understood not only in English-speaking countries: as you know, English has long been the universal language of world communication on all tourist routes [7, 214]. Without pretending to be a complete travel phrasebook, here we have collected the most necessary and useful conversational phrases designed to help in typical situations of communication in English when traveling (Table 1). Travelers are surrounded by the plane objects illustrated in Table 2.

Table 1. English terms and phrases for tourists on the road

№	English	Kazakh	Russian	Turkish
1.	Customs	Кеден	Таможня	Gümrük
2.	Passport control	Паспорттық бақылау	Паспортный контроль	Pasaport kontrolü
3.	Self-check-in point	Келуді тіркеу пункті	Пункт самостоятельной регистрации	Kendi kendine check-in noktası
4.	The check-in desk	Тіркеу бөлімі	Стойка регистрации	Check-in masası

5.	Immigration enquiries	Иммиграциялық бақылау	Иммиграционный контроль	Göçmenlik sorguları
6.	Departures hall	Ұшу залы	Зал вылета	Gidiş salonu
7.	Departures	Шығу	Зона вылета	Gidişler
8.	Arrivals hall	Келу залы	Зал прилета	Geliş salonu
9.	Arrivals	Келу	Зона прилета	Varma
10.	An international flight	Халықаралық рейс	Международный рейс	Uluslararası bir uçuş
11.	A domestic flight	Ішкі рейс	Внутренний рейс	İç hat uçuşu
12.	Baggage drop-off	Жүк беру бөлімі	Зона сдачи багажа	Bagaj bırakma
13.	Baggage claim Baggage reclaim	Жүк өткізу бөлімі	Зона выдачи багажа	Bagaj talebi
14.	Airline enquiries	Авиакомпаниялардың сұраулары	Справочная служба аэропорта	Havayolu sorguları
15.	A ticket	Билет	Билет	Bilet
16.	A boarding pass	Қону	Посадочный талон	Biniş
17.	Lost and found	Жоғалған зат	Бюро находок	Kayıp eşya

Table 2. Inside the plane you are surrounded by the following objects

№	English	Kazakh	Russian	Turkish
1.	A passenger	Жолаушы	Пассажир	Yolcu
2.	A flight attendant	Стюардесса	Бортпроводник	Hostes
3.	A window seat	Терезе жанындағы орын	Место у окна	Bir pencere koltuğu
4.	An aisle seat	Өткелдегі орын	Место у прохода	Koridor koltuğu
5.	An aisle	Өту	Проход	Koridor
6.	An overhead locker An overhead compartment	Жоғарғы шкаф	Верхний шкафчик	Bir üst dolap
7.	Carry-on luggage Hand luggage	Қол жүгі	Ручная кладь	El bagajı
8.	A life jacket	Құтқару кеудешесі	Спасательный жилет	Yelek
9.	A seat pocket	Орындықтағы қалта	Карман в кресле	Bir koltuk cebi
10.	An announcement	Хабарландыру	Объявление	Duyurma
11.	An emergency exit	Төтенше жағдайдан шығу	Аварийный выход	Acil çıkış
12.	Safety instructions	Қауіпсіздік нұсқаулары	Инструкции по технике безопасности	Güvenlik talimatları
13.	A tray	Науа	Поднос	Tepsi
14.	A lavatory	Дәретхана	Уборная	Tuvalet
15.	Meal	Тағам	Еда	Ekmek

After entering the hotel, travellers need to go to the reception and find out about the accommodation (Table 3).

Table 3. English terms and phrases for tourists at the hotel

№	English	Kazakh	Russian	Turkish
---	---------	--------	---------	---------

1.	Hello, can I reserve a room, please?	Сәлеметсіз бе, мен бөлмеге тапсырыс бере аламын ба?	Здравствуйте, могу я забронировать номер, пожалуйста?	Merhaba, bir oda ayırabilir miyim lütfen?
2.	I'm leaving in 5 days.	Мен 5 күннен кейін кетемін.	Я уезжаю через 5 дней.	5 Gün içinde gidiyorum.
3.	What types of rooms are available?	Нөмірлердің қандай түрлері бар?	Какие типы номеров доступны?	Ne tür odalar mevcuttur?
4.	Can I book a room?	Бөлмені брондауға бола ма?	Могу ли я забронировать номер?	Bir oda ayırabilir miyim?
5.	I would like to book <ul style="list-style-type: none"> • A single room • A double room • A triple room • A twin-bedded room • A suite • A presidential suite 	Мен тапсырыс бергім келеді <ul style="list-style-type: none"> • Бір орындық нөмір • 1 кереуеті бар екі орынды бөлме • Үш орындық нөмір • Екі кереуеті бар бөлме • Люкс • Президенттік люкс 	Я хотел бы забронировать <ul style="list-style-type: none"> • Одноместный номер • Двухместный номер с 1 кроватью • Трехместный номер • Номер с двумя односпальными кроватями • Люкс • Президентский люкс 	Rezervasyon yaptırma istiyorum <ul style="list-style-type: none"> • Tek kişilik oda • Çift kişilik oda • Üç kişilik oda • İki yataklı oda • Süit • Başkanlık süiti
6.	How much is for the room including breakfast?	Таңғы ас нөмірі қанша тұрады?	Сколько стоит номер с завтраком?	Kahvaltı dahil oda ücreti ne kadar?
7.	Does the room have <ul style="list-style-type: none"> • A shower? • A bath? • The Internet access? • A TV? • A balcony? 	Бөлмеде бар ма <ul style="list-style-type: none"> • Душ қабылдайсыз ба? • Шомылу керек пе? • Интернетке кіру? • Теледидар? • Балкон? 	Есть ли в комнате <ul style="list-style-type: none"> • Принять душ? • Принять ванну? • Доступ в Интернет? 	Odada var mı <ul style="list-style-type: none"> • Duş mu? • Banyo mu? • İnternet erişimi? • Televizyon mu? • Balkon mu?

Continuation of Table 3

	<ul style="list-style-type: none"> • A telephone? • A coffee-pot? • A tea-pot? • Air conditioning? • A mini-bar? • A refrigerator? • A hairdryer? 	<ul style="list-style-type: none"> • Телефон? • Кофе ыдысы? • Шай шәйнегі? • Кондиционер? • Шағын бар? • Тоңазытқыш? • Шаш кептіргіш? 	<ul style="list-style-type: none"> • Телевизор? • Балкон? • Телефон? • Кофейник? • Чайник для чая? • Кондиционирование воздуха? • Мини-бар? • Холодильник? • Фен? 	<ul style="list-style-type: none"> • Telefon mu? • Cezve mi? • Çaydanlık mı? • Klima? • Mini bar mı? • Buzdolabı mı? • Saç kurutma makinesi?
8.	What's the price for <ul style="list-style-type: none"> • A single room? • A double room? • A triple room? 	Бағасы қандай <ul style="list-style-type: none"> • Бір орындық бөлме? • Екі орындық бөлме? 	Какова цена за <ul style="list-style-type: none"> • Одноместный номер? • Двухместный номер? 	Bunun bedeli ne <ul style="list-style-type: none"> • Tek kişilik oda mı? • Çift kişilik oda mı?

	• A twin-bedded room?	• Үш орындық бөлме? • Екі кереуеті бар бөлме?	• Трехместный номер? • Номер с двумя кроватями?	• Üç kişilik oda mı? • İki yataklı oda?
9.	I'd like to book a room overlooking the sea/lake.	Мен теңізге/көлге қарайтын бөлмеге тапсырыс бергім келеді.	Я хотел бы забронировать номер с видом на море/озеро.	Denize / göle bakan bir oda ayırtmak istiyorum.
10.	May I have a late check-out?	Мен кеш шығуды ұйымдастыра аламын ба?	Могу ли я оформить поздний выезд?	Geç check-out yapabilir miyim?
11.	I'd like full board/half-board.	Мен толық пансионат / жартылай пансионат алғым келеді.	Я бы хотел полный пансион / полупансион	Tam pansiyon / yarım pansiyon istiyorum
12.	Do you have a car park?	Сізде автотұрақ бар ма?	У вас есть автостоянка?	Otoparkınız var mı?
13.	Do you have a special menu for children?	Сізде балаларға арналған арнайы мәзір бар ма?	У вас есть специальное меню для детей?	Çocuklar için özel bir menünüz var mı?
14.	Does the hotel have a gym/swimming pool?	Қонақ үйде спортзал/ бассейн бар ма?	Есть ли в отеле тренажерный зал/ бассейн?	Otelde spor salonu / yüzme havuzu var mı?
15.	Does the hotel have any facilities for children?	Қонақ үйде балаларға арналған ыңғайлылық бар ма?	Есть ли в отеле какие-либо удобства для детей?	Otelde çocuklar için herhangi bir olanak var mı?
16.	Do you have a special menu for children?	Сізде балаларға арналған арнайы мәзір бар ма?	У вас есть специальное меню для детей?	Çocuklar için özel bir menünüz var mı?
17.	Do you allow pets?	Сіз үй жануарларын ұстауға рұқсат бересіз бе?	Разрешаете ли вы содержать домашних животных?	Evcil hayvanlara izin veriyor musunuz?

Continuation of Table 3

18.	How much is service charge and tax?	Қызмет ақысы мен салық қанша?	Сколько составляет плата за обслуживание и налог?	Hizmet bedeli ve vergi ne kadardır?
19.	Does the hotel provide airport transfer?	Қонақ үй әуежайдан/әуежайға ауысуды қамтамасыз ете ме?	Предоставляет ли отель трансфер от/до аэропорта?	Otel havaalanı transferi sağlıyor mu?
20.	What is the total cost?	Жалпы құны қандай?	Какова общая стоимость?	Toplam maliyet nedir?

As for the English terms and phrases for renting a vehicle abroad, a car is the most convenient form of transport for independent travel. If you want to travel abroad in a rented car, do not forget to bring the following documents:

identity document - identity card;

passport - passport;

driver's license — driver's license;

international driver's license - international driver's license.

You should think about a place where you will rent a car (a pickup location), where it will be convenient for you to pick up the car. For example, car rental desks can be found at the airport - this is the most convenient option. The car rental company (car rental) should inform you about the places where you can return the car (drop-off places) (Table 4).

Table 4. English terms and phrases for renting a car abroad

№	English	Kazakh	Russian	Turkish
1.	A passport	Төлқұжат	Паспорт	Pasaport
2.	A driver's license	Жүргізуші куәлігі	Водительские права	Ehliyet
3.	A proof of identity	Жеке басын куәландыратын құжат	Удостоверение личности	Bir kimlik kanıtı
4.	A standard size car	Стандартты өлшемді Автомобиль	Стандартный автомобиль средних размеров	Standart boyutlu bir araba
5.	A full size car	Толық өлшемді көлік	Большой вместительный автомобиль	Tam boy bir araba
6.	A hatchback	Хэтчбек	Хэтчбэк	Bir hatchback
7.	A compact car	Шағын көлік	Малогобаритный автомобиль	Kompakt bir araba
8.	A station wagon An estate car	Әмбебап	Универсал	Pikap
9.	A sedan	Седан	Седан	Sedan
10.	A premium car	Премиум автокөлік	Машина премиум-класса	Premium bir araba
11.	A minivan	Шағын автобус	Мини-фургон	Bir minibüs
12.	A sports car	Спорттық көлік	Спортивный автомобиль	Spor arabası

Continuation of Table 4

13	Collision insurance is included	Соқтығысудан сақтандыру құнына кіреді	Страхование на случай столкновения включено	Çarpışma sigortası dahildir
14	A security deposit	Сақтандыру депозиті	Залоговый депозит	Bir güvenlik depozitosu
15	Daily/weekly/monthly rate	Күнделікті / апталық / айлық тариф	Тариф по дням/неделям/ месяцам	Günlük / haftalık / aylık ücret
16	A manual An automatic (gear)	Автоматты (беріліс)	Механическая/автоматическая коробка передач	Otomatik (dişli)

17	AWD (all-wheel-drive) vehicle	Толық жетекті көлік (AWD)	Машина с полным приводом	AWD (dört tekerlekten çekişli) araç
18	A full tank	Толық резервуар	Полный бак	Dolu bir tank
19	A child seat	Балаларға арналған орын	Детское автокресло	Çocuk koltuğu
20	Diesel/ petrol(gas)	Дизель/ бензин (газ)	Дизель/ бензин	Dizel / benzin (gaz)

Walking along its streets, getting to know the locals, visiting famous architectural monuments, on the other hand, a new city opens up. If you want to thoroughly explore the city and discover popular places, you should visit the sights of the city. Among them, there may be the phrases in Table 5.

Table 5. English terms and phrases for exploring the city

№	English	Kazakh	Russian	Turkish
1.	A square	Алаң	Площадь	Meydan
2.	A cathedral	Шіркеу	Собор	Katedral
3.	A church	Шіркеу	Церковь	Kilise
4.	A mosque	Мешіт	Мечеть	Camii
5.	A castle	Қамал	Замок	Kale
6.	A palace	Сарай	Дворец	Saray
7.	A town hall	Қалалық әкімдік	Ратуша	Belediye binası
8.	A tower	Мұнара	Башня	Kule
9.	A temple	Ғибадатхана	Храм	Tapınak
10.	A statue	Мүсін	Статуя	Heykelcik
11.	A museum	Мұражай	Музей	Müzecilik
12.	A monument	Ескерткіш	Памятник	Anıt
13.	A fountain	Субұрқақ	Фонтан	Çeşmeli
14.	A sculpture	Мүсін	Скульптура	Heykel
15.	A park	Саябақ	Парк	Park
16.	An art gallery	Көркем галерея	Художественная галерея	Bir sanat galerisi
17.	An opera	Опера	Опера	Operası
18.	A ballet	Балет	Балет	Bale
19.	A cinema	Кинотеатр	Кинотеатр	Sinema
20.	A theatre	Театр	Театр	Tiyatro

Continuation of Table 5

21.	A zoo	Хайуанаттар бағы	Зоопарк	Hayvanat bahçesi
22.	A circus	Цирк	Цирк	Sirk
23.	A cave	Үңгір	Пещера	Mağara
24.	A canyon	Каньон	Каньон	Kanyon
25.	A stadium	Стадион	Стадион	Stadyum

The best way to get to know the country is to taste traditional cuisine at a local cafe or restaurant. We have prepared phrases for you that will be useful in communicating with the waiter (Table 6).

Table 6. English terms and phrases for tourists in the restaurant

№	English	Kazakh	Russian	Turkish
---	---------	--------	---------	---------

1.	Do you have any free tables? I need a free table for two.	Сізде бос үстелдер бар ма? Маған екі адамға арналған бос үстел керек.	У вас есть какие-нибудь свободные столики? Мне нужен свободный столик на двоих.	Boş masalarınız var mı? İki kişilik boş bir masaya ihtiyacım var.
2.	I've booked a table.	Мен үстелге тапсырыс бердім.	Я заказал столик.	Bir masa ayırttım.
3.	Can I get a table by the window?	Терезе үстелін ала аламын ба?	Могу я занять столик у окна?	Pencereden bir masa alabilir miyim?
4.	May I sit here?	Мен осында отыра аламын ба?	Можно мне присесть здесь?	Burada oturabilir miyim?
5.	Can I have the menu, please?	Мен мәзірді ала аламын ба?	Могу я получить меню, пожалуйста?	Menüyü alabilir miyim lütfen?
6.	Could we get an extra chair?	Біз қосымша орындық ала аламыз ба?	Не могли бы мы взять дополнительный стул?	Fazladan bir sandalye alabilir miyiz?
7.	What dish can you recommend?	Сіз қандай тағамды ұсына аласыз?	Какое блюдо вы можете порекомендовать?	Hangi yemeği tavsiye edebilirsin?
8.	Where can I see a list of drinks?	Сусындар тізімін қайдан көруге болады?	Где я могу посмотреть список напитков?	İçeceklerin listesini nerede görebilirim?
9.	We are ready to order.	Біз тапсырыс беруге дайынбыз.	Мы готовы сделать заказ.	Sipariş vermeye hazırız.
10.	I am not ready yet.	Мен әлі дайын емеспін.	Я еще не готов.	Henüz hazır değilim.
11.	What do you recommend?	Сіз не ұсынасыз?	Что вы рекомендуете?	Ne önerirsiniz?
12.	I would like a cup of coffee.	Мен бір кесе кофе алғым келеді.	Я бы хотел чашечку кофе.	Bir fincan kahve istiyorum.
13.	A glass of water, please.	Бір стақан су, өтінемін.	Стакан воды, пожалуйста.	Bir bardak su lütfen.
14.	Can I have a steak, please?	Маған стейк бере аласыз ба?	Можно мне стейк, пожалуйста?	Biftek alabilir miyim, lütfen?

Continuation of Table 6

15.	I would like the set a lunch.	Мен жан-жақты түскі асқа тапсырыс бергім келеді.	Я бы хотел заказать комплексный обед.	Yemek istiyorum.
16.	A glass of water, please	Бір стақан су, өтінемін	Стакан воды, пожалуйста	Bir bardak su lütfen.
17.	What is this dish?	Бұл қандай тағам?	Что это за блюдо?	Bu yemek nedir?
18.	What are the side dishes?	Гарнирлер қандай?	Какие бывают гарниры?	Garnitürler nelerdir?

If in supermarkets you are only required to take the necessary product from the shelf and bring it to the checkout (a checkout / cash desk), then going shopping to the market or to a souvenir shop, you need to know the following phrases in Table 7.

Table 7. English terms and phrases for tourists in the store

№	English	Kazakh	Russian	Turkish
1.	Sorry, can you help me, please?	Кешіріңіз, маған көмектесе аласыз ба?	Извините, вы не могли бы мне помочь, пожалуйста?	Pardon, yardım eder misiniz lütfen?
2.	Where is the the nearest souvenir shop/shopping mall / market?	Ең жақын Сыйлық дүкені/сауда орталығы / базар қайда?	Где находится ближайший сувенирный магазин/торговый центр / рынок?	En yakın hediyeelik eşya dükkanı / alışveriş merkezi / pazarı nerede?
3.	Do you have a special offer?	Сізде арнайы ұсыныс бар ма?	У вас есть специальное предложение?	Özel bir teklifin var mı?
4.	Are there any discounts?	Жеңілдіктер бар ма?	Есть ли какие-нибудь скидки?	İndirim var mı?
5.	How much is it? How much does it cost?	Бұл қанша тұрады?	Сколько это стоит?	Ne kadar?
6.	Okay, I'll take it.	Бұл қанша тұрады?	Сколько это стоит?	Fiyatı ne kadar?
7.	Can you give me a receipt?	Жарайды, мен оны аламын.	Хорошо, я возьму это.	Tamam, ben alırım.
8.	Where can I pay for it?	Сіз маған түбіртек бере аласыз ба?	Вы можете дать мне квитанцию?	Bana bir makbuz verebilir misin?
9.	Where is a shop assistant?	Мен бұл үшін қайда төлей аламын?	Где я могу за это заплатить?	Bunun için nereden ödeme yapabilirim?
10.	Can you give me a receipt?	Сатушы-кеңесші қайда орналасқан?	Где находится продавец-консультант?	Bir mağaza asistanı nerede?
11.	Can I pay for it by card?	Сіз маған түбіртек бере аласыз ба?	Вы можете дать мне квитанцию?	Bana bir makbuz verebilir misin?

Continuation of Table 7

12.	Where is a shop assistabnt?	Мен оны картамен төлей аламын ба?	Могу ли я оплатить это картой?	Kartla ödeyebilir miyim?
13.	I don't see a price tag.	Сатушы-кеңесші қайда орналасқан?	Где находится продавец-консультант?	Bir mağaza asistanı nerede?
14.	I am looking for a shirt/dress/T-shirt.	Мен көйлек / көйлек / футболка іздеймін.	Я ищу рубашку/платье/футболку.	Bir gömlek / elbise / tişört arıyorum.
15.	I would like to try it on.	Мен оны сынап көргім келеді.	Я бы хотел его примерить.	Denemek istiyorum.
16.	Do you have this suit in white?	Сізде бұл костюм ақ түсті ме?	У вас есть этот костюм белого цвета?	Beyaz takım elbisen var mı?
17.	Excuse me, where is the fitting	Кешіріңіз, фитинг бөлмесі / киім	Извините, где находится примерочная/раздевалка?	Affedersiniz, soyunma odası /

	room/changing room?	ауыстыратын бөлме қайда?		soyunma odası nerede?
18.	Do you have this jacket in S/M/L size?	Сізде бұл S / M / L өлшемді куртка бар ма?	У вас есть эта куртка размера S / M / L?	Bu ceketin S / M / L bedeninde var mı?
19.	Can you give me a bigger /smaller size?	Сіз маған үлкенірек / кішірек Өлшем бере аласыз ба?	Можете ли вы дать мне больший / меньший размер?	Bana daha büyük / daha küçük bir boyut verebilir misiniz?
20.	Where can I try this coat on?	Бұл пальтоды қай жерде киіп көруге болады?	Где я могу примерить это пальто?	Bu paltoyu nerede deneyebilirim?

Conclusion

English travel phrases are the most important phrases you need to know because they will help you get from point A to point B easily. This means a trip from the airport to your hotel, from the main course to dessert, or from casual acquaintances to friends with someone you met. These are English travel phrases that you will constantly use during your visit to the USA, and you will be glad to learn them.

In addition to convenience, knowing English travel phrases can also help you in a pinch - if you lose your luggage, lose yourself badly or face an emergency, knowing these phrases can be a real salvation.

All the expressions that are included in the text has their own importance. From the very point of starting your journey to another country you face the need of speaking some foreign language in order to be able to communicate. And the other terms plays the same role.

References

1. Mechkovskaya N.B. Social Linguistics. - M.: Aspect Press, 2006. – p.206.
2. Lotman Yu. M. Articles on semiotics and topology of culture [Electronic resource] / Yu. M. Lotman // Selected Articles / Ed. Yu. M. Lotman. 1992. - URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/01.php
3. Filatova N.V. Genre space of tourist discourse URL: <http://mggu-sh.ru/sites/default/files/filatova.pdf>
4. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. Language and culture. - M.: Russian language, 2000. – p.387.
5. Vlakhov S. Florin S. Untranslatable in translation. - M.: International relations, 2009. – p.360.
6. Fedorov A. V. Fundamentals of the general theory of translation: (linguistic problems): for ints and faculty. foreign lang.: studies. allowance / A. V. Fedorov. – 5th ed. - St. Petersburg: Philol. fak. St. Petersburg State University; Moscow: Philology TRI, 2002.
7. Schweitzer A.D. Translation theory: status, problems, aspects. – M.: Nauka, 1988. – p.214

МАЗМҰНЫ

1	Аят А., Нахипбекова С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИСТІК РЕКРЕАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	3
2	Сатыбалды С., Сәбидолла Е. «ТУРИСТІК ПАКЕТТІ» ЖОБАЛАУДАҒЫ ЖАҢА БАҒДАРЛАМАЛАРДЫ ЕҢГІЗУ	15
3	Сейдінбек Н., Асан Д. ЕРЕКШЕ ҚОРҒАЛАТЫН ТАБИҒИ АУМАҚТАРДА ТУРИСТІК ҚЫЗМЕТТІ ДАМУ ЖОЛДАРЫ (Қаратау қорығы мысалында)	29
4	Нұрбай Ә., Асан Д. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТУРИЗМ САЛАСЫН ДАМУДЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ	34
5	Бердібек Т., Нахипбекова С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ	42
6	Абсадық Ә., Ешимов Б. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ІШКІ ТУРИЗМДІ ДАМУДАҒЫ ИВЕНТ-	55

ТУРИЗМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

7	Андакова Ж., Жаркенова Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИСТІК БРЕНД ҚҰРУ	59
8	Умирзакова А., Қаргабаева С. ШЕТЕЛДІК ҚОНАҚ ҮЙЛЕРДЕ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	64
9	Аликаскаргов А., Ахметова К. ИННОВАЦИИ И ТЕХНОЛОГИИ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ	70
10	Шакиржанова М., Ахметова К. ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УТИЛИЗАЦИИ ОТХОДОВ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ И МЕТОДЫ ИХ ПОНЯТИЯ	75
11	Абдуллаева Н., Акимов Ж. РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В КАЗАХСТАНЕ ПОСЛЕ ПАНДЕМИИ В ОСОБЕННОСТИ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ	80
12	Скворцова А., Анарбаев А. ПИТАНИЕ В СПОРТЕ ВЫСШИХ ДОСТИЖЕНИЙ	87
13	Амантай А., Есіркепов Ж. СПОРТ ӨНЕРІНДЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІ ЖӘНЕ АДАМИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ	92
14	Сүгір Н., Омаров Б. ЖАЛПЫ ОРТА МЕКТЕПТІҢ ОҚУ ҮДЕРІСІНДЕ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ	100
15	Боранбай Ж., Ахметов Б. ЖАНЫ НӘЗІК, ӨР ӘСКЕРІ ҚЫЗМЕТ ӨТКЕРУШІЛЕРДІҢ ӨНЕГЕЛІ ІСТЕРІ АРҚЫЛЫ ЖАС БҰРЫМДЫЛАРДЫ ОТАН СҮЙГІШТІККЕ ТӘРБИЕЛЕУ	105
16	Қайбулла А., Жилисбаев Н. ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ҮЙРЕТУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	109
17	Ысқақ Б., Уразбаев А. ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ОЙЫНДАРЫ АРҚЫЛЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕНЕ БІТІМІН ДҰРЫС ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	113
18	Ергашов Э., Курманбаев Б. ОСНОВЫ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ СПОРТСМЕНОВ К ЕДИНОБОРСТВАМ	119
19	Аликаскаргов А., Аюпова Н., Ахметова Ә. РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СФЕРЕ ТУРИЗМА ПОСРЕДСТВОМ СОЗДАНИЯ САЙТА	124
20	Болат А., Ералина А. МЫСЫҚТАР ӘЛЕМІ. ФЕЛИНОТЕРАПИЯ	129
21	Құрманбекқызы Г., Нургожаев А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТУРИЗМНЫҢ ДАМУЫНА КЕДЕРГІ МӘСЕЛЕЛЕР	136
22	Турганбек Ф., Кулаева С. MOBILE APPS FOR LEARNING ENGLISH	143
23	Тұрлыбек М., Кенджаева Б. THE MAIN PROBLEMS IN HOTEL SERVICE AND SOME WAYS TO SOLVE THEM	148
24	Сейдигали А., Акешова М. PECULIARITIES OF DARK SKY TOURISM	153
25	Махал А., Әріпжа Г. ESSENTIAL TRAVEL TERMS AND PHRASES AND THEIR TRANSLATIONS	160